

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

AZERBAYCAN HALK İNANIŞLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
AKRAM NAJAFOV
128102041009**

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. AHMET ARAS**

KONYA 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	AKRAM NAJAFOV		
	Numarası	128102041009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI/ DİNLER TARİHİ BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
Tezin Adı	AZERBAYCAN HALK İNANIŞLARI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
AKRAM NAJAFOV
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	AKRAM NAJAFOV
	Numarası	128102041009
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI/ DİNLER TARİHİ BİLİM DALI
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç.Dr. Ahmet ARAS
	Tezin Adı	AZERBAYCAN HALK İNANIŞLARI

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **AZERBAYCAN HALK İNANIŞLARI** başlıklı bu çalışma 24/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç.Dr.	Ahmet ARAS	
2	Prof.Dr.	Hikmet ATIK	
3	Dr.Oğr.Üyesi	Mustafa BAŞKONAK	

ÖNSÖZ

Bilindiği üzere, din ve inanç, tarih boyunca her toplumda mevcut olmuştur. Bu toplumların birçoğunda sistemli bir din yanında, o dine ait olmayan inanışlara ve dinsel uygulamalara rastlıyoruz. Ait oldukları toplumun kültürünün bir parçası olan bu inanışlar ve dinsel uygulamalar, halk inanışları olarak tanımlanıyor.

Halk inanışlarını tespit etmede esas kaynak, sözü edilen toplumun veya halkın Halkbilimi ve mitolojisidir. Azerbaycan Türkçesinde, folklor diye de isimlendirilen halkbilimi, verilerini, şekli halkın hafızasında bulunan uygulamalardan ve halk ağzında bulunan edebi türlerden alır. Her halkın halkbiliminde olduğu gibi Azerbaycan halkbilimi de halk inanış ve uygulamaları çerçevesinde değerlendirilen, insan hayatının doğum, evlilik, ölüm evreleri, insanın kutsalla ilişkilendirdiği kutsal mekan, zaman ve sayılar, kutsal eşyalar, ruh ve çeşitli manevi varlıklar, büyüler, rüyalar, fallar, nazar değmesi, halk tedavi yöntemleri ve diğer dinsel unsurlarla zengindir.

Konu inançla ilgili olduğunda, bu uygulamaların ve inanışların dinler tarihi açısından ele alınması ve araştırılması gerekmektedir. Böyle yapılması bu inanış ve uygulamaların kökeni, tarihi, herhangi bir dinle ilgisi bakımından değerlendirilmesi ve halk kültürüne dair diğer araştırmalara da fayda sağlaması açısından çok önemlidir.

Çalışmamızda konumuz gereği, Azerbaycan halkbilimine ve mitolojisine dair kaynaklarda bulunan halk inanışlarını ve uygulamalarını tespit etmeğe çalışacağız. Ve bu halk inanışları ve uygulamalarıyla ilgili sunacağımız örnekleri güç nispetince Dinler Tarihi ve Türk Halk İnanışları kapsamında değerlendirmeye tabi tutacağız.

Ve sonda çalışmamıza ilgileri, önerileri ve gerekli düzeltmeleri ile katkıda bulunan danışman hocam Doç. Dr. Ahmet ARAS'a yardımlarından dolayı teşekkürlerimi arz ederim.

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	AKRAM NAJAFOV		
	Numarası	128102041009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI/ DİNLER TARİHİ BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
	Tez Danışmanı	Doç.Dr. Ahmet ARAS		
Tezin Adı	AZERBAJYAN HALK İNANIŞLARI			

Çalışmamızda Azerbaycan'ın, halk inanışları bakımından çok zengin olduğunu görüyoruz. Azerbaycan halkının genelini dini İslam olsa da halk inanışları çok yaygın ve canlıdır. Sözü edilen halk inanışlarının oluşumunda çeşitli din ve kültürlerden etkilenmeler olsa da temelinde, bir sıra değişikliklerle birlikte Geleneksel Türk dini inanışları bulunduğu şahit oluyoruz. Esasen halkın hafızasında ve adetlerinde korunan bu inanış ve dinsel uygulamalar, bölge insanının, kutsalla olan ilişkisinin farklı şekillerini asksettiriyor. Çalışmamızda esasen, tanrı, ruh, cin, alkarısı gibi varlıklar, Güneş, Ay, yıldız gibi gök cisimleri, ateş, su, toprak, taş, ağaç gibi nesnelere, çeşitli hayvan ve kuşlar, nimet, bereket, uğur ve uğursuzluk, rüya, nazar gibi olgular, dua, yemin, afsun, fal, halk hekimliği uygulamalar, bayramlar, doğum, ölüm, evlilik günleri gibi özel güler ve bu günlerde yapılan pratikler ele alınmıştır. Bununla birlikte Azerbaycan coğrafyasında, herhangi bir şekilde kendisine kutsallık atfedilerek etrafında inanç oluşturan objeler ve bunlarla ilgili uygulamaların sayısız denecek kadar çok olduğunu da görmekteyiz. Çalışmada örneklerini sunmuş olduğumuz inanışlar, kaynakları ve dayanakları cihetinden tarafsız bir şekilde yorumlamaya da tabi tutulmuştur.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	AKRAM NAJAFOV		
	Student Number	128102041009		
	Department	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI/ DİNLER TARİHİ BİLİM DALI		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	Doç.Dr. Ahmet ARAS		
Title of the Thesis/Dissertation	AZERBAIJAN FOLK BELIEFS			

In our study, we see that Azerbaijan is very rich in people's beliefs. Although the general religion of the Azerbaijani people is Islam, the public beliefs are very common and alive. Although they are influenced by various religions and cultures in the formation of the said folk beliefs, we observe that there are traditional Turkish religious beliefs on the basis of a number of changes. These beliefs and religious practices, which are essentially preserved in the people's memory and traditions, have different forms of the relationship between the people of the region and the holiness. In our study, such as God, Spirit, Jinn, alkarisi, sun, moon, stars, celestial bodies, various animals and birds, fire, water, soil, stone, trees, blessings, auspices, auspices and illusions, such as narratives, prayer, oath, afsun, fortune, folk medicine, festivals, birth, death, and marriage days were discussed. However, in Azerbaijan, in any way, we can see that there are so many objects and practices that are formed by faith around it by attributing holiness to it. The beliefs, resources and foundations that we have presented examples in this study have been subjected to a neutral interpretation.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK	ii
YÜKSEK LİSANS TEZ KABUL FORMU	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	1
GİRİŞ	2
1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı	2
2. Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	2
3. Çalışmanın Yöntemi.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
NESNELERLE İLGİLİ HALK İNANIŞLARI	5
1. Gök Cisimleri ile İlgili İnanışlar.....	5
1.1. Güneş	6
1.2. Ay.....	9
1.3. Yıldızlar	11
2. Ateşle İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	12
3. Suyla İlgili İnanış ve Uygulamalar	15
4. Yer ve Toprakla İlgili İnanışlar.....	18
5. Taşla İlgili İnanışlar	19
6. Ağaçla İlgili İnanışlar	23
7. Ayna ile İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	25
8. Nimet ve Bereketle İlgili İnanışlar	26
8.1. Ekmek.....	27
8.2. Tuz.....	29

İKİNCİ BÖLÜM..... 30

ZAMAN VE MEKANLA İLGİLİ HALK İNANIŞLARI..... 30

1. Bayramlar 30
 - 1.1. Nevruz 30
 - 1.2. Hidrellez 35
 - 1.3. Kara Bayram 35
2. Günler..... 36
 - 2.1. Doğum ve Doğum Günü 36
 - 2.2. Ad Günü..... 43
 - 2.3. Ölüm ve Ölümle İlgili İnanışlar 44
 - 2.4. Evlilik ve Düğünle İlgili İnanış ve Uygulamalar 50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 56

TABİAT, TABİAT OLAYLARI VE HAYVANLARLA İLGİLİ HALK İNANIŞLARI..... 56

1. Yağmurla İlgili İnanış ve Uygulamalar 56
 - 1.1. Yağmur Çağırma Ayini 56
 - 1.2. Yağmur Durdurma Ayini 61
2. Dağlarla İlgili İnanışlar 65
3. Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar..... 66
 - 3.1. Kurt..... 67
 - 3.2. At 68
 - 3.3. Yılan..... 70
4. Kuşlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar 71
 - 4.1. Baykuş 72
 - 4.2. Güvercin 72

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM..... 74

TANRI, RUH VE RUHANİ VARLIKLAR, RÜYALAR, UĞUR VE UĞURSUZLUK..... 74

1. Tanrı	74
1.1. Gök Tanrı	74
2. Ruh	75
3. Cin.....	76
4. Alkarısı (Al Anası).....	77
5. Rüyalar	82
6. Karabasan (Karabasma).....	85
7. Uğur ve Uğursuzluk	87
BEŞİNCİ BÖLÜM	90
DUA, BEDDUA, BÜYÜ , FALLAR, HALK HEKİMLİĞİ	90
1. Dualar (Alkışlar) ve Beddualar (Kargışlar).....	90
1.1. Yalvarışlar	96
1.2. Sağlıklar	98
2. Yeminler	98
3. Büyüler (Afsunlar)	100
3.1. Yağmurla ilgili Afsun.....	111
4. Nazar	114
5. Fallar.....	119
5.1. Su ile Fala Bakma.....	121
5.2. Yıldızla Fala Bakma	121
5.3. Nohutla Fala Bakma	122
5.4. İnançlarla Fala Bakma	123
5.5. Resimle (Kartla) Fala Bakma.....	123
5.6. Kitapla Fala Bakma	124
6. Halk Hekimliği.....	124
SONUÇ.....	127
BİBLİYOGRAFYA.....	128
ÖZGEÇMİŞ.....	131

KISALTMALAR

a. g. e. : adı geçen eser

a. y. : aynı yer

bkz. : bakınız

c. : cilt

ev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

krş. : karşılaştırınız

md. : madde

nşr. : neşreden

s. : sayfa

ss. : sayfa aralığı

sy. : sayı

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

vs. : ve sair

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Çalışmamızın konusu Azerbaycan halkının farklı inanış ve uygulamaları açısından önemli olan batıl inançlar ve uygulamalar olarak da bilinen halk inanışlarıdır. Halk inanışlarıyla insan, dileklerini yerine getirmek rahatlık elde etmek, ümitlenmek, huzur ve güven duymak, ihtiyaçlarını gidermek istemektedir. İnanışlar, bu yönleriyle insanı ne derece tatmin ediyorsa, o kadar yaygın ve etkilidir.

Azerbaycan halkbilimine ve mitolojisine dair kaynaklardan tespit ettiğimiz halk inanışları, efsaneler, mitolojiler, kahramanlar, kutsal zaman ve mekanlar, halk bayramları ve önemli günleri, doğum, evlilik ve ölüm, uğur ve uğursuzluk, doğa olayları, bitki ve hayvanlar, gök cisimleri, ateş, su, toprak ve diğer kutsal sayılan şeylerle ilgili inançlar, yeminler, dua ve beddualar, çeşitli büyü uygulamaları, nazar, yağmur yağdırma ve durdurma ile ilgili ayinler, değişik nesnelere fala bakmalar, halk hekimliği, rüyalar, karabasan vs. konuları kapsamaktadır.

Konu ile ilgili tespit edilen inanış ve uygulamaları tasnif ettikten sonra bunları köken, dayanak ve mahiyet bakımından değerlendirmeye tabi tutacağız. Yer yer Türk Halk İnanışları ile karşılaştırmada bulunulacak ancak bu inanış ve uygulamaların herhangi bir dine göre batıl inanç veya hurafe, akli olarak da tutarlı, tutarsız ve mantıklı, mantıksız olması konusunda yargıda bulunmayacağız.

2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Azerbaycan halk inanışlarını çalışmamızın amacı bu inanışların dünya ve Türk halk inanışları içerisindeki yerini öğrenmek, onlarla aynı, yakın ve farklı yönlerini, kaynaklarını, tarihi seyirde gösterdiği değişkenliği, diğer inançlara etkilerini ve dinler tarihi açısından önemli olan diğer özelliklerini tespit etmek ve değerlendirmeye tabi tutmaktır.

Azerbaycan halk biliminden tespit edeceğimiz halk inanışları ve uygulamalarının dinler tarihi açısından değerlendirilmesi ve yorumlanması, başta Türkler olmakla bu coğrafyada yaşamış ve yaşamakta olan halkların, dinleri, dini kültürleri ve dünya görüşlerinin araştırılması, onların komşu topluluklar ve diğer Türk halkları ile olan dini ve kültürel ilişkilerinin öğrenilmesi açısından çok önemlidir. Konunun dinler tarihi açısından çalışılmasının bir diğer önemi de aynı konuyu çalışan Türk halkları ve komşu toplulukların dinleri ve halk inanışları araştırmalarına bilimsel katkıda bulunmuş olacaktır.

3. Çalışmanın Yöntemi

Bahsedeceğimiz halk inanışları, dinler tarihi ve halkbiliminin ortak konusu olduğundan onların derlenmesinde ve tasnifinde daha çok halkbilimi metotlarından, değerlendirilmesinde ve kısmen de tasnifinde dinler tarihi metotlarından faydalanılacaktır.

Azerbaycan'da bu konuda yapılan çalışmaların çoğu sovyetler döneminde yapılmış olduğundan, din ve inançlarla ilgili olan yorumlar ya çok az yapılmış, ya da yapılan yorum ve değerlendirmelerde, ateist ve darvinist düşünceye esaslanılmıştır. Ancak bu çalışmamızda örnekleri verilen inanış ve uygulamaların yorumlanması ve değerlendirilmesinde dinler tarihi yöntemine uygun, evrimsel din anlayışından uzak olarak ve her hangi bir dinin doğrularına göre hak veya batıl olarak nitelermeksizin tarafsız davranılmıştır.

Konu halk inanışları olunca, bu inanışların ortaya çıkmalarının net tarihini ve sınırlarını tespit etmek, onların herhangi bir din veya inanç sisteminden geçip geçmediğini belirlemenin de oldukça zor bir iş olduğu söylenebilir. Bu, hem de Azerbaycan'ın coğrafi konumu, Azerbaycan halkının farklı halklar, uygarlıklar ve dinlerle tarih boyunca içiçe olması, kültürel etkileşim gibi faktörlerle açıklanabilir. Bununla birlikte bahsedeceğimiz inanışların ve uygulamaların oluşmasında merkezi yeri Geleneksel Türk Dini inançlarının tuttuğunu söylemek mümkündür. Sonra ise

Mecusilik, Yahudilik, Hristiyanlık, İslam vs. dinlerin etkilerinin görüldüğünü söyleyebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

NESNELERLE İLGİLİ HALK İNANIŞLARI

1. Gök Cisimleri ile İlgili İnanışlar

Gök cisimleri, onların hareketi, dizilişi vs.den halk, çeşitli şekilde yararlanmıştır. Eski takvimler, yollar belirlenmiştir. Kasırga ve fırtınanın başlanma ve sakinleşme zamanları belirlenmiş, rüyalar tabir edilmiş, fallar açılmıştır. İnançlar da bunlarla ilgilidir. Zaman zaman sema cisimleri insan şeklinde tasavvur edilmiştir. Yıldızlar hakkında ortaya çıkan inançlar efsane ve benzeri halkbilimi türlerinde korunarak günümüze kadar gelmiştir.¹

Başka halklarda olduğu gibi, Azerbaycan halkbiliminde de efsaneler esasen kozmogonik, toponimik, etnografik, dini, tarihi, kahramanlık seciyesi taşıyor.

Tarihi kronolojik bakımdan kozmogonik efsanelerin daha kadim çağlarda oluştuğu malumdur. Sema cisimleriyle bağlı yaranmış ayrı ayrı efsanelerde halkın kozmogonik görüşleri üstün yer tutmuştur. Ay, Güneş, yıldız ve diğer gezegenlerden söz açan böyle örnekler, sonralar astral seciyeli halk inanışlarının yaranmasında önemli rol oynamıştır. Bu gibi efsanelerde Güneşin, Ayın, çeşitli yıldızların (Tan yıldızı, Ülker yıldızı vs.) yaranması, birbirilerine olan romantik münasebetleri canlı edebi boyalarla ifade edilmiştir.²

Ay, Güneş, gezegenler, yıldızlar hakkında efsane türlü bilgiler de bu konuyla ilgilidir. Bu inançlarda günlük hayatın belirli cihetleri: doğum, isim verme törenleri ile bağlı bir sıra görüşler de yerini bulmuştur. Halk arasında doğumla ilgili olan inançların birçoğunda doğacak bebeğin belirli özellikleri onun kız veya oğlan olması, yiğitliği, toplumda tutacağı mevki gösterilmiştir. Mesela:

¹ Rövşen Alizade, *Azerbaycan Folklorunda Tabiat Kültleri*, Nurlan Yay., Bakü, 2008, s. 26.

² Sednik Paşayev, *Azerbaycan Halk Efsaneleri*, Yazıçı yay., Bakü, 1985s. 137.

“Kadın hamile kaldığını bildikten sonra ilk çarşamba sabah erkenden kalkarak gök yüzüne bakar eğer güneşi görürse kızı, ayı görürse oğlu olur”, “Ay ışığında doğan bebek sakın, ayın karanlığında doğan bebek yiğit olur”, “Ayın on beş gününün tamamında doğan bebek pehlivan olur”, “Ayın üçüncü gününde doğan bebek güzel yüzlü olur”, “Güneş batan zaman doğan bebek gününü gurbette geçirir”, “Gün doğan zaman doğan bebek cengaver olur”.³

"Dağ ile bulut iki sevgili imiş. Birbirlerinden hiç ayrılmazlarmış. O zaman dağlar bu kadar yüksek değilmiş, Onların muhabbetini kıskanan bulutun ağası Gök yüzlü Gök, bulutu uzaklara gönderir. Dağ, sevgilisini görmek için boylanıp baktıkça boyu uzar. Nihayet sevgilisi bulutu görür ve sevgililer sarmaş dolaş olurlar. Bunu gören Gök yüzlü Gök, dağı kırbaçlamağa başlar. Sevgilisinin ıstırabına sabredemeyen bulut daha fazla dayanamaz; gözyaşlarını dökerek oradan uzaklaşır."⁴

Azerbaycan halk inanışlarında Gök, Allah'ın bir nimeti olarak kabul edilir. "Gökyüzü ile yeryüzü Allah'ın iki meyvesidir." Gök daima yere hakimdir. Biraz da bu sebepten olsa gerekir ki, Allah her zaman gökte tasavvur edilmektedir. Bu tez, "gökten ne yağdı ki, yer kabul etmedi" ifadesiyle pekiştirilmektedir.⁵

1.1. Güneş

Azerbaycan efsanelerinde Ay ile Güneş hakkındaki tasavvurlar, hayli dikkate değerdir. Güneş ve Ay kardeş imiş. Bunlar çok yaramazlarmış. Hep birbiriyle kavga yaparlarmış. Bir gün yine savaşımlar. Bu arada anneleri de ekmek yapmak için hamur hazırlıyormuş. Aniden Güneş elini hamura bandırarak Ayın yüzüne çakar. Anneleri de bunlara kızarak beddua eder. Der ki “bir birinizin yüzünü görmeyesiniz!” İşte bundan dolaydır ki Güneş gündüz, Ay ise gece doğar.

³ Mürsel Hekimov, **Halkımızın Deyimleri ve Duyumları**, Maarif Yay., Bakü, 1986, ss. 380-389.

⁴ Arif Acaloğlu, Celal Beydili, **Esatirler, Efsane ve Rivayetler**, Bakı, Şerq-Qerb Yay., 2005 s. 35.

⁵ Zeynelabidin Makas, Yaşar Kalafat, **Aras Vadisinde Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları**, Berikan yayınevi, Ankara, 2017, s. 29.

Azerbaycan efsanelerinde Ay ile Güneş hakkındaki tasavvurlar, hayli dikkate değerdir. Yine Azerbaycan'da anlatılan şu efsaneler de dikkate değerdir:

Adamın biri ava çıkar; hayli dolaşır ama bir av bulamaz. Bir gölün kenarına gelir. Gölün öbür kenarında güzel bir kızın suları seyre daldığını görür. Kız öyle güzelmış ki, ona bakmağa çalışan avcının gözleri kamaşuyormuş Nihayet avcı bin bir güçlölkle kıza yaklaşıp adını sorar, Kız, adının Güneş olduğunu söyler. Bir müddet sohbet ederler, Nihayet karanlık bastırmaya başlar. Avcı, Güneşi evine davet eder, Güneş teklifi kabul eder ve giderler. Yatma zamanı Güneş ayrı bir odada uyur. Sabahleyin herkesten önce uyanır ve bahçeye çıkar. Onun dışarı çıkmasıyla birlikte etraf nura boyanır. Ev sahibi de uyanır, kıza bakmak isterken gözleri kamaşır. Güneş, güzelliğinden utanıp, tekrar içeri girer. Avcı, misafirinin güzelliğinden komşulara bahseder. Komşularından bir erkek "ben onu yakalamasını bilirim der ve kıızı bahçede beklemeğe başlar. Güneş, sabahleyin yine dışarı çıkar. Avcının komşusu gözleri kamaştığı için Güneş'e yaklaşamaz; ama bir ok atar. Ok, Güneş kızın göğsüne saplanır. Güneş, yaralı halde gökyüzünün en üst katına kaçır ve elbisesini soyunup serer. Onun elbisesindeki kan izleri, yağmurdan sonra kuşak halinde gökyüzünde görülür. Yaptığına pişman olan avcı bir ata biner ve onu aramağa çıkar. Fakat ona ulaşamaz. Derler ki, avcı ay imiş. Bazen ay sabaha kalıyor ki, Güneş'i görüp ondan özür dilesin. Ancak bu mümkün olmuyor ve Güneş ondan daima kaçıyor.⁶

İkinci efsaneye göre Ay ve Güneş kardeş imiş. Bir gün anneleri yufka ekmeği pişirmek için hazırlık görmekteymiş. Annesi, Aydan oklavayı getirmesini istemiş. Ay ise, bu işi Güneş yapsın der. Getirirsin getirmezsın derken, iki kardeş kavgaya tutuşur. Anneleri, kavga etmemeleri için onlara ne kadar bağıırıp çağırır da onun sözünü dinlememişler. Sinirlenen anne kalkıp Aya bir tokat atar. Bunu gören Güneş korkudan titremeğe başlar. Yaptığına pişman olan Ay, Güneşle birlikte evden kaçır. Derler ki, Güneş suçsuz olduğu için gündüz, ay ise suçlu olduğu için gece çıkar. Anneleri ise, vicdan azabı çektiğinden dolayı ikisinin de yüzüne bakamaz.⁷

⁶ Acaloğlu, **a.g.e.**, s. 31.

⁷ **a.g.e.**, s. 32.

Azerbaycan'da sürekli yağan yağmurdan sonra güneşin doğması isteniyorsa, Baba Dağından getirilen taş, ocaktaki, küle bastırılır; sonra aynı ocakta haşıl pişirilir. Haşılı annenin ilk çocuğu karıştırır, afsuncu bastırılan taşın üzerine közler yığa yığa afsunun sihir bölümünü okur;

Godu
Odu taşı
Godu kessin
Yağışı, der.

Bu pratikte Güneş iyesine ulaşmak için dağ, taş ve ocak kültleri devreye girmiştir. Pişirilen haşıl, saç durumundadır. Afsuncu ise, Kam'ın güncelleştirilmiş örneğidir, "Godu" sadece yağmurun yağmasında değil, dinmesinde de etkili kabul edilmektedir. Bu cümleden olmak üzere, ilk doğan çocukta bazı farklı hikmetler aranır; mesela defneciler ona fal baktırır, falcılar ondan yararlanır, şiddetli dolu ve yağmurun dinmesinde ona müracaat ederler, O da;

Men nenemin ilkiyem
Ağzı kara tülküyem,
İndi keserem seni
Gökten asarım seni.

deyip, gerekli pratiği yapar.

Seyyahların anlattıklarına bakılırsa, Azerbaycan'dan geçen kervancılar ısınmak ihtiyacı duyduklarında bir miktar toprağı bir araya toplayıp yakarlarmış.⁸ Odlar Yurdu ifadesinde güneş-ateş özleşmesi anlamı da vardır.

Yine Azerbaycan halk inançlarına göre gökkuşağının altından geçen kimse oğlan ise kız, kız ise oğlan olur. Halk arasında yaygın olan akarsu ve güneş ışınlarının düştüğü

⁸ Makas, a.g.e., s. 34.

yer murdar sayılmaması inancı da bununla ilgili olabilir. İnançlar arasında ay ile güneşin "Allah'ın bizzat öz nurundan yaratılmıştır" inancı da vardır.⁹

"Ay ile Güneş yaramaz iki kardeşmiş. Birbirleriyle sık sık kavga ederlermiş. Bir gün anneleri ekmek pişirirken, bunlar yine kavgaya tutuşurlar. Güneş, bir miktar hamur alıp Ayn suratına fırlatır. Anneleri, siz birbirinizin yüzüne hasret kalasınız şeklinde beddua eder. Bundan dolayıdır ki, Güneş gündüz Ay ise gece doğar. Ayın yüzündeki leke ise, güneşin fırlattığı hamurdur."¹⁰

"Güneş, kara deryadan çıkıp ilerlerken bir balık onu yutmak ister. Gülenber, kılıcını çekip ona mani olur. Aynı deryadan Ay da çıkıp gökyüzüne doğru yükselmek ister. Balık onu da yakalamaya çalışır. Gülenber, buna da müsaade etmez. Balığın nefesinin tesiriyle ayın ve güneşin rengi kızarır. Ayın yüzündeki kızılığın giderilmesi için, yaşlılar aya salavat getirirler. Bu salavatın tesiriyledir ki, ayın yüzü parlak, güneşin rengi kızıldır."

1.2. Ay

Güneş gibi Ay da Türk ve Azerbaycan halk inanışları içinde önemli yere sahiptir. Azerbaycana özel aşağıdaki inançları, fal türü uygulamaları ve efsaneleri örnek verebiliriz.

Ay üç günlük olunca, Azerbaycanda bir niyet tutan kime herkes uyuduktan sonra bacaya çıkar ve uyur. Bunu üç gün tekrar eder, Üçüncü gün rüyasında evleneceği kişiyi göreğine inanır. Ay üç günlük olduğunda salavat getiren hamile kadın genellikle erkek çocuk doğurur. Zira Azerbaycan Türkleri arasında Ay erkek, Güneş ise kız olarak tasavvur edilir. Bu inancın izlerine Azerbaycan bilmecelerinde de rastlanır:

Burdan vurdum baltanı

Ordan çıkdı galtanı

Qara kız oğlan doğdu

⁹ a.g.e., s. 34.

¹⁰ Arif Acalov, *Azerbaycan Mifoloji metnleri*, Elm Yay., Bakü, 1988, s. 35.

Yerin göyün sultanı (Ay)

Azerbaycanda hasat mevsiminin ilk günü tan yeri ağarmadan dalından koparılan ilk elmanın insana ebedi hayat vereceğine inanılır. Kışın dokuzuncu günü gece yarısından sonra ayaz vurmuş elmayı ay ışığında yiyen çocuksuz kadın, çocuk sahibi olabilirmiş."¹¹

"Derler ki, Ay Güneşin oğludur. Pek yaramazmış. Bir gün Güneş ekmek pişirirken ay yine yaramazlık etmeğe başlamış. Güneşin bütün ikazlarına rağmen, Ay yaramazlıklarına devam eder. Bunun üzerine Güneş bir parça hamur alıp, Aya fırlatır. Hamur, Ayın suratına yapışır. Ay bu lekeyi ne kadar çıkarmağa çalışırsa da başarılı olamaz. Yüzünde leke kalır. Bundan dolan Ay gece doğar ki, yüzündeki lekeyi kimse görmesin."

"Ay erkek, Güneş kız imiş. Ay, Güneşi severmiş. Fakat Güneş onu sevmezmiş. Ay, her fırsatta Güneşi rahatsız edermiş. Bir gün Ay Güneşi kovalamağa başlamış. Güneş, ondan kurtulmak için yerden bir avuç balçık alıp, onun suratına fırlatır. Ayın yüzündeki leke, Güneşin fırlattığı çamurdur."

"Ay, Güneşin kocasıdır. Güneş tutulduğu zaman derler ki, Güneş Yıldızlardan birisiyle kaçıp gitmiştir. Bunu Aya haber vermek için havaya ateş edip, gürültü patırtı çıkarırlar. Bu sesleri işiten Ay da gidip Güneşi bulup getirir."

"Cinler, daima insanlara kötülük etmek ister. Bazen gökyüzüne çıkıp Ay ile Güneşin karşısına uzun ve genişçe bir perde çekerler. Böylece onların ziyası yeryüzüne ulaşamaz. Bu durumda cinleri korkutmak için havaya ateş edip, madeni kapları birbirine vurmak gerekir."

"Ay ile Güneş iki kardeşmiş. Ay erkek, Güneş kız imiş. Bir gün bunların anneleri Gök onları yanına çağırıp demiş. İkiniz birden ayrılıp gezmeğe giderken ben yalnız kalıp sıkılıyorum. Ay. Sen erkeksin. Sen gece gezintiye çık, kız kardeşin Güneş ise gündüz çıksın. Çünkü o kızdır, ne olur, ne olmaz. Ay, mızıkçılık yapıp, annesinin bu teklifine şiddetle karşı çıkmış. Buna sinirlenen annesi hamurlu eliyle onun suratına bir tokat atmış."

¹¹ Azad Nebiyev, **Neğmeler, İnanclar, Alkışlar**, Yazıçı Yay., Bakü, 1986, s. 11.

Derler ki, Ayın yüzündeki lekeler bu hamur imiş, Yüzü lekeli olan ay utancından gece gezintiye çıkmış. Güneş ise gündüzün ortaya çıkıp, uzun saçlarını ona siper edermiş ki, Ayın yüzündeki leke görünmesin."

Ay ile Güneş samimi iki arkadaş imiş, Bir gün Ay, Güneşe demiş, gel çocuklarımızı gökyüzünden yere atalım. Güney kabul etmiş. Ay, çocuklarının yerine iri taşları torbaya doldurup ağzını bağlamış. Güneş ise kendi çocuklarını torbaya doldurmuş. Yere inmişler, bir dere kenarından geçerken, Güneş çocuklarını azgın akan dereye bırakmış, Ay ise torbadaki taşları azgın akan dereye boşaltmış. Bunu gören Güneş, Aya çıkışmış. Ay demiş sen tek başına bu dünyayı yandırıp yakıyorsun. Çocukların büyüdüğü zaman onlar da dünyayı yakacaklar. Ama görüyorsun ki, dünya bir tanedir. Bu dünya sizin hanginize yetecekti? Bak şimdi ne güzel oldu. Çocukların birer balık oldular, Onların nesli orada çoğalacak insanlar yiyecekler. O günden itibaren Güneş Aydan küsüp ayrı dolaşır. Hatta onu görmemek için, geceler kendi evine çekilir.¹²

Azerbaycandaki Ayla ilgili en yaygın uygulama ise Ay tutulunca silahtan ateş edilmesi, bakır kaplara vurulmasıdır. Ayın tutulması iyi bir olay sayılmadığından, uğursuzluk ve şerr kabul ediliğinden olacaktır ki bu durumda halk, Ayın yeniden gözükmesi için yüksek sek çıkaran aletler kullanırlar.

1.3. Yıldızlar

Diğer gök cisimleri gibi yıldızlar da Azerbaycan halkı arasında çeşitli dini tasavvurların, inanışların yaranmasına sebep olmuş, edebi türlerde bile kendi yerini bulmuştur. Bebek doğunca, yıldızının da doğduğuna inanılır. Çabuk hastalanan çocuklar ve sık sık nazar alanlar için "yıldızı düşük" ifadesi kullanılır. Herkesin bir yıldızı vardır. Kiminin parlak, kiminin sönük. Yıldızı parlak olanın hayatta başarılı ve mutlu olacağı inancı yaygındır. Evliliğin eşliğinden dönenler veya erken boşananlar için "yıldızları

¹² Acaloğlu, s. 26-36.

barışmadı" ifadesi günümüzde hala kullanılmaktadır. Yıldızı kayanın ise, öleceğine inanılmaktadır.

Ele mi ara yerde
Kalmışım ara yerde
Yıldızım kaydı, düştü
Gel özün ara yerde.¹³

Bazen da yıldızların ay güneş gibi gezegenlere bağı oldukları düşünülmektedir.

Bizden selam olsun arif olana
Neçe yıldız nece aya bağlıdı?¹⁴

“Baht yıldızını gören bahtiyar olur”, “Yıldızı akanın ömrü sona erer”:¹⁵ Herkesin bir yıldızı vardır. Ama herkes kendi yıldızının hangi yıldız olduğunu bilmez. İşte kendi yıldızının hangi yıldız olduğunu bilen kimse, bahtiyar olur. O yıldız da onun baht yıldızı olur. Kendi yıldızı olduğunu düşündüğü yıldızın kaydığını gören kimsenin ömrü, yakında sona erecektir demektir.

Azerbaycan'da yıldızlarla ilgili bir de fal vardır. Buna göre: Gece yatmaya giden biri yedi yıldız sayar, sonra konuşmadan yatağına yatarak uyur. Bu kimsenin gece rüyasında kısmetini göreceği düşünülür. Eğer gece yıldızlar görünmüyorsa, gündüz hava güneşli olur. "Batı Yıldız'ını gören şahıs şanslı kabul edilir. Yıldızı kayan kimsenin öleceğine inanılır ve kayan yıldızı gören kimse “yıldızı kayanın yerine” der.¹⁶

2. Ateşle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Azerbaycan'da özellikle ateş ve ocakla ilgili inanışlar da oldukça dikkat çekici niteliktedir. Ateşe su dökülmemesi, üzerinden atlamak suretiyle kötülüklerden, kötü ruhlardan, hastalıklardan temizlenildiğine inanılması, onun kirletilmemesi, üzerine

¹³ Vagif Veliyev, **Azerbaycan Folkloru**, Maarif neşriyatı, Bakü, 1985, s. 37.

¹⁴ Makas, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁵ Nebiyev, **Azerbaycan Folklorunun Janrları**, Bakü 1983, s.52.

¹⁶ Nebiyev, **Neğmeler, İnanclar, Alkışlar**, s. 17.

tükürülmemesi şeklindeki saygıyla karışık inanışların kökleri oldukça eskilere dayanmaktadır. Geleneksel Türk Dini inanışlarında kutsal kabul edilen unsurlardan biri de ateştir. Azerbaycan'da da ateş kutsal kabul edilmektedir. Bu nedenle aile ve yuva ile ocak ve ateş arasında bağ kurulmakta; bu kavramlar birbirleri ile aynileştirilmektedir.¹⁷

“Ateşin üzerine su dökerek söndürülmez”, “Akşamüstü komşuya ateş vermezler”, “Son çarşamba ateş üzerinden atlayan, yıl boyu sağlam olur”:¹⁸ Ateşle ilgili inanışların bir çoğunun da Mecusilikten geçtiği söylenebilir. Ateş kutsal olduğu için, eğer sönecekse kendi kendine sönmeye lazımdır. Üzerine onun zıddı olan su dökerek söndürmek günahdır. Ateşle ilgili bayramların en önemlisi Nevruz bayramıdır. Son Çarşamba, Nevruz bayramından önceki en son çarşambadır. Bu Çarşamba günü yakılan ateşin üzerinden atlamakla gelecek yılın tüm hastalıklarını ateşte yakmış olursun.

Nevruz arifesinde yaygın olan inanca göre, mal sahipleri hayvanlarını iki ateş arasından geçirmekte ve kendileri de ateşin üzerinden atlayarak yeni yılın kendilerine bereket ve saadet getireceğine inanmaktadır.¹⁹

Azerbaycan'ın bazı yörelerinde gelin yola çıkarılırken başı üzerinde tuz dolaştırılmakta ve ocağa atılmaktadır. Ocağa atılan tuzun yanışı izlenmektedir. Sonra gelin üç defa ocağın etrafında dolaştırılmaktadır. Burada tuz, gelini kem gözlerden korumayı; gelini ocağın başında üç defa dolaştırmak ise, ateşin ve ocağın kutsal sayılmasından dolayı, kötülüklerden korunulacağını göstermektedir.

Kutsal sayılan ocaklara tükürmek, su ile söndürmek doğru değildir. Aksi halde ocak iyesinin (koruyucu ruh) hışımına uğranılır. Su dökülen ateş sönerse, aile ocağının söneceğine inanılır.²⁰

¹⁷ Durmuş Arık, **Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları**, Öztepe matbaacılık, Ankara, 2005, s. 161.

¹⁸ Nebiyev, **Azerbaycan Folklorunun Janrları**, s. 51.

¹⁹ Hevil Hevilov, **Azerbaycan Etnografyası**, Azemeşr, Bakü, 1991.s. 231.

²⁰ Azad Nebiyev, **Merisimler, Adetler, Alkışlar**, Bakü, 1992, s. 221.

Ocak kültü ile ilgili inanışlar, Azerbaycan sözlü kültürünün sözlü edebiyatında da yerini almaktadır. Beddualarda; "ocağın sönsün ocağın tütmesin, ocağın batsın, ocağına helal lokma girmesin" şeklinde kullanımlara rastlanmaktadır. Dostlara ise "bu ocakta yerin var", "evim ocağım sana açık" denilmektedir. "Od hakkı, ocak hakkı" deyimleri yemin ifade etmek için kullanılmaktadır.

Ocak kutsal sayılmaktadır. Bu kutsal mekan eşikle başlamakta, reddedilen evlada veya düşmana "eşiğimden içeri ayak basma! Bu ocak artık sana haramdır" denilmektedir.

Halk arasında ev veya hane yerine ocak kelimesi kullanılmaktadır. Hatta bu kelime od kelimesiyle birleştirilerek, od-ocak şeklinde kullanılmaktadır. Her iki kelimenin kökeninde ateş vardır. Azerbaycan kültüründe ateş bir kült halini almış ve bununla ilgili birçok inam yaratmıştır. Halk arasında "ocaktan kül eksik olmaz" şeklinde bir atasözü vardır.

Bu ifadedeki ocak kelimesi her ne kadar içinde ateş yakılan yer ise de, mecazi anlamı yine evdir. Zira "ocağından kül eksik olmasın" duasındaki anlam, bunu doğrulamaktadır. Bu ifade, bir anlamda "ocağın daima tütsün" duasıyla eş anlamlıdır. Yani ocağın sönmesin, içinden canlı /insan eksik olmasın; zira ateş de canlı olarak tasavvur edilmektedir.

Azerbaycan'da Bakü'nün Suraxanı semtinde Ateşgâh adlı mabet vardır. Oradaki ateş hiç söndürülmez. Ateşin kutsallığına inananlar tarafından mabet ziyaret edilmektedir. Yine Bakü'nün Fatmayı köyü yakınında daima yanmakta olan takriben 100-150 m2'lik bir yer vardır. Buraya Yanardağ adını vermişlerdir. Onun da ziyaretçileri vardır. Gerçi benzeri mekânlar Azerbaycan'da çoktur ama bu iki mekân daha belirgindir. Bilindiği üzere Azerbaycan'ın bir diğer adı Odlar Yurdu'dur. Çünkü bölge doğal gaz bakımından oldukça zengindir ve gaz, toprak seviyesine yakındır. "Allah ocağımı söndürsün" bedduasındaki inanç, hem bildiğimiz ocağı, hem de nesli kapsamaktadır.

Azerbaycan'ın bazı yörelerinde gelin yola çıkarılırken başında tuz dolaştırılıp ocağa atılır ve tuzun çatırtısı izlenir. Sonra da kızı üç sefer ocağın başında dolaştırırlar.

Bu pratikteki tuz gelini kem gözlerden korumak içindir. Gelini ocağın başında dolaştırmak ise, ateşin ve ocağın kutsal kabul edilmesinden ötürüdür. Zira ocağa tükürmek, yanar halde iken su dökmek, yalın ayak süpürmek günahdır. Bu gibi durumlarda ocak iyesi kızar ve insana zarar verir. Bu inanç, özellikle Nahçıvan'da yaygındır.²¹

“Ateşe sövülmez”, “Ateş su ile söndürülmez”²²: Çünkü ateş kutsaldır, ateşi su ile söndürmek, ona saygısızlık, ateşin o ocaktan tamamen kesilmesi anlamlarına gelir.

3. Suyla İlgili İnanış ve Uygulamalar

Hayati öneminden ötürü su, Azerbaycan kültüründe kült halini almış, inanç sistemine de girmiştir. Bu sebeptendir ki üzerine en çok inanç bina edilen nesnelere biri de su olmuştur. Su, hayat, temizlik, saflık, bereket, iyilik sembolü kabul edilmiştir. Tapınılan dinlerin kurallarına da uyarlanmıştır. Bununla alakalı çeşitli dini pratikler yapılmakta ve inanılmaktadır.

Sofrada suyun dökülmesi hayra alamettir. Su küçüğün, yol büyüğündür. Kendisine su veren kimseye “su kadar ömrün olsun” diyerek duada bulunmak adettendir. Uzak sefere çıkanın arkasınca su serildiğinde sağ-salim döneceğine inanılır. Ocaktaki ateş su ile söndürülmez. Çünkü ocak iyesi suyu dökene ziyan verir. Su içeni yılan bile sokmazmış. Eğer sokmak niyeti varsa, bekler; suyunu içip bitirdikten sonra sokar.

Yemek esnasında su içeni konuşmazlar. Su içeni vurmazlar. Temiz suya yemin ederler. Karışık görülen rüya suya anlatılır ki su, muhtemel kötülükleri yıkayıp götürsün. Azerbaycan halk inanışlarında suların canlı olduklarına, akmak/hareket etmek suretiyle de hayatlarını sürdürdüklerine inanılır. Suyu durdurmak, öldürmek demektir. Nitekim ölü suda balık avlanmaz; avlanan balık da yenmez.²³ Aslında "su gibi aziz ol, su ömürlü olasın" gibi dualarda biraz üstü kapalı da olsa, suyun devamlılığı/canlılığı/ebediliği ifade edilmektedir.

²¹ Meherrem Ceferli, Natiq Babayev, **Nahçıvan Folkloru**, Naxçıvan, 2010, s. 47.

²² Acaloğlu, **a.g.e.**, s. 252.

²³ Ceferli, **a.g.e.**, s. 387.

Ev, bahçe, su, yol ve dağın, her şeyin bir iyisi vardır. Bunların içinde en ulusu, su iyisidir. Adı çekilen yerlere girip çıkarken veya bir şey alırken iyeye selam vermek gerekir. Selamı sesli veya sessiz, nasıl verirse verilsin, iye duyar. Şayet selam verilmezse, iyenin zararı dokunabilir.

Yılın değişimi esnasında (21 Mart/Nevruz) bir yumurta, kırmızı diğeri siyah yazan iki kalem su kenarına bırakılır ve niyet tutulur. Eğer yumurtanın üzeri kırmızı kalemle işaretlenmiş ise, niyet hâsıl olacak, kara kalemle işaretlenmişse olmayacaktır. Yılın ilk selinin suyundan içen şifa bulur; bir daha hastalanmaz. Azerbaycanın bazı yerlerinde kadınların dertlerini ve rüyalarını suya anlatma geleneği var.

Azerbaycan'da dilek sahipleri ve yardıma muhtaç kimseler, suya yalvarır, ırmakların nurundan yardım dilerler. Dua niteliğindeki tekerlemelerde kötülüklerin sularla birlikte akıp gitmesi istenir.

Ağzının içi yara olan, gece yarısı su kenarına gidip şunları söyler:

Salam Melik sucağız

Eleyk salam bacığaz

Ağ kümbezine od düşüp

Dermanıdı buciğaz.²⁴

Yılın "ahir çarşambası"nda genç kızların kismetlerinin açılması ve taliplisinin kim olduğunun öğrenilmesi için su ile yaptığı pratiklerden suya yüzük atmak, rüyada birisinden su içmek gibi pratikler vardır. Suyu yüzük veya iğne atmak sadece genç kızlar tarafından yapılmamaktadır. Bazı meraklı anneler de kızlarının veya oğullarının kiminle evleneceğini tespit etmek için, bu pratiği çocuklarından gizli yaparlar. Aslında bunu yapanlar, kendilerince bir gelin veya damat adayı belirlemişlerdir.

"Lal Su" uygulaması, Azerbaycanda arasında Nevruz bayramına iki gün kala pınardan veya ırmaktan alınan su ile yapılır. Suyu konulan ucu pamuklu iğneler birbirine yaklaşırsa, sevgililerin kavuşacağına inanılır.

²⁴ Ceferli, a.g.e., s. 61.

“Kötü rüya görünce rüyayı suya anlatırlar ki tesiri kaybolsun”, “Derdi suya söylerler”, “Korkmuş kimseye su içirilir”, “Suya tükürmezler”, “Su murdarlık almaz”:²⁵ Su, kendisine söylenen derdi uzaklara götürür. Kötü rüya da bir nevi derttir. Kötü rüyanın sonucunu, sahibinden uzaklaştırır. Korkan kimsenin dili dodağı gerçekten de kurur. En iyi, en kolay bulunan ilaç, sudur. Tüm bunlarla birlikte, bilimce de suda bir nevi canlılık olduğu malumdur. Ama eskiden bu, deneme/sinama/gözleme yoluyla tespit edilmiş, ve inançlara yansımış, inanç şeklinde yaşamıştır. Su, nimet ve bereket olduğundan suya tükürmek günahdır. Suyun murdarlık almaması demek, murdarlığı devamlı olarak kendinde tutmaz demektir. Onu mutlaka dışarı çıkarır. Murdarlık almayan su, deniz ve nehir gibi sulardır. İlk iki örnekteki sular da akar çeşme sularıdır.

Azerbaycan'da etkili olması için bazen dualar, diz çökerek ırmakların kenarlarında yapılır. Doğum esnasında kadınlar fenalık geçirir, bayılırsa su, bıçakla enine ve boyuna doğrar gibi yapılır ve bu işi yapan kişi yüksek sesle bağırır. Böyle hallerde bayılan kadına yardımcı olmak üzere, başucunda kazana vurularak gürültü yapılır. Bu şekilde, kadının daha kolay doğum yapacağına ve kendine geleceğine inanılır. Genellikle hamile kadınlara ve bebeklere zarar verdiği inanan kötü ruhları kovmak için tüfek patlatma ve madeni bir eşyaya vurarak ses çıkarmak gibi uygulamalar da mevcuttur. Bu kötü ruhların, demirden, ocaklı adamlardan, tüfek sesinden ve kırmızı renkten korktukları kabul edilir.²⁶

Türk topluluklarında oldukça yaygın olan "su içene dokunmazlar", "su içerken yılan bile dokunmaz", "kötü rüya suya anlatılır", "kaynar suyu gece yere dökmezler", "şer karışan vakit (akşam vakti) yere kaynar su atılmaz", "korkana su içirilir" şeklindeki inanış ve uygulamalar Azerbaycan Türkleri arasında da oldukça yaygındır.

“Su içeni vurmazlar”, “Su içeni yılan sokmaz”: Burada suya verilen bir kutsallıkla birlikte, su içen kimsenin, su içerken kimseye zararının dokunmayacağı inancı vardır.

²⁵ Nebiyev, **Azerbaycan Folklorunun Janrları**, s. 51.

²⁶ a.g.e., s.124.

“Sıcak su yere atılmaz”: Bu inanç, yerdeki göze görünmeyen varlıklara zarar vermeme ile ilgilidir. Yere atılan sıcak su, o varlıklarını yakacağından, bu iş günah sayılmıştır.

“Korkmuş kimseye korktuğu kimsenin elinden su içirirler” ki korkusu tamamen gitsin. Burada bir de korkuya sebep olan kimseden artık zarar gelmeyeceği ve bir nevi özür beyanı vardır.

4. Yer ve Toprakla İlgili İnanışlar

Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi, Azerbaycan halkı arasında toprakla ilgili de inançlar çoktur. Bu, toprağın insan hayatının her anında mevcut olması, topraktan yararlanış, topraktan “beslenme”, toprağa gömülme gibi gerçeklerin ve netice itibarıyla ona kutsallık atfedilmesi ile ilgilidir.

“Toprak kutsaldır” sözü bir atasözüdür aynı zamanda: Aslında toprağa, vatana, doğup büyüdüğü yere bağlılık, oraya kutsallık atfetme her toplumda mevcuttur. Azerbaycandaki bir inanışa göre ölümü yaklaşan insanı toprak gurbetten çekip getirir. Vatan, gurbetle ilgili atasözleri, bu inançlar, bu bağlılıkla ilgilidir. İnsan kendi vatanında ölmek istediği gibi, toprak da sahibinin, kendisinde ölmesini “ister”...

Sözünden cayanı, diğeri, "yere bak, göğe bak, bunlar insanı çarpar" şeklinde bir uyarıda bulunur. Böylece yer ile gök şahit gösterilmiş olur. Bu işlemi bazen sözünden cayanı ikna etmek için, karşı taraf eğilip yerden avucuna aldığı toprağı göstererek söyler. Tıpkı Kur'an-ı Kerim'e yemin edilirken el basıldığı gibi. Ayrıca Azerbaycanlıların kullandığı yeminler içerisinde “yer hakkı, göy/gök hakkı”²⁷ ifadesi de çok yaygındır.

Eskiden herhangi bir vesileyle (düşmanlık, yabancı hayvan, doğal afet, vb.) gibi sebeplerle mezarından çıkarılan yeni cenazeler için "toprak kabul etmedi" derlerdi. Sanki cenazesi çıkarılan şahsın günahı o kadar çokmuş ki, her şeyi kabul eden toprak bile onca

²⁷ Yani “yere/göğe yemin ederim”.

günahı kaldıramadığından dışarı atmış şeklinde bir inanç vardı. Hatta şu an bile birisine beddua edilirken, "seni yer kabul etmesin" denir. Bu ifade, daha çok toplumda sevilmeyen insanlar için de kullanılır.

Azerbaycanın neredeyse her bölgesinde yaygın olan pratiğe göre yere kaynar su dökülmez. Derler ki toprağın ruhu vardır; onun her tarafında ruhlar yatıyor. Kaynar su topraktaki ruhun başına denk gelirse, o sinirlenip cin atına biner ve suyu dökene çok zarar verir. Eğer su dökmeden önce "bismillah" denilirse, cin atı ürküp kaçar."²⁸ Bazen de ruh yerine sadece cinden bahsedilir.

"Cenaze toprağa koyulduktan sonra teskinlik gelir", "Gözü açık kalmış ölünün gözüne toprak dökersen gözü yumulur".²⁹ Ölmüş kimsenin yakınları cenazeyi defnedene kadar bir rahatsızlık içinde olduklarından, ancak onu toprağa gömdükten sonra bir nevi rahatlık bulurlar. Bu inanç, sınamaya/denemeye dayalı olan bir inançtır.

5. Taşla İlgili İnanışlar

Azerbaycan'da ilaç, şifa, yağmur ve çocuk doğurmak gibi amaçlar için taşlarla ilgili inanışlar bulunmaktadır. Azerbaycanda taş, çocuk doğumunda önemli rol oynar. Çocukları olmayan kadınların, çoğu zaman, hemen her şehirde bulunan türbelere giderek, türbe yakınında bulunan bir taşı kucaklarına alıp, bir müddet tuttuktan sonra yerine koydukları ve bu taş sayesinde çocuk dünyaya getireceklerine inanıldığı belirtilmektedir.³⁰

Azerbaycanlılar arasında taşla bazı hastalıkların yok edildiğine dair uygulamaların olduğu kaydedilmektedir. Horasan ve Kerbela gibi mukaddes şehirlerin taşları, halk arasında oldukça önemli kabul edilir. Halk arasındaki bir uygulamaya göre, korkak kimselere 20 veya 25 taş, bir kap içinde, suda bekletildikten sonra, bu taşların

²⁸ Ahundov, **a.g.e.**, 4.cilt, s. 90

²⁹ Nebiyev, **Azerbaycan Folklorunun Janrları**, s. 51.

³⁰ Arık, **a.g.e.**, s. 127.

suyu içirilir.³¹ Bu taşların şifa ve tedavi için kullanılmaları onların sihri ve kutsal bir mahiyete sahip kabul edilmelerindedir.

Azerbaycan'da taşla ilgili başka inanışlara da rastlanır. Yılın son çarşamba günü (ahir çarşamba) gençler niyet tutarak bağdaki bir taşın altını temizler. Böylece, taşın altındaki otlar yatmış olur. Niyet edenin dileği kabul olacak ise, ertesi gün taşın altındaki otların tekrar dirileceğine inanılır.³²

Taşla ilgili ilginç diğer bir uygulama da evlenilecek kızın seçimiyle ilgilidir. Eskiden bir kıza elçi göndermeden önce oğlanın annesi veya babası gidip, gelin adayı kızın bahçesinden gizlice bir taş getirip, kendi bahçelerinde bir hafta veya on gün bekletirmiş. Bu süre zarfında oğlan tarafı şayet herhangi bir zarar ziyan görmezlerse o kıza talip olurlarmış.

Şamahı gibi yerlerde "Umay", taşla ilgilendirilmiştir. Günümüzde bu "Umay taşı" ile ilgili inanışlar vardır. İnanışa göre; Umay, çocuk verir. Halk Umay taşının parçasını çocuğun üzerine takar. "Umay taşı" kötü ruhları, kötü insanları evden kovar, çocuğu onlardan korur. Çocuğu olmayanlar, ona dua eder, çocuğu hasta olanlar ise Umay taşının yanına gelerek ondan şifa isterler."³³

Kuraklık zamanı yağmur yağdırmak için yağmur duasına çıkmak, aynı amaçla şehitlerin mezar taşını suya atmak, büyük bir taş üzerine çıkıp yağmur istemek, "yada taşı" ile yapılan törenlerin Azerbaycan halkı arasında yaşayan izleridir. Yada taşının genellikle gök, sarı, ak ve yeşil renklerde olduğu kaydedilmektedir.³⁴

Yağmur yağdırmak için kurumuş çayın yatağına giderler. Beraberlerinde biraz taş götürüp, dua okurlar ve tayt torbaya koyarlar. Torba taşla dolduktan sonra torbayı çay yatağına boşaltırlar. Taşa dua okunması ve taşların çay yatağına bırakılması eski

³¹ a.g.e., s. 127.

³² Nebiyev, **Neğmeler, İnanclar, Alkışlar**, s. 181.

³³ Mireli Seyidov, **Gam-Şaman ve Onun Kaynaklarına Umumi Bakış**, Gençlik Yay., Bakü, 1994, s. 113

³⁴ a.g.e., 117.

Türklerdeki yada töreninin izlerini taşımaktadır. Azerbaycan'da yağış taşı (yada taşı) ile ilgili tören şiirlerinin bir kısmı günümüzde de okunmaktadır;

Çak taşı, çakmak taşı,
Allah versin yağışı.³⁵

Bu mısralarda yağışın, yine taşla bağlantılı olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın birkaç yerinde yağış yağdırmak için taş pirlere müracaat edilmektedir. Bu taş pirlere dağ-taş (yer) inancı ile ilgilidir. Bu pirlere çok sayıda, büyük ve dik taşlardır. Bu pirlere biri, Kusar'ın Pıral köyünde "diktaş" ismiyle meşhur olan ocaktır. Anlatıldığına göre bu taşı dik koyduklarında yağış yağmakta, yere yatırdıklarında ise yağış kesilmektedir.³⁶

Yağmur yağdırmak için bazı yerlerde anası, kızı ve kendisi dul kalan kadının ocak taşı çalınarak, suya atılmaktadır. Ayrıca şehit mezarından, pir veya ocak denilen kutsal yerlerden alınan taşların ortadan delinip suya atılmasıyla da yağmur yağdığına inanılmaktadır. Genellikle Türkler, yada taşının genellikle kurt, koyun, at, öküz ve inek gibi hayvanların karnından çıktığına inanmaktadır.³⁷

Aslında bu taşlar tiplerine göre farklıdır. Onların bir kısmı ocaklardan, çay taşları içersinden veya mukaddes kabul edilen yerlerden alınmanın yanında, bir kısmı da belirsiz mekanlarla ilişkilendiriliyor, bazı durumlardaysa sema kaynaklı kabul ediliyor.

Yada taşı ve halk arasında yayılan eski yada nağmeleri hakkında halk ağzında çeşitli bilgiler vardır. Bu bilgiler, "Yada"nın inam, itikatla bağlı bir ad olmasını gösteriyor. Hatta ihtimal ediliyor ki, yadacı bu kutsal adın yardımı ile büyü yapıyor, avsun okuyor. Buradan yadacının avsun okuyan, tılsım kuran bir kişi olduğu anlaşılıyor. Yadacının yağmur yağdırma töreninde iki esas görevi vardır. Birinci görevi yağmur yağdırma gücüne sahip olan taşı suya salmaktır. İkinci görevi ise taşın suda kaldığı müddetçe yada nağmeleri okumak, yağmur yağdıran tanrını –Yadanı yardıma

³⁵ a.g.e., s. 128.

³⁶ a.g.e., s. 129.

³⁷ a.g.e., 142.

çağımaktır. Anlaşıyor ki bu taş sema kaynaklıdır ve onu yere indiren veya onu yerde himaye eden Yada adlı tanrıdır.³⁸

Azerbaycan türklerinin eski devir bir sıra dönemlerinde yada törenlerinde olduğu gibi tanrıya müracaat veya hitap unsurları vardır. Mesela yer sürme nağmelerinde şöyle deniliyor:

Yaz ver, yüz ver

Yüz ver, yaz ver

Kara göy, ağ göy, göy göy

Yada nağmelerinde ifacı fert veya afsuncu, yağmuru taştan değil, taşın hamisi ve sahibi olan tanrıdan - gökten istiyor ve nağme ona hitaben söyleniyor.

Ede, ede, ede gel

Yada, Yada, Yada gel

Ede, ede, ede gel

Yada, Yada, Yada gel

Yede, Yede, Yede gel

Yede, Yede, Yede gel

Yada, Yada, Yada gel

Ede, ede, ede gel

Yada, Yada, Yada gel

Ede, ede, ede gel

Yadam baş daşdıyıp,

Yadam daş daşdıyıp,

Yadam aş aşdıyıp.

Görüldüğü gibi, merasim Yada/Yeda/Ede adlı tanrının çağırışı ile başlıyor. Muracaat edilen, yağmur yağdıran, taş değil, aslında Yada veya Yededir. Burada kişileştirilen tanrı insanla birlikte hareket etmiş, çalışmış, her hangi bir şeyi gömmüş “baş daşdıyıp” baş taşı koymuş, daş daşdıyıp, yani bir kimsenin veya bir nesnenin üzerine taşlar koymuş. “Aş aşdıyıp” yani sofrayı açmış. Belki de gömülen şey kuraklığın kendisidir. İnsanın çağırdığı tanrı kuraklığı gömerek, yağmuru getirmelidir. Çünkü

³⁸ Nebiyev, *Azerbaycan Halk Edebiyatı*, s. 311.

yukarıdaki nağmenin devamı olarak okunan parçada tören bir nevi sona eriyor. Veya koro şeklinde söylenen nağmeden sonra istenen şey gerçekleşiyor.

Yadam gur huya düştü,
Yadam gur suya düştü.
Yadam yaman yaş oldu
Yadam kara taş oldu.³⁹

Azerbaycan'da çiçek veya akciğer hastalığına tutulan koyunlar "Çiçek taşı" denilen bir taşla tedavi edilir. İnanışa göre fırtınalı günlerin birinde, gökten dolu ile birlikte düşen bu taş, üzerinde kara lekeleri olan, kahve renkli hasta ciğere benzerdi. Bu taşın bir gün, gece ve gündüz suda tutulduktan sonra suyu hasta hayvanın üstüne dökmekle, hayvanın iyileşeceği inancı vardır.

6. Ağaçla İlgili İnanışlar

Ağaç inancı bütün Türk dünyasında, o cümleden Azerbaycanda da yaygındır. Neredeyse hayatın her safhasında ağaçla ilgili inançlara rastlanır. Azerbaycanlılar da tek ve kalın olan ağaçları kısmen kutsal sayar ve onları kesmezler. Bu ağaçlardan ikisi. Şeki'de Han Sarayı'nın bahçesindeki çınarlardır. Bunların yaşı yedi asırdan fazladır.

Yeni çiftler evliliklerinin uzun sürmesi için, bu tür ağaçların altında kurban keser, dilekte bulunurlar. Gence sehir merkezindeki Şah Abbas döneminden kalan çınar da aynı kabildendir.

Düğünlerde yedi veya dokuz dallı ağaçtan oğlan şahı ve kız şahı bezenir. Ağaç, karbon kâğıdıyla kaplandıktan sonra, dallarına kırmızı renkli meyvelerle (elma, portakal) rengarenk şekerlemeler bağlanır. Söz konusu yiyecekler, gelin ile damada aittir. Şahın dallarına bağlanan meyve ve şekerlemelerden yiyen genç kız ve delikanlıların kısa sürede evleneceklerine inanılır. Şah bezemek, daha ziyade Azerbaycan Türklerine ait bir

³⁹ a.g.e., s. 312.

gelenektir. Gelin şahı bir-bir buçuk metre olur. Gelin şahına bağlı meyvelerden yiyen gençler, rüyalarında evlenecekleri kimseleri göreceklerine inanırlar.⁴⁰

Azerbaycan'daki bir inanca göre Ahir Çarşamba (Nevruz'dan önceki Salı akşamı) günü söğüt ağacı başını yere koyar. Bunu görenin dileği kabul olur. Ağaçların da secdeye gittiği ve bunu gören insanların cennet ehli olduklarına dair inanç Aras vadisinde de bilinmektedir. Söğüt ağaçlarının başını yere eğdiklerine dair Azerbaycan menşeli bir mahnı (türkü-şarkı) da vardır:

Söğütler başın eğende
Sene men yarım değende
Ele bil dünya benimdi
Elim eline değende.⁴¹

Yılın son gecesi (20/21 Mart) bütün ağaçlar secde edip, suya doğru eğilirler; o anda sular akmaz. Suların durduğu anda şayet tavlada at kişnerse, dilediğin her şey altın olur.

Azerbaycanda “dağdağan, ceviz, çınar, zoğal, incir” ağaçları mukaddes sayılır. Onları kesip yakan daima hastalık olur. Ceviz ağacı ümitsizliktir. Çünkü geç meyve verir. Nar, elma, armut ağaçları dilek ağacıdır. Nar, onulmaz derdin ilacıdır. Derler ki Muhammed peygambrenin kızı hastalandığında Lokman Hekim ona nar yemesini tavsiye etmiştir.⁴²

İlgın ve söğüt kısırlık alameti ağaçlardır. İlgın sopa ile hayvan dövülürse, hayvan hastalanır. Söğüt ağacı bar/meyve vermediği için mahcup olur ve başını daima aşağı eyer. İncir ağacının altında uyuyan hasta olur veya bizden yeğler onu vurup felç ederler. İncir ağacı Hz. Fatma'nın kösövüdür (tandır şişi), ondan başka türlü istifade etmek olmaz. Onu yakmak günahdır. Ayva ağacı insanı ve bahçeyi kötü nazardan korur.⁴³

⁴⁰ Makas, a.g.e., s. 61.

⁴¹ a.g.e., s. 61.

⁴² a.g.e., s. 62.

⁴³ a.g.e., s. 62.

Ağaçlar ve o cümleden olan güllerle ilgili herkesin ağzında dolaşan inançlara aşağıdakileri de örnek verebiliriz: “Ağ gül ayrılık remzidir”, “Kırmızı gül muhabbet getirir”, “Sarı gül kötülük getirir”, “Gelin arabasını söğüt dalı ile süslemezler”, “Bebek beşiğini çınar ağacından yapmazlar”, “Dut ağacını kesmezler”, “İncir ağacını budamazlar”, “Çınar ağacını kesmek veya yakmak yasaktır, çünkü bu iş günahdır. Bunu yapan kişi zarar görür”.⁴⁴ Sevgilisine beyaz gül sunan kişinin, sonuçta sevgilisinden ayrılacağına inanılır. Azerbaycan toplumunda sevgiliye genelde kırmızı gül hediye edilir. Kırmızı rengin çekiciliği ve kişide canlılık ve bir işi yapmaya heves yarattığı da herkesce malumdur. Sarı renk hem de nefret rengidir. Ve sevgililer birbirine sarı gül hediye etmezler. Yapraklar sarardıktan sonra düşer, insanlar da hastalanınca ve ya korkunca benizleri sararır... Güzel görünümü olmasına rağmen gelin arabasının söğüt dallarıyla süslenmesinin hoş görülmemesi şöyle açıklanabilir: Söğüt ağacı meyve vermediği için, o gelinin çocuğunun olmayacağına inanılmıştır... Dut ağacının kesilmesi, yıllarca şifalı meyve veren bu ağacın bereketinin kesilmesi olarak yorumlanabilir. Giden bereket bir daha gelmez...

7. Ayna İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Azerbaycan halk kültürümüzde ayna, neredeyse bir kült halini almıştır. Çünkü onda çok sırlar saklıdır. Ayna hem geçmişten, hem gelecekte haberdardır. O, insanın görmediklerini görür, bilmediklerini bilir.

Ona bakan, onda sadece kendini görmüyor; kendinden öte de görür. Kendini çok yükseklerde görüp insanlara tepeden bakanlar, kendini bilmez densizler için, "sen hiç aynaya bakmaz mısın?" diye bir soru yöneltip, "önce git aynaya bak" şeklinde bir tavsiyede bulunurlar. Ayna hem varlık, hem yokluk alametidir. Karşısına geçen kendini görür, o anda vardır. Karşısında durmayan bir şey göremez; o artık yoktur. Bundan dolayıdır ki, evlerin giriş veya çıkışlarına konulur. Ona sadece saç, baş, kıyafeti düzeltmek için bakılmaz; ibret almak için bakılır. Bu maksatla "ibret aynası" ifadesi oluşturulmuştur.

⁴⁴ Kamil Veliyev, **Elin Yaddaşı, Dilin Yaddaşı**, Genclik Yay., Bakü, 1988, s.197.

Gelin çeyizlerinin vazgeçilmezi olan aynayı kırmak uğursuzluk sayılır. Çünkü o, bahttır, talihtir, kaderdir. Aynası kırılan gelinin şansının yaver gitmeyeceğine, talihinin döndüğüne inanılır.⁴⁵

"Uğursuz kimseyle karşılaşan aynaya baktıktan sonar yoluna devam ederse, uğursuzun tilsimi kırılır.

Nahevandaki inanişaya göre yeni eve yerleşirken bir lamba ve bir ayna götürürsen ev nurlu/aydınlık olur. Dolunayda gurbette evladı olan aynada çocuğunun aksini görürse, evladı hayattadır. Şer vakti (güneş batar batmaz) ağaç altından geçene bizden yeğler zarar verir. Nevruz'a en yakın çarşamba (il ahir çarşamba) kızlar ellerine ayna alırlar. Ayın aksi aynaya düşerse, sevdiği delikanlıya varacak inancı vardır.⁴⁶

8. Nimet ve Bereketle İlgili İnanışlar

Nimet ve berekete dair inanişlar da Azerbaycanda en canlı, en yaygın inanişlardandır. Bu, aslında hayat için vazgeçilmez olan gıdalarla ilgilidir. Dolayısıyla hayat var oldukça bu inanişlar da yaşamını sürdürecektir.

İnanişaya göre şer/akşam vakti ev süpürülmez. Süpürülse dâhi çöpünü dışarı atmamak lâzım. Aksi takdirde evin hem bereketi kaçır hem de evden cenaze çıkar. Ahır akşam temizlenirse damızlık kesilir; hayvanlar artmaz.⁴⁷

Çok av avlayanın evinde bereket olmaz.

Akşam elek ve kalbur gibi "kırk gözlü" eşyalar evden çıkarılmaz. Mecburiyet karşısında verilirse, karşılığında sembolik bir şey alınır. Aksi takdirde çuvaldaki unun ve evin bereketi kaçır. Ev halkı kahvaltı yapmadan başka eve sofradan bir şeyler verilirse, sofranın bereketi kaçır.⁴⁸

Gök ilk gürlediğinde bir avuç toprak alıp, evin bir köşesi ne atılırsa, evin bereketi artar. Tandırda ekmek pişirdikten sonra etrafa dökülen kırıntıları süpürmek gerekir. Aksi

⁴⁵ Makas, **a.g.e.**, s. 139.

⁴⁶ Ceferli, **a.g.e.**, s. 54.

⁴⁷ Mürsel Hekimov, **Halkımızın Deyimleri ve Duyumları**, Maarif Yay., Bakü, 1986, ss. 118-190, 380-389.

⁴⁸ Makas, **a.g.e.**, s. 144.

halde, kadınlar bu kırıntıları öbür dünyada göğüsleriyle süpürmek zorunda kalırlar. Farkında olmadan ekmeği çiğneyen, onu yerden alıp üç defa öpüp gözünün üzerine koymalıdır. Böyle yapmazsa, ekmek onu çarpar.⁴⁹

“Yemek zamanı konuşmazlar”:⁵⁰ Aynı şekilde yemek zamanı konuşma da berekete saygıyı zedelediği için günah addedilmiştir.

Nimet ve bereketle ilgili yeminler de buraya dahildir. “Tuza yemin ederim” (“Tuz hakkı”), “Berekete yemin ederim” (“Bereket hakkı”), “Tuz ve ekmeğe yemin ederim” (“Tuz ve ekmek hakkı”), “Ekmeğe yemin ederim” (“Ekmek hakkı”), “Una yemin ederim” (“Un hakkı”), “Nimete yemin ederim” (“Nimet hakkı”).⁵¹

Dikkat edilirse burada yemin edilen şeyler, birinci dereceli nimetlerdir. Yani hayatın kendisine bağlı olduğu, vazgeçilmez nimetlerdir. Bu sebeple de bu durum, adı geçen nimetlere kıymet, dolayısıyla kutsallık kazandırıyor. Mesela, tuza yalandan yemin eden kimsenin, tuz nimetinden mahrum kalacağına inanılıyor. Ekmeğe yalandan yemin eden kimse, ekmeğin, kendi gözünü kör edeceğine inanıyor.

8.1. Ekmek

Günlük zaruri gıdalardan olan ekmeğe dair inanışlara ve deyimlere neredeyse her gün, her yerde rastlarız. Azerbaycan Türkçesinde ekmek için “çörek” kelimesi kullanılır. Aşağıda vereceğimiz örneklerin ojrijinalliğini korumak için bazen “ekmek” yerine “çörek” kelimesi kullanılacaktır.

Bir efsanede şöyle deniliyor: Kadın sac ekmeği pişiriyormuş. Küçük çocuğu yanına gelir. Kadın, çocuğun üstü pislenmesin diye, ekmeğin birini çocuğun altına koyar. Bunu gören gök gazaba gelir ve yerden yedi kat uzaklaşır. O zamanlar buğday başakları tepeden tırnağa buğday tanesi imiş, Kadının yaptığına dayanamayan buğday başakları ise, feryat ü figan ederek, alttan başlayıp, buğday tanelerini sıyırıp yere dökmeğe başlamış. Onun bu feryadını işiten hayvanlar meleşmiş, atlar kişnemiş, köpekler ulumaya başlamış.

⁴⁹ Acaloğlu, a.g.e., s. 40.

⁵⁰ Nebiyev, **Azerbaycan Folklorunun Janrları**, s. 50.

⁵¹ Paşa Efendiyev, **Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı**, Elm ve Tehsil Yay., Bakü, 2012, s. 101.

Yine de buğdayın feryadı dinmemiş. Sadece baş kısmında biraz buğday tanesi saklamış; o da ekmeğin kadrini bilenler içindir.⁵²

Tandırdaki pişen ilk ekmeği yiyenin karısı veya bir yakını ölür. Onun için ilk ekmek öküze veya köpeğe verilir. Çünkü bu ekmek artık od/ateş iyisinin malıdır. Sahibinden icazet almadan o yenilmez.

Azerbaycan sakinleri yemin ederlerken, “çörek sana qenim olsun”, ”çörek senin gözünü kör etsin” gibi ifadelerle sıkça başvururlar. Deyim olarak, "tuz-çörek kesmek", veya sadece "çörek kesmek"; dua ve beddualarda, "çörek sahibi olasın", "çöreğin artık olsun", "çöreğini od pişirmesin" gün çöreğine hasret kalasın", "hamurun küt gitsin"; ata sözlerinde, "çöreği ver çörekçiye, birini de artık", "çörek ortaya geldiğinde Kur'an kalkar", "çörek, vereni tutar", "çörek kestiğini kılıç kesmez", "çöreğe pis demek olmaz", "çöreğin ağrı, karası olmaz", inam olarak; "çöreğin başının üzerinde taşırırsan kıtlık olur"; methiye ifadesi olarak; "falanca çörek sahibidir", "filancalar dededen, babadan çörek verirler" gibi ifadeler ekmeğin önemine hasrolunmuşlardır.

Tike tiker, hikke söker (ekmek-sofra yapar; hırs, kızgınlık yıkar), tike veren, tike görür (ekmek veren, ekmek bulur), tike veren tikesini başa kakmaz, tikenin görmeyen, yekeni de görmez (azın kıymetini bilmeyen, çoğun da kadrini bilmez)."

“Ekmeği tek elle kesmezler”:⁵³ Ekmek, bereket sembolü sayıldığından onu, tek elle kesmek de berekete saygısızlık, ona değer vermeme, dolayısıyla günah addedildiği için bu inancın ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

“Ekmek elden sıçrayarsa sevinirsin”:⁵⁴ Aynı şekilde bu örneğin de ekmek kesilirken elden bir parça ekmek sıçraması ve bunun neticesinde de sevinçli bir olayla karşılaşılması gözlemlenmiş ve bu sonuca ulaşılmıştır.

⁵² Sednik Paşayev, **Azerbaycan Halk Efsaneleri**, Yazıçı yay., Bakü, 1985, s. 137.

⁵³ Nebiyev, **Azerbaycan Folklorunun Janrları**, s. 50.

⁵⁴ a.g.e., s. 50.

8.2. Tuz

Yukarıda belirtigimiz sebepten dolayı tuz da halk inanışlarının en canlı objelerinden biridir. Ve genellikle tuz, ekmekle birlikte anılır.

Ekmek ile tuzun kutsiyeti, doğal olarak, Azerbaycan edebiyatına da sinmiştir, bu kutsiyet şiirleşmiştir;

Ak çuha aklı kalsın
Bohçada bağlı kalsın
Tuz-çörek yitirenin
Sinesi dağlı kalsın.

Azizim onu tutsun
Dokuzu, onu tutsun
Kim ele hain bakar
Çöreği onu tutsun.^{55,56}

“Yemek esnasında hataen sofraya tuz dökülürse kavga çıkar”:⁵⁷ Bu örneğin, sınamaya/denemeye dayalı olduğu söylenebilir. Yani halk tuzun hataen sofraya dökülmesini ve bunun sonucunda da kavga ve ya huzursuzluk çıkışını gözlemlemiş ve bu hükme varmıştır. Dökülen tuzun üzerine şeker dökülür ki, huzursuzluk çıkmasın, pahalılık olmasın. Bu aynı zamanda bir nevi kansız kurban şeklidir.

Ekmeğin veya yemeğin tuzunu fazla katan kadının, kocasını çok sevdiği inancı mevcuttur.

⁵⁵ Makas, **a.g.e.**, s. 146

⁵⁶ Bu gibi yerlerde kullanılan “tutsun” ifadesi, “çarpsın” anlamındadır. Bkz., Altaylı, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**.

⁵⁷ **a.g.e.**, s. 50.

İKİNCİ BÖLÜM

ZAMAN VE MEKANLA İLGİLİ HALK İNANIŞLARI

1. Bayramlar

1.1. Nevruz

Azerbaycan'da Nevruz bayramına Novruz, Noruz, Noyruz denilir. Azerbaycan'da bu bayram büyük şenliklerle her yıl Mart'ın 21-inde kutlanmaktadır. Bu tarih, gece ile gündüz süresinin eşit olduğu gündür. Aynı zamanda tabiatın canlanmaya başladığı, yeşillendiği, havaların ısındığı, yeni tarım mevsiminin başladığı dönemdir.

Azerbaycan'da bu bayram için hazırlıklara kırk gün öncesinden başlanır. Nevruz öncesinde nevrüz manileri okunur. Manilerde bayrama kadar tarlaların sürülmesi, sürülerin yaz mevsimine sağlam olarak çıkması, dölün uğurlu geçmesi, süt, et, yağ gibi ürünlerin bol olması istenir. Manilerde tabiat varlıkları canlı olarak kabul edilir. Bu bayramda, halk arasında çeşitli oyun ve gösteriler düzenlenir. Bunlar arasında ata binme, ok atma, kement atma, kılıç oyunu yer alır. Halk arasında birçok konuda çeşitli inanış ve merasimler Nevruzla ilgilendirilir.

Bu bayram öncesi herkes kendine yeni elbiseler alır, evlerde temizlik yapılır, bağ ve bahçeler düzeltilir, ağaçlar, güller budanır, ağaç dipleri bellendir, su arkları temizlenir, bağlar sulanır.

Nevruz arifesindeki "ahir çarşamba" günü daha tantanalı geçirilir. Nevruz yemekleri pişirilir, tatlılar hazırlanır. Bu güne kadar ev eşyaları temizlenmeli, elbiseler yıkanmalı, hastalar tedavi edilmeli, herkes bayramı sağlıklı ve güçlü karşılamalıdır.

Bayramda herkes erkenden kalkar. Taze su içer ve su ile yıkanır. Bu arada hayvanlara da taze su içirilir. Ev halk yeni elbiselerini giyer. Nevruz sofrası hazırlanır, herkes birbiriyle bayramlaşır. Bayramlaşmada "bayramın mübarek" denir. Daha sonra o yıl aile fertlerinden vefat eden olmuşsa böyle ailelere başsağlığında bulunulur. Bugün yas tutulmaz.

Nevruzda bayram sofrası açılır, milli yemekler getirilerek mum yakılır. Genellikle sofrada yedi çeşit yemek ve yemiş olur. Güney Azerbaycan'da bu yedi çeşit yemişe çarşamba yemişi denir.

Bayram sofrası, Nevruz mumları yakıldıktan sonra açılır. Ailenin bütün fertleri sofraya oturur, herkes bayram yemeklerinden yer. Akşam tüfekler atılır, çeşitli eğlenceler, oyunlar düzenlenir. Nevruz günlerinde akrabalar ve komşular ziyaret edilir. Bayram yiyecekleri misafirlere ikram edilir. Nişanlı kızlara pay göndermek adettir, oğlan evine kız evi Nevruz sofrası gönderir. Bütün bunlar akraba ve komşular arasında yakınlaşmayı sağlayan unsurlar olmakla birlikte bu günlere atfedilen kutsallıkla, bereketle ilgilidir.

Nevruz bayramında gelecek yıllla ilgili fal için bir takım âdetler uygulanmaktadır, Bunlardan biri "kapı pusma"dır. Adete göre, ahir çarşamba günü, genç kız ve erkekler bir niyet tutarak komşu kapılarını dinler. İlk duyulan söz tuttukları niyetin lehine veya aleyhine yorumlanır. Mesela ilk duyulan son "Işığы yak", "iyi olacak" gibi olumlu sözler ise niyetin gerçekleşeceği; aksine "söndü", "kahrolsun" gibi kötü sözler işitilirse niyetin gerçekleşmeyeceği kabul edilir.

Diğer bir adet "su falı" uygulamasıdır. Bu, ahir çarşamba günü genç kızların su ile yaptıkları bir âdettir. Hava karardıktan sonra pınardan konuşmaksızın getirilen su bir kaba konur, iki iğnenin ucuna pamuk takılarak bu suya atılıyor, iğnelerin suda hareketine göre birbirini seven gençler hakkında çeşitli mülahazalar yürütülür. İğnelerin birbirine yaklaşması veya uzaklaşması halinde gençlerin birbirini sevip sevmediği şeklinde yorum yapılır.

Azerbaycan'ın bazı yerlerinde ise şöyle bir fal uygulamasına rastlanır: genç kız, Nevruza arifesinde yüzünü odanın kapısına döner; ayakkabısını omuzu üzerinde arkasına atar. Yere düşen ayakkabının ökçe/burun kısmı eğer kapıya dönük olursa, o yıl içinde evleneceğine inanılır. Aksi takdirde o sene de evlenemeyecek demektir.

Nevruz'un ilk dört günü yılın mevsimleriyle ilgilendirilir. Birinci gün, güneşli geçerse yazın güzel geçeceği; ikinci gün yağmurlu olursa, baharın yağmurlu geçeceği; üç

ve dördüncü günler ise, kış ve sonbaharla ilgilendirilir. Bu günler yağışlı olursa insanlar "godu merasimi" yaparak güneşi çağırır.⁵⁸ Bayrama kırk gün kala başlayan Nevruz şenlikleri Mart'ın sonuna kadar devam eder.

Azerbaycan'da Nevruzla ilgili inanış ve çeşitli uygulamaların oldukça yaygın olduğunu belirtmiştik. Günlerle ilgili olan bu uygulamaların biri “Çarşamba” törenleridir. Bunlar, Nevruz bayramından önceki son Salı geceleridir aslında. Güneş battıktan sonra Salı günü bittiğinden ve artık Çarşamba gününe geçilmiş olduğundan dolayı “Çarşamba” denilmiştir.

Bunlardan birincisi, “su çarşambası” törenidir. İnsanlar gün doğmadan önce çay, ark ve su değirmeninin yanına gelerek, su üstünden atlarlar. Bu sırada hep bir ağızdan:

Ade, çağır Heseni,
Su apardı süseni,
Ağrım suya çilensin,
Hacı suya dilensin.

şeklinde devam eden tekerlemeler söylenir. Sonra oradaki herkes, eğilip avuçlarıyla su alır, birbirinin üzerine su atarak ıslatır. İnanışa göre su, onların her türlü hastalığını ve günahlarını temizler. Ayrıca orada bulunanlar bir daha günah işlemeyeceklerine ant içerler.⁵⁹

İkinci Çarşamba töreni ise “Yel Çarşambası”dır. Buna hava çarşambası da denilir. Hava Çarşambası denmesinin sebebi, bu günden itibaren havaların artık ısınmaya başlamasına inanılmasıdır. Diğer çarşambalarda olduğu gibi, bu çarşambada da bahçede ve ya mahalle merkezinde ateş yakılır, etrafına toplanılır, üzerinden atlanılır. Halk, birbirini “Çerşenbeniz mübarek” veya “Yel çerşenbeniz mübarek” diyerek tebrik eder.

Üçüncü Çarşamba ise “Od/Ateş Çarşambası”dır. Buna böyle denmesi de, bu günden itibaren zaten ateş sembolü olan Güneşin, ateşini, ısısını artırması ile ilgilidir. Ve

⁵⁸ Bu merasimle ilgili geniş bilgi, çalışmamızın Güneş çağırma ve yağmur durdurma ayinleri bölümünde verilecektir.

⁵⁹ Nebiyev, **Merasimler, Adetler, Alkışlar**, s. 31.

artık Nevruza yaklaşıldığı için, törenler ve kutlamalar daha yaygın ve daha tantanalı şekilde yapılır. Aslında her Çarşamba töreni küçük bir Nevruz bayramıdır.

Dördüncü ve sonuncu Çarşamba töreni ise “Toprak Çarşambası”dır. Bu da artık bu arifede toprağın canlanması ile ilgilidir. Bunun daha yaygın adı ise “Ahir Çarşamba” ve ya “İlahir Çarşamba”dır. Adından da görüldüğü gibi, bu Çarşamba içinde bulunulan yılın ahir/son/sonuncu Çarşambasıdır.⁶⁰ En çok dinsel uygulaması bulunan Çarşamba da budur. Bu Çarşamba bazen Nevruz bayramı günleri olan 20-22 Marta denk gelir ki bu da bayramın daha coşkulu olmasına sebep olur.

Ahir çarşamba günü de köy yerlerinde bahçede, şehir yerlerinde ise mahalle ortasında ateş yakılır. Herkes sırasıyla bir niyet tutarak bu ateşin üzerinden atlar. O yıl boyunca başlarına gelen kötülüklerle, yeni yılın muhtemel kötülüklerini üzerlerinden atmak için yakılan bu ateşler üzerinden, yedi defa atlanır. Bu esnada şu ve benzeri maniler söylenir.

Ağrım, uğrum dökülsün,
Oda düşüp kül olsun.
Yansın alevler saçılsın,
Menim bahtım açılsın.⁶¹

Ateş üzerinden çocuklar ve hastalar yardım edilerek geçirilir. Bununla hastaların, hastalıklarının da ateşde yanarak biteceği inancı vardır.

Bu güne özel çeşitli fal uygulamaları da vardır. Ahir çarşamba günü kızlar geç yatar. Yatmadan önce tuzlu ekmek yer, su içmezler. Gece rüyasında su veren kişinin o kızın kısmeti olduğu kabul edilir. Aynı gün sabah erkenden akarsudan alınan su hastalara, nazarlara gelmişlere dökülür. Bu şekilde hastalık ve nazardan kurtulacağına inanılır.⁶²

⁶⁰ “İl”, Azerbaycan Türkçesinde yıl demektir. “İlahir” de yıl sonu anlamına geliyor. Bkz., Seyfettin Altaylı, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara, 2018.

⁶¹ Veliyev, **Azerbaycan Folkloru**, ss. 92-94.

⁶² Nebiyev, **Merasimler, Adetler, Alkışlar**, s. 27.

Ahir çarşamba günü herkesin neşeli olması, iyi sözler söylemesi, karşılıklı sevgi, saygı ortamının korunması dikkatle alınması gereken kurallardır. İnanişâ göre bu gece ata ruhları evin bacasına gelerek evlâtlarının bayramı nasıl geçirdiklerini öğrenmek ister.⁶³

Yeniden canlanan tabiat gibi, halkın umut, niyet ve arzuları da Nevruzda yoğunlaşır. Halk arasında "başka bahara kaldı" ifadesinin altında yatan anlamın kaynağı buradan başlar. Gelecek bir yılın niyetleri tutulur. Bu bayramdan bekârlara eş, evlilere bebek, hastalara şifa, fakirlere mal-mülk, ölülere rahmet, dirilere nimet beklenir ve istenir.

Netice olarak, toplum ve fertler bayramı nasıl geçirirse, bir yıl boyunca hayatlarının öyle geçeceğine inanır. Şöyle ki bu bayram arifesinde veya bayramda küskünler barışmazsa, araya düşmanlık girer; ölüler yad edilmezse, kendileri de unutulur; sevmeyen sevilmez; birlik olmayan, darlığa düşer; suya saygı göstermeyen bahtı açılmaz; çıplak donatmayan her iki cihanda çıplak kalır; ağzını hayra açmayan şerre düşer; her türlü marazını ateşte yakmayan hastalıklı olur: temizlik yapmayan ve temiz olmayanın imanı kâmil olmaz; büyükleri saymayan büyüksüz, küçükleri sevindirmeyen evlatsız kalır; taze elbise giymeyen fakir düşer; leziz yemekler yemeyen karnı aç ölür; çoluk-çocuğun rızkından kısan, imansız-Kur'ansız gider; çevreyi (Allah'ın yarattığı dünyayı) temizleyemeyen bi-iman gider; ulu sözü dinlemeyen uluya uluya gider; ağzından daima hayırlı güzel söz çıksın ki, hayırla karşılaşsın, el içinde hürmetli olası, kadir-kıymet bil, kıymetli olası.⁶⁴

Nevruz etkinlikleri ve Nevruzla alakalı oluşan kültür birikimi bir hazine tutarındadır. Hepsinin de inanç sistemine dayalı tutarlı bir nedeni vardır. Bunun içindir ki, neredeyse toplumun her kesimi bu bayramı benimsemiştir.

⁶³ Arık, **a.g.e.**, s. 155.

⁶⁴ Makas, **a.g.e.**, ss. 217-218.

1.2. Hidrellez

Azərbaycan'da diğer yaz mevsiminin ve Nevruz bayramının uğur ve bereket getirmesi için su, toprak ve güneşle ilgili bazı uygulamalar yapılır. Bunlardan biri, "Hıdır Nebi Merasimi"dir ki, bahar mevsimini karşılamakla ilgilidir.

Bu merasimin hazırlıklarına Şubat ayında başlanır. Merasim şenliklerinde buğday unundan hazırlanmış tatlılara, yemeklere ağırlık verilir. Kavurgadan hazırlanan kavut yüklük altına konur. Bu uygulamada, gece Hızır İlyas'ın una elini süreceği ve böylece o yıl ekinlerin bereketli olacağı inancı vardır.⁶⁵ Bu merasim  gün sürer. İlk gün toprak üzerinde ateş yakılır ki, toprağın nefesinin kızacağına inanılır. Bağ ve bahçeler temizlenir çöpler yakılır. İkinci ve nc gün boz bir at üzerinde Hıdır Nebi'nin elinde ateşle gelmesi beklenir. Hıdır'ın toprağı ısıtan ateşle birlikte güneş, su ve insanlara sağlık getireceğine inanılır.⁶⁶ Merasimde çeşitli maniler okunur. Bu manilerde Hıdır'la ilgili beklentiler, Hıdır'ın vasıfları gibi hususlar anlatılır.

Hıdır'ım yoldadı
Elleri baldadı,
Ağ atı, uldadı,
Palığa battı geldi,
Han Hıdır attı geldi.⁶⁷

Türk halk inanışlarında gezdiiği ve bastığı yerlerde yeşillikler hasıl olan Hıdır'ın, İlyas Peygamber'le buluşmaları, bir bahar gününe rastladığından dolayı, kutsal bir bayram olarak kutlamalar yapılır.⁶⁸

1.3. Kara Bayram

Azərbaycanda Nevruz bayramı, yakını ölen kimseler tarafından da kendine has bir şekilde kutlanır. Bu Nevruz, yeni ölen kişinin veya onun akrabalarının "kara bayramı" kabul edilir. Buradaki kara/siyah, hüznü symbolize eder. Normalde yas içinde olan aile,

⁶⁵ Mireli Seyidov, *Azərbaycan Mifik Tefekkürünün Kaynakları*, Yazıçı Yay., Bakü, 1983, s. 103.

⁶⁶ *a.g.e.*, ss. 109-111.

⁶⁷ Nebiyev, *Merasimler, Adetler, Alkışlar*, s. 18.

⁶⁸ Arık, *a.g.e.*, s. 149.

düğün, sünnet düğünü, doğum günü gibi eğlence türü hiçbir kutlama yapmaz ve bu kutlamalara da katılmaz. Ama konu kutsiyet ifade eden bayram olunca bunu kendine has bir şekilde icra ederler. Böylece hem vefat edenin ruhunu, hem de kutsalı razı etmiş olurlar. Aslında Ramazan ve Kurban bayramları da “kara bayram”a dönüşebilir. Ama Nevruz bayramının “kara bayram” olarak kutlanması daha meşhurdur.

Matemi olanlar, vefat etmiş yakınının ruhuna hürmet için onun kabrini ziyaret eder, onun mezarını temizler, etrafını düzeltir ve süslerler. Mezarın üzerine bayram için hazırlanmış olan yiyeceklerden, tatlılardan, şekerlerden ve Nevruz bayramının asıl sembolü olan semeni koyarlar. Bu arada mezar başında Yasin, Fatiha ve diğer sureler okunur. Böylece bayrama yetişememiş olan aile üyesinin bayramını kutlamış olurlar. Hem de bununla, tüm halkın kutlayarak yerine getirdiği ve bu bayramı kutlamayanların ayıplandığı bir vecibeyi de yerine getirmiş olurlar.

2. Günler

2.1. Doğum ve Doğum Günü

Günlük hayatta icra edilen törenler ve onların nağmeleri halkın hayati tecrübesi esasında yaranıp biçimlenmiştir. Onların terkiğine ilk etapta insanın doğması, evlenmesi, vefat etmesi ile bağılı törenler dahildir.

Azerbaycanda evlat doğurmak, nesil artırmak arzusunu çeşitli ayin ve adetler şeklinde ifade edilmiş, kız, gelin giderken kucağına çocuk verilmiş, koca evinde o, duvağını bol meyveli ağacın dalına atmış, gelin için salınmış yatağa önce çocuk yatırılmış ve bütün bunlara gelinin de oğul-çocuk anası olması isteği bildirilmiştir.

Kadının çocuğu olmayınca düşünülüyor ki, o, gelin giderken kötü nazarlı insanla karşılaşmış, çilleye⁶⁹ (kırka) düşmüştür. Bu zaman onu çilleden çıkarmak için muayyen ayinler geçirilir. Örneğin, çilleye düşmüş kadın, üzerlik tütsüsüne tutulmuş kırk gömlek yakasını suya salar ve o suda yıkanar; kabristanlığa giderek yedi kabrin her birinden bir

⁶⁹ Azerbaycan Türkçesinde “çille”, doğumdan, düğünden, ölümden sonraki kırk günlük zamanı ifade için kullanılır. Bkz., Altaylı, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**.

avuç toprak alır, arkasına bakmadan eve getirip suya döker ve çarşamba günü bu suda yıkanar vs.⁷⁰

Bu uygulamalar arasında “çille” ile bağlı olanlar, daha çok önem arz ediyor. Adeta çillesi kesilenin el ve ayaklarının baş parmakları beyaz iple üç kere sarılır. Çilleni kesen adam ayin icrası zamanı özel sesle afsunlayıcı sözler okuya okuya ipleri makas ile keser:

Hazreti Süleyman aşkına
Cin kızı Mercan hükmüne,
Ben-i Ademden, ben-i Havvadan,
Cinden, şeytandan, akan sudan,
Köklü ağaçtan, dipli kayadan,
Yeddi yolun ayırıcından,
Her kesin çillesine düşmüşense
Çilleni kestim.⁷¹

Bu ayin üç kere tekrar olunur. Sonar ipler, çillesi kesilenin başı üstüne tutulup özel “kırk açan tas”la onların üzerinden su akıtılır. Bununla da belaların yıkanıp gideceğine, kadının evlat annesi olacağına inanılır.

Karnında bebek olan kadına hamile, ikicanlı, boylu, yüklü denilir. Bundan sonra onun irkilmemesine, ağır işler yapmamasına, şer vakti⁷² dışarıya yalnız çıkmamasına dikkat edilir. Aksi halde çocuğunu düşürebilir. Kadın hamileyken daha çok ekşi yemeklere meylederse, buna da el arasında “yerikleme”⁷³ derler. Bu hal, beş altı ay devam eder. İnanca göre yerikleyen kadına yemekle bağlı istediğini vermezsen karnındaki bebek kusurlu olur. Buna ilave olarak, doğulacak çocuğun sağlıklı olabilmesi için hamile kadının yeriklediği zamanlarda başka yollara da el atılır. Şöyle ki, hamileliği belli olunca:

⁷⁰Ehliman Ahundov, **Azərbaycan Folkloru Antologiyası** (1. kitap), Azərbaycan SSR EA Neşriyatı, Bakı, 1968, s. 260.

⁷¹ Ahundov, **a.g.e.**, s. 270.

⁷² Güneşin batmaya yaklaştığı zaman. Bkz., Altaylı, **Azərbaycan Türkçesi Sözlüğü**.

⁷³ “Yerikleme” kelimesinin kökeninin, genellikle ekşi tada malik erik/yerik’ten türediği açıktır. Yerikleme, yani camı erik isteme. Bkz., Altaylı, **Azərbaycan Türkçesi Sözlüğü**.

1. İlk altı ay diliminde eve, bahçeye tavşan getirilmez, aksi taktirde çocuğun bazı dişleri dökülür.
2. Balığa bakarsa, veya etinden yerse doğuracağı bebek geç konuşmaya başlar;
3. Uyuduğu zaman ayaklarının üzerinden geçersen, çocuk total olur;
4. Karnındaki bebek bir kimsenin gelmesiyle hareket ederse bebeğin huyu o kişinin huyunda olur, ona benzer;
5. Aynaya bakarsa doğacak bebek güzel olur;
6. Aynı şekilde nar yerse çocuk güzel, ayva yerse gamzeli, deve eti yerse kalın dudaklı, karpuz yerse ailesine soğuk davranan biri olur vs.⁷⁴

Çocuk çirkin, ailesinin kıymetini bilmeyen biri olmasın diye hamile kadın her zaman güler yüzlü, hoş davranışlı olmaya gayret eder, güle, çiçeğe, suya, semaya, gönle hoş gelen renklere bakmaya çalışır.

Doğacak çocuğun kız veya oğlan olacağını muayyen etmek çabası da her zaman ilgi alanıdır. Bu ilgi, bir sıra sınamaların yaranmasına sebep olmuştur: “Kadın, hamileliğini hissettiği zaman Aya bakarsa oğlan, Güneşe bakarsa kız doğurur”, “Hamile kadın, kargaşa çıkarırsa kız, halim huylu olursa oğlan doğurur”, “Hamile kadın, rüyasında elma görürse kız, bıçak görürse oğlan doğurur”, “Hamile kadın çok, aynı zamanda rahat uyursa oğlan, rahat uyumazsa kız doğurur”, “Kadının hamile olduğunu ilk defa duyan kimse onu gizlice gözetler. Hamile kadın oturduğu yerden kalkıp sol ayağını öne atarsa kız, sağ ayağını öne atarsa oğlan doğurur”, “Çocuk karnının ön tarafında hareket ederse hamile kadının oğlu, arka tarafında hareket ederse kızı olur”, “Hamile kadının karnı aşağı sarkacak olursa kızı, sivri olursa oğlu olur”, “Hamileyken kadının dudakları kalınlaşırsa kızı, olduğu gibi kalırsa oğlu olur”, “Kadın hamile olduğu zaman güzelleşirse oğlu, çirkinleşirse kızı olur”.⁷⁵

“Kadın hamile olduğu zaman güzelleşirse oğlu, çirkinleşirse kızı olur” deyimini böyle bir inanışa bağlıdır ki sanki doğacak çocuk oğlan, veya kız olmasını annesinin

⁷⁴ Behlul Abdulla, “**Merasim Folkloru**”, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**, Ed. Teymur Kerimli, (6 ciltte, 1. Cilt), Elm Yay., Bakü, 2004, s. 122.

⁷⁵ Abdulla, **a.g.e.**, s. 122.

yüzüne aksettirir. Şöyle ki hamile kadının karnındaki çocuk kızdırsa, o zaman onların her ikisi de aynı beden uzuvlarına malik olduklarından tabiatça kıskanç olan kadın çirkinleşiyor, aksine, oğlansa güzelleşiyor.

Doğum vaktinin yetişmesi hamile kadının geçirdiği sancılardan belli olur. Doğuşu tahmin etmek için bu konuda bilgisi olan kadın-mama (ebe) çağırılıyor ve evde az kişinin olmasına özen gösteriliyor. İnanışa göre, insanlar çok olursa şer kuvveler onlardan birinin suretinde hamile kadının gözüne gözüdür ve doğumu zorlaştırır. Ağrıları azaltmak ve doğumu kolaylaştırmak için ebe, hamile kadını evin içinde gezdirir. Onu kapı ağzından, ağız açık kaptaki suyun, süpürgenin üstünden geçiriyor. Kanaate göre, burada kapı/kapı ağız, yeni hayat, başka dünya manasındadır. Kendisinde akma özelliği olan su ağız acını yıkayıp götürür. Süpürge de silmek, süpürmek vasıtası olduğundan şer kuvveler ondan korkup hamile kadının yanından uzaklaşırlar. Bundan başka, doğum zor geçerse evdeki bütün düğümlü, bağlı olan ne varsa açılır, kaplardaki sular bahçeye akıtılır.

Bu sıralananların hepsi özel dua – nağmelerle birlikte yapılır, bu gibi zorlukların kurtuluşu sayılan Hıdır/Hızır yardımı çağırılır:

Hıdır Nebi,
Hıdır İlyas,
Bende bendeden hilas.

Bebek doğduktan sonra yakın kişilerden biri onun babasına müjdeye gider. Bebeğin göbeğini ebe veya takvalı, edepli, çocuklu bir kadın keser. İnanca göre, çocuk gelecekte onun göbeğini kesmiş kimsenin huyunda olur. Kesilmiş göbeği kapının üstünde bir yere koyarlar. Çocuk büyüdüğünde kendi göbeğinin düğümünü açarsa hafızalı, akıllı, aynı zamanda aile canlı olur. Genellikle çocuk doğulduğu zaman onun bedenindeki alametlere göre geleceğinin nasıl olacağını muayyen etmek için de çaba sarf edilir. Çocuğun alnı tüylü olursa gaddar, başı büyük olursa akıllı, gözleri sarıysa kurnaz, göbeğinin üstünde ben varsa büyük insan olur. Bunun yanında çocuk haftanın tek gününde doğulmuşsa, sonradan doğacak olan bebeğin erkek olacağına inanılır. Bebek doğduğu zaman ellerini kulaklarına taraf kaldırmış şekilde olursa büyük adam olacağına

inanılır, elleri göğsü üstünde olursa akıllı, doğduğu zaman elleri bir şey arar gibi hareket ederse, bu, onu iyi huylu olduğunun alameti sayılır.⁷⁶

Doğumunun onuncu gününde bebek yıkanır. Bu vakit suya tuz da dökülür. Bunu, çocuğun korkmaması, terlememesi, pişkin vücutlu olması için yaparlar. Başka bir inanca göre ise çocuğu zehirli böcekler ısırmasın, bedeninde yara olmasın, hastalanmasın diye böyle yapılır. Azerbaycan’da bu “tuz ayini”nin geniş yayılmış sembolik anlamı ise şudur: çocuk gelecekte doğru sözlü, sözü bütün, mert, ölçülü hareket etmeği bilen biri olsun. Muhtemelen bu tasavvurun sonucudur ki bir kişi namert çıktığı, yalancı olduğu, arsızlık yaptığı, hareketlerine dikkat etmediği zaman halk arasında onu “şit şit danışırsan (tuzsuz/anlamsız konuşuyorsun)”, “şitlik eyleme (tuzsuzluk/boş hareket yapma)”, “şit olma”, “falanca tuzsuzdur, tuzu yoktur”, “tuzsuz doğulmuş”, ifadeleri ile azarlarlar, beğenmezlik yaparlar.

Köroğlu destanında Gacar Alı namertlik yapıp Köroğlu’yu arkadan vurduğunda Köroğlu diyor: “Gacar Alı, günah sende değil, seni tutan ebededir. O mürtet kızı seni tuttuğunda tuz serpmemiş. Tuzsuz insansa her zaman senin gibi namert olur.”

Yeni doğmuş kadına Azerbaycan Türkçesinde “zahı” derler.⁷⁷ Bu zahılık/lohusalık devri hem anne, hem de bebek için zor, korkulu çağ sayılır. Sanki şer kuvveler sırf bu kırk gün içinde onlara zarar verebilirler. Onun içindir ki şer kuvvelerin vereceği zarardan korunmak maksadıyla bir sıra önlemler alınır. Zahının yatağının etrafına yalnız keçi yününden hazırlanmış sicim dolayıp, uclarını da yere sancılmış bize bağlarlar. Kırk gün içinde burada mum, lamba yakılır. Zahının yakasına iğne takılır, yastığının altına ayna, bıçak, hançer gibi kesici nesnelere, aynı zamanda kapının girişinde üzerinde açık makas olan şişe kaptan soğan konulur.

Bütün bu uygulamalar düalist anlamla yakından bağlıdır: soğanda da acılık özelliği olduğu için ona şer kuvvelerin temsilcisi gibi bakılmış ve o, aynı zamanda, taklidi

⁷⁶ Abdulla, **a.g.e.**, s. 123.

⁷⁷ Bkz., Altaylı, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**.

sihir vasıtası gibi kullanılmıştır. Böyle ki mitolojik tasavvurlara göre, sanki diğer kötümser/şer kuvveler kendi cinsleri olan yere gelmezler. Tam da buna göre içinde soğan olan kabı, kapının girişinde koyarlar. Şer kuvve sayılan soğandaki acılığı keserden salmak için kabın üstüne ağzı açık makas koyarlar. Bu da “şer ruh buradan çıkmak isterse makas onu keser, doğrar” tasavvurunu ifade eder.

Yatağın etrafına dolanmış sicime de şer kuvvelerin karşısını kesen vasıta gibi bakılmıştır. Koruyucu vasıta gibi keçi yününden hazırlanmış sicimden istifade olunmasında ise animistik, totemistik tasavvurların, özellikle de doğum ilahesi, artımın koruyucusu bilinen “Al” ve “Al karısı” mitolojik imgesinin izleri vardır.⁷⁸

Çocuğun yaşamamasının sebepkarı sayılan şer kuvveleri kandırmak ve yanıltmak için de bir sıra ayinler icra edilmiştir. Bunlardan biri “gömlekten geçirme” veya “yakadan geçirme” diye tabir edilir. Çocuğu yaşamayan kadının yeniden çocuğu olduğu zamanı bunu erkek-kız büyütmiş başka bir kadının gömleğinin yakasından geçirir. O çocuğu sanki o kadın kendisi doğurmuştur ve şer kuvveler bu çocuğa dokunmazlar. Çocuğu olmayan kadınlar da başkasının çocuğunu götürüp gömleğinin yakasından geçirmekle kendinin sayması adeti vardır. “Köroğlu” destanında Köroğlu ile Nigarın evladı olmadığı için Çenlibele getirilmiş Eyvazı, Nigar hanım gömleğinin yakasından geçirip çocuğu kendi evladı kabul eder...

Yeni doğmuş çocuğun yanında da kırk gün zamanında ışık yakılıyor, başı altına farklı demir nesnelere konuluyor, yalnız bırakılmıyor. Eğer çocuk yalnız kalacak olursa, o zaman evde çarşaf asar ortasına pişmemiş yumurta konuluyor. İnanca göre, yumurta da canlıdır ve bu sebeple de o evde olduğu zaman şer kuvveler çocuğa dokunamaz.

Bebek doğduktan itibaren kırk gün içinde dışarıdan bir kimse bu eve gelirse, mutlaka çocuk, bulunduğu odadan dışarıya çıkarılıyor, bundan dışarıdan gelen o odaya girer. Aynı zamanda eve et, yumurta, hatta tuz getirildiğinde de böyle yapılıyor. Çünkü bunlar da canlı sayılıyor ve onlar çocuk olan odaya getirilirse çocuk çilleye düşer.

⁷⁸ “Al”, “Al Karısı” ve “Al anası” ile ilgili bkz. Bu çalışmanı dördüncü bölümü.

Kırkı çıkmamış bebeğin üzerine tavşan tüyü, dağdağan ağacı parçası, üzerlik takılıyor ki ona nazar değmesin. Başının altına da sarımsak, iğne, ekme konur ki cinler ona dokunmasın.⁷⁹

Bebek ayaklarını bir birine dolaştırıp morarana kadar ağlarsa bu, çilleye düşmesi ile tabir edilir. Onun içindir ki “çilleli çocuğu çarşamba günü annesi mezarlığa götürür, bir kabire atıp der: “Ben çilleli bebeği ne yapayım, verdim sana. Bebek bir kadar ağladıktan sonra annesi onu kabirden alır, yedi farklı renkli ipe çilleli çocuğun ayağını bağlar ve çarşamba günü yeniden su kenarına götürüp ipleri keser, çocuğu kirli suda yıkar.... Çarşamba günü değirmene götürüp unluğun etrafında döndürür, “çilleni döktüm der”⁸⁰

Bebek, çok ağlayansa o zaman onu yedi yol ayırıcında yıkarlar. Kötü nazardan korunsun diye şapkasına nazar boncuğu takarlar. Hastalandığında ona nazar olup olmamasını öğrenmek için ayin yaparlar. Bir kap bulak suyun içine kömür parçası salınır. Kömür suya batarsa çocuğun nazara geldiği düşünülür ve çocuğu aynı suda yıkamakla beladan uzaklaştırıldığına inanılır. Çocuğun beşiğini, boş olduğu halde sallamazlar. Aksi takdirde, başı, kulakları acıya bilir. Çocukları uyuduğu vakit öpmezler. İnanca göre, uyuyunca ruh bedenden çıkar. Odur ki, uyuyan çocuğu öpersen, onun yüzünde leke kalır ve ruh geri döndüğünde sahibini tanımaz.

Çocuk şer vakti olurken evden çıkarıldığı zaman onun yanına pamuk, şeker, kömür konulur. Burada pamuğun sembolize ettiği mana, “beladan uzak olup mutlu, ışıklı hayatın olsun, saç sakalın ağarsın”⁸¹ demektir, Şeker, “dilin her zaman tatlı olsun” , kömür ise, “sana kötü nazarla bakanın gözü kararsın” anlamını ifade eder.

Çocuğun ismi daha çok kırkı çıktıktan sonra konulur ve bunun şerefine ayin yapılıyor. Oğul – kız, büyütmüş bir yaşlı kadın, çocuğu kucağına alır ve çocuğun kulağına üç defa ona konulan ismi söylüyor.

⁷⁹ Makas, **a.g.e.**, s. 124.

⁸⁰ Abdulla, **a.g.e.**, s. 131.

⁸¹ Yani uzun ömürlü ol.

Çocuğun ilk dişi çıktığında yedi çeşit bitki ürününü kullanarak hedik pişirilmesi de bir çeşit ayin sayılabilir. İnanca göre böyle yapılması çocuğun dişlerinin rahatlıkla çıkmasını sağlar. Hatta halk arasında böyle bir söylem var ki sanki çocuk şöyle diyor: babam- annem bilirse ki diş çıkarınca ben nasıl acı çekiyorum, beşiğimi satıp benim için hedik pişirirler.

Çocuk bir yaşına bastığında onun tırnakları kesilir, saç tıraş olunur. Tırnakları temiz bir şeye bükülüp evin duvar, veya döşemesindeki yarık, açık yerlere sokularak saklanır. İnanca göre tırnak ve saçın insan hayatında önemli rolü vardır. Sanki kişinin sağlığı, gücü, zihni bu vasıtaların yardımıyla gelişiyor. Eğer ilk kesilmiş tırnaklar ve saç evden kenara atılırsa, onların sahibi sık sık hastalanır, dağınık fikirli olur. Her zaman zayıf ve güçsüz görünür.

Azerbaycanda mevcut olan doğum törenleri ve ya ayinler ve bu ayinlerle bağlı söz sanatı, günlük yaşam tarihini her taraflı öğrenmekte hususi önem taşıyor. Sunmuş olduğumuz örneklerden de anlaşıldığı üzere bu merasimlerde Azerbaycanda halk arasında yayılmış itikat ve bakışların, mitolojik, felsefi anlayışların, dini görüşlerin tesiri, izi yaşıyor.

2.2. Ad Günü

Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi, Azerbaycan halkı arasında da ad oldukça önemlidir. Hatta o kadar önemlidir ki diğer ekser Türk toplumlarından farklı olarak Azerbaycan toplumunda “doğum günü” yerine, “ad günü” tabiri kullanılır. Halk arasında “doğum günü” tabiri neredeyse kullanılmaz. Bebeğe adın, doğum günü veya doğumdan önce veya sonra verilmesi, sonucu etkilemez. Bu uygulama aslında çok eski bir Türk geleneğidir ki, Dede Korkut destanında bunun izlerine çok rastlarız. Korkut dede, insanlara ismi, ancak bir yiğitlik işledikten sonra verir.

Kişinin adının gelecekteki hayatıyla ilgisinin olduğu kabul edilir. İnsanın gelecekte korunması, başarılı olması, taşıdığı adıyla ilgilidir. Ad seçimi ve adın seçilmesine etki eden faktörler de bu bakımdan oldukça önemlidir.

Azerbaycan'da genellikle çocuğa yedi veya kırk günden sonra ad verilir. Ad verileceği gün çocuğun en yakın akrabaları bir yere toplanır. Çocuk uğurlu olsun diye, sofralar açılır yemekler yenir. Eğer çocuğa ölen bir akrabanın adı verilirse helva hazırlanır ve yenir. Ölen için de dualar edilir. Uzun süre çocuğu olmayanlar bu günde kurban kesip, yedi komşusuna dağıtır. Genellikle çocuğa adı o ailenin büyüğü sayılan dede, o hayatta değilse nine veya baba ad verir. Çocuğun kulağına ezan veya "kelime-i şahadet" okunur ve sonra adı söylenir. Adı veren kişi daha sonra "al uşağı ver uşağı, Tanrı saklasın bu uşağı"⁸² diyerek çocuğu yanındaki adama verir, aynı sözlerle çocuk herkesi dolaşır.

Çocuğa verilen ad değiştirilemez. Ad verildikten sonra herkes çocuk için dua eder. "Adı ile büyüsün" , "büyük oğlan olsun" veya "büyük kız olsun, toyunu (düğününü) görelim" gibi iyi temenniler dile getirilir. Ardından yemekler yenir ve eğlenilir.

2.3. Ölüm ve Ölümle İlgili İnanışlar

Genellikle inanç sistemlerinin hepsinde ölüm, insan hayatının tamamıyla yok olması, sona ermesi hesap edilmez, ölenin yeniden dirileceğine, yiyip içeceğine, kendi soyunu, el obasını ziyaret edeceğine inanılır. Bura da ise sadece Azerbaycan halk inanışlarına konu olabilecek bazı özel inançlardan ve uygulamalardan bahsedilecek.

Azerbaycanda gözlenen cenaze ayinlerinin ilki, şiven, yani feryat figan ayinidir. Şiven, adeta, ölüm gerçekleştiği andan ölünün defin için evden çıkarıldığı vakte kadar devam eder. Ölen için etkileyici, hazin türkülerle yüksek sesle ağlamak, yüzü yırtmak, saç yolmak gibi hareketler şivenin önemli özelliklerindedir. Ölüye ağlamak, yaka yırtıp, yüz kanatmak, saç-baş yolmak eski bir gelenektir. Bunun örnekleri, Dede Korkut hikâyelerinde de görülmektedir. Örneğin "Kitabi-Dede Korkut"ta Burla hatun oğlunun

⁸² Burada "saklamak" (saxlamaq) sözü "korumak" anlamında, "uşak" (uşaq) sözü ise "bebek" veya "çocuk" anlamındadır. Bkz., Altaylı, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**.

ölüm haberini duyunca: “Güz elması gibi al yanağını dattı yırttı. Kargı gibi saçlarını yoldu. Oğul oğul deyiben zarlık kıldı, ağladı”.⁸³

Ölen birinin ardından günlerce, aylarca ağlamak, yüzünü gözünü yırtıp kanatmak, aslında ata ruhu için verilen bedensel bir saçıdır. Zira bu gibi pratikleri yapmakla, ölen şahsın Tanrı tarafından bağışlanacağına inanılmaktadır.⁸⁴ Hele ölen şahıs genç ise, taziyeye gelen kadınlar daha çok ağlar.

Ölü yerden kaldırıldığında buradaki yabancı kişiler, aynı zamanda yakın akrabalar odayı boşaltırlar. Ölenle vedalaşmak için kadınlar içeri girerler. Bu makamda bağırıp çağırmak, yüz yırtmak, saç yolmak, yaka yırtmak şiven ayininin en keskin yeri sayılır.

Ölü defnedildikten sonra onun için, genellikle, kırk gün yas tutulur. Bu arada üçüncü, yedinci ve kırkıncı günler, ölü, özellikle anılır. Mahallede kurulan çadırlarda yakından uzaktan gelen tanıdık ve akrabalar toplanır, ölü için Kuran ve dua okunur, gelenlere yemek, helva ve çay ikram edilir. Bu ikramlara, Azerbaycan Türkçesinde “ehsan” denir.⁸⁵ Bazı yerlerdeyse kırka kadar her Perşembe günü anım merasimi yapılır. Bir de ölüm gününden bir yıl sonra yapılan anım merasimi vardır ki, yukarıda zikredilen şeylerin yapılmasıyla gerçekleşir. Yemek başta olmak üzere, molla, fakir-fukara, vs. için yapılan maddi yardımların hepsi birer saçı/cansız kurban/sadakadır ve ölenin ruhunun şad olması, günahlarının affolunması inancıyla yapılır.

Mevtanın üç veya yedinci günü, molla ile birlikte birkaç yaşlı gidip, cenaze sahibinin kapalı olan işyerlerini dualar eşliğinde açar. Kırk gün bittikten sonra erkek cenaze sahiplerini "yastan çıkarmak" için berbere götürüp, sakallarını kestirirler. Bu gibi pratiklerle cenaze sahiplerinin yastan çıkarıldığına inanır. Bu arada kadınlar da cenazenin yakın akrabalarının giydikleri kara elbise ve başlarına örttüğüleri kara başörtülerini açıp,

⁸³ Hemid Araslı, **Kitab-i Dede Korkut**, Azereşr, Bakü, 1962, s. 36.

⁸⁴ Makas, **a.g.e.**, s. 173

⁸⁵ “Ehsan”ın bu manası, sevap gayesiyle bir şey yapma, bir şey verme anlamındaki “ihsan”dan mana daralması yolu ile elde edilmiştir. Bkz., Altaylı, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**.

kadınları yastan çıkarırlar. Ancak ölünün bazı yakın akrabaları ölünün kara bayramı çıkıncaya kadar karalar giyinip, karalar örtünmeyi tercih eder.

Genellikle, yukarıda adı geçen vakitlerde, özellikle Perşembe günlerinde ölü için ehsan vermek aslında ata ruhları inancıyla ve onları anma ayinleri ile ilgilidir. Buna göre haftanın dördüncü günü ruhların karşılanması günü sayılır. Şöyle ki o günün akşamında, hatta evinde pişirmeğe hiçbir şeyi olmayan kimse bile, ruhun hatırına tencereyi hiç olmazsa su ile doldurup ocağın üzerine koyması lazım. Aksi durumda ruh, mensup olduğu neslin onu yad etmemesinden incinir ve bu sebepten de onlara zarar verebilir.⁸⁶

Yas merasiminde ölen için ağıt söyleyip ağlamak da bilinen bir yas uygulamasıdır. Türk halkları, o sıradan Azerbaycanlılar da ölü yanında ağıtları, genellikle, kopuzun eşliğinde okumuşlar. Azerbaycanda ölen büyük kahramanlar için ağlamak bir adet idi. Kahraman ölen günü cemaati bir yere topluyorlardı. Bu toplantıya “yuğ” deniliyordu. (yuğlamak - ağlamak sözüdür). Toplananlar için özel meclis yapılırdı, hususi davet edilmiş “yuğcular” ise iki telli kopuz çalıp oynarlardı. Yuğcular önce merhum kahramanın yiğitliklerini anlatıp onu överlerdi. Sonra ise kadim havalara geçip şanlı kahraman için ağıt derlerdi. Toplantılarda yüksek sesle ağlarlardı.⁸⁷

Denilenlerden anlaşılıyor ki, başka yerlerde olduğu gibi, Azerbaycanda da ağıtlar musiki eşliğinde icra edilirmiş. Yas merasiminin yaygınlaşması, yalnız adlı sanlı yiğitler, kahramanlar için değil, bütün ölenler için icra olunması ondaki tantanayı, debdebeyi zayıflatmaya başlıyor. Bundan başka, bu merasimde kendi kopuzlarıyla iştirak eden yuğcu erkeklerin yerini ağıtcı kadınların alması nihayet, merasimin bugünkü şeklini alması onun mana ve mazmununa tesir göstermiş, böylelikle, musikinin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Şimdiki zamanda bile ağıtcının söylediği ağıt bilavasita meclis katılımcılarının da bu nağmeyi mırıldanması, ağıtcının avazlı sesine ses vermesi ve doğrudan doğruya, tam halde kederli, hüznü musiki parçası gibi sesleniyor.

⁸⁶ Behlul Abdulla, “Merasim Folkloru”, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, s. 150

⁸⁷ a.g.e., s. 150.

Azerbaycan Türkçesindeki karşılığı “ağı” olan ağıt kelimesine aynı zamanda “mersiye”, okuyan kişiye ise “mersiyeçi” denilir.

Ölümlle ilgili oldukça çok olan inanış ve uygulamaların en yaygınlarından olarak aşağıdakileri örnek verebiliriz.

Azerbaycanlılar arasında ölüm yatağında olan hastanın ölümünün gecikmesi, "sevdiklerinden görmek istediği birisi varsa görmeden gitmek istemiyor" şeklinde yorumlanır. Ölen kişi geç can verirse, eline toprak veya taş konur. Ölümü çok zor olanın, hortlayacağına inanılır. Ölünün mezarından ışık çıkıyorsa o kişinin dünyadan vazgeçmediği kabul edilir. Mezarlıkların yanından geçene kara basacağı (karabasan) inancı da vardır, kara, daha ziyade ilgili işleri yapmaktan korkanları basar.

Ölü evine taziyelerini bildirmek için gelenlerin ayakkabıları "cütlenmez" (düzeltmez). Ayakkabıların düzeltilmesi halinde evden başka cenazelerin de çıkacağına inanılır.

Bazı yerlerde yastan yeni çıkan bir kimse tanıdık birinin evine gittiğinde ayakkabısını ters giymelidir. Aksi takdirde gittiği evden cenaze çıkar. Halk arasında "vakitsiz öten horozun başını keserler" şeklinde bir atasözü vardır. Eğer bu atasözüne amel edilmezse, o evden cenaze çıkar inancı vardır.

Cenazenin çıktığı evde başta ayna olmak üzere, yansıtıcı özelliğe sahip şeylerin üzeri örtülür. Bu adet ölüden ziyade, ölenin geride kalan yakınlarıyla ilgilidir. İnanışa göre, ölünün ruhu aynaya geçer ve yalnız, kimsesiz kaldığı için öfkelenir; ruhlar âlemine tek başına göçüp gitmek istemez. O anda aynaya bakan kimse, bu öfkelenmenin kurbanı olabilir.

“Kapı ağzında durup yüzü evin içine taraf ellerini kapıya dayarsan evde ölen olur”, “Vakitsiz öten horozun başını kesmezsen ölüm olur.”, “Gökte her insanın bir yıldızı var. Her bir yıldız kayması, birisinin ölümü demektir”, “Rüyada od söndürsen yakın tanıdığın ölür.” “Rüyada düğün görürsen bir yakının vefat eder”, “Rüyada ayakkabı görmek darlık, kabir demektir”.

Çok fazla olan bu örneklerin her birinin açıklaması vardır. Örneğin, rüyada gördüğün ölü sana zarar veriyorsa, bir soğan ısırıp damın üstüne atsan belalar uzak olur. Bir insan öldüğü zaman onun gözlerini kapatır, çenesini bağlarlar. İnanca göre ölen son anda kime bakarsa, kimi seslerse o da ölür. Kazılmış kabri gece boş bırakmak olmaz. Öleni gömmek gecikirse, o zaman yine ölen olur. Evin bahçesinde köpek ulursa o evde birisi ölecektir, ancak o köpeği evden uzaklaştırmakla belanın karşısını almak mümkündür. Bu inancın hangi tasavvurla bağlı yaranması kendi izlerini de efsanede korumuş. Efsanede deniliyor ki, bir adam, ata günlerinde yani Perşembe günlerinde her zaman kabir ziyaretine gidermiş. Bir defa o, mezarlıkta böyle bir ses duyuyor: “Ey adam, hemen dön köye, git filan eve, karıma söyle, beklemeden gelsin, burada onu bekliyorum.” İnanması için ses adama bir ot da verir. Adam otu eline alınca her tarafın ruhlarla dolu olduğunu gördü. O, daha dayanamayıp sesin söylediği eve geldi. Gördü ki kadın ölmüş, ruhu da evde dolanıyor. Adam kadının ruhuna dedi ki kocan, seni mezarlıkta bekliyor. Beni senin yanına gelmem için tembihledi. Kadının ruhu irkildi. Adam ona dedi ki neden duruyorsun, hemen git, kocan seni bekliyor. Kadının ruhu adama dedi ki, sen beni nasıl görebiliyorsun? Adam elindeki otu ona gösterip dedi ki, kocan bu otu bana seni görebilmem için verdi.

Kadının ruhu hemen adamın üzerine atladı ki otu ondan alsın. Onlar kavga ettiler. Adam bağırarak insanları yardıma çağırdı. Yakındakiler ve komşular hemen geldi. Gördüler ki adam biriyle yaka paça kavga ediyor. Ama yanında kendinden başka kimse yok. Bu işe şaşırdılar. Bu vakit kadının ruhu adama öyle bir dokundu ki adamın avcunda tuttuğu ot elinden yere düştü. Kadının ruhu otu almak isterken bir köpek atlayıp otu yuttu. O zamandan sonra da köpekler ruh görünce uluyor.⁸⁸

Ölümlle ilgili inanış ve ayinlerden biri olarak başsağlıklarının da kendine özgü yeri vardır. Bu, cenaze merasimi ile alakalıdır. Başsağlığı yakın, sevilen kişinin vefatı ile merasim sahiplerine teskinlik ifade eden sözlü dinsel uygulamalardandır. Burada,

⁸⁸ Abdulla, a.g.e., s. 147

ferdin vefatından doğan keder ve üzüntü, vefat eden kişinin, onun yasını tutanın şahsiyetine, adına ihtiram ve hürmet, yas sahibine sağlık ifade ediliyor.

Bilindiği gibi, Azerbaycanlıların cenaze merasimi itikatlarının bir çoğu İslami kabullerinden önceki dönemlerden başlayarak ortaya çıkıp devam etmiştir. Ölene yas tutmak, onun yakın adamına başsağlığı dilemek ta eski dönemden mevcut olup günümüze kadar gelip çıkmıştır. Bunun en tipik numunesi “Kitabi-Dede-Korkut”ta Beyreğin ölümü ile alakalı Gazan hanın yas tutması ve ona başsağlığının verilmesidir.

Kullanılan başsağlıklarının farklı tipleri vardır. Yapısına göre sade ve mürekkep tipli başsağlıklarını görebiliriz. Sade yapılı başsağlıkları az sözlüdür, iki üç sözden oluşuyor, ölü sahibine hitaben söylenir: “Başın sağ olsun”, “Allah rahmet etsin”, “Son kederin olsun” vs. Bu örneklerde genellikle aile başcısına ölümden kaynaklanan kederi dağıtmak, teskinlik vermek, Allah ve ahiret inancı, başlıca cihet gibi dikkat çekiyor. Mürekkep yapılı başsağlıkları, daha çok sözden oluşmakla birlikte, aynı zamanda burada ölenin ruhu hatırlanır, ona ihtiram ve hürmet ifade ediliyor: “Allah ruhunu şad etsin, ona vermediği ömrü evlatlarına versin” vs.

Azerbaycan cenaze merasimleri terkinde oluşarak ortaya çıkan başsağlıkları insanları sabra, umuda, kaderine razı olmaya, “olacağa çarenin olmaması” hakikatini telkin etmeğe, ölene rahmet, kalana ise sabr ve dözüm aşıl原因 bir dua olarak değerlendirilebilir.

Cenaze merasimleinde rastladığımız başsağlığına benzer, ama ondan daha ihatalı olan bir sözlü dinsel uygulama da tesellidir. Teselli, insanların yaşamak umudunu, hayatseverliğini, baş vermiş en ağır olay zamanı bile kendi iradesini korumaya, kendini ele almaya yardım eden, insanı ruhlandıran başsağlığı mahiyetli bir dua olarak konumuz açısından çok önemlidir.

Teselli, insanların başına gelen facia, felaket, kaza, hoşlanmadık bir olay vs. ile bağlı teskinlik veren, onu umutsuzluktan, sarsıntıdan uzaklaştırmaya yardım eden,

sonucun hoş olacağına inanç beslemeğe çağırın bir uygulamadır. Günlük konuşmada aktif olarak kullanılan teselliler, hastalık, kaza, cenaze merasimleri zamanı vs. vakitlerde karşımıza çıkıyor. Tesellilerde geleceğe umut, nikbin bakış kendini ifade ediyor. Bize ulaşan bir sıra kaynaklarda, oğuznamelerde tesellilerin eski örnekleri kendini gösteriyor. “Kitabi-Dede Korkut”ta “Dirse han oğlu Buğacın boyu”nda Hızırın “bu yaradan ölüm gelmez” tesellisi, bu edebi türün bize ulaşan ilk yazılı örneklerindedir.⁸⁹

Teselliler de leksik-semantik, yapısına, mezmununa ve ihate dairesine göre farklıdır: “Biraz sabret”, “Sabreyle”, “Allanın kaderidir” vs. gibi teselliler sade yapıya sahip olup olayın baş verdiği anda direkt ferdin kendisine söyleniliyor, olaya maruz kalmış şahsı sakinleştirmek, psikolojik sarsıntılardan koruma maksadı taşıyor. Bu tip teselliler olay anında verilen tesellilerdir. İkinci grup teselliler daha geniş manayı ihate ediyor, insana düştüğü stresten, dahili heyecan ve endişeden kurtarmaya yardım ediyor, geleceğe inama sesliyor. Bu tip teselliler kazaya maruz kalan kişiyle birlikte, onun yakınlarına, babaya, anneye, evlada, bacıya, kardeşe vs. yöneliyor. “Gam yeme, iki oğlun daha var”, “Allaha şükürler olsun ki, çocuklar sağ salimdir”, “Allahın yazdığı yazıya pozu yoktur”, vs. gibi tesellilerde kadere inam, umut, geleceğe nikbin bakış ön plandadır.

2.4. Evlilik ve Düğünle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Bilindiği gibi, halk bilimsel bir biçim olan düğün, kendi kendiliğinden oluşmuyor. Düğün merhalesine gelinceye kadar birçok evrelerden, uygulamalardan geçiyor. Bu uygulamaların inançla ilgili olanlarını, olayların başlangıcından itibaren ele almaya çalışacağız.

Evlenme çağına girmiş kızlar, gelecek sene evlenip evlenmeyeceklerini önceden bilmek için yeni yıl (Nevruz) akşamında birçok ayinler icra ederler. Onlar niyet ederek (yani isteklerini kalplerinde sürekli tutarak) kulak falına çıkarlar. Ayna, anahtar olarak

⁸⁹ Azad Nebiyev, **Azerbaycan Halk Edebiyatı**, Çırağ Yay., Bakü, 2009, s. 357

komşu kapısına gelir ve duydukları ilk sözü tuttukları niyete bağlı olarak yorumlarlar. Eğer duyulan söz uygunsa, bu durumda evleneceklerine inanırlar. Burada kullanılan nesnelere de sembolik karakter taşıyor. Ayna, ışıklı, mutlu hayat demekse, anahtar da tutulmuş niyetin işitilecek sözle açılması vasıtasıdır.

Yeni yıl gecesini başka bir ayın de icra olunur: Kız sağ ayağının terliğini kapıdan dışarı atar. Sabah erkenden kalkıp bakar. Eğer terliğin burnu cadde tarafa düşmüşse, demek ki o, bu sene içinde evlenecek. Aynı zamanda buluş çağına gelmiş genç oğlanlar, yeni yıl sofrasının köşe tarafında oturmamaya çalışırlar. Sınamaya göre böyle olursa sanki onlar uzun zaman evlenemezler. Bu uygulamanın kökleri ruhlar veya ata ruhları ile ilgili inanca dayanıyor. Buna göre, yeni yıl akşamı ruhlar da kendi ocaklarına geri dönüyor ve köşe taraftan sofraya yaklaşıyorlar. Onların önü kesildikçe ise bundan sinirlenip kargış yaparlar.⁹⁰

İnanca göre, oğlan evinden kız evine yola çıkan elçilere şer kuvveler de katılıyor ve onlar, bu hayır işin olmamasına, elçilerin ret cevabı ile geri dönmelerine çalışırlar. Odur ki bu durumda genellikle ev kapısının üstüne iğne sancırlar. Şer kuvveler metal nesnelere, iğneden korktukları için de evden çıkıp elçilere katılamazlar.⁹¹

Azerbaycanda kız isteme, nişan, düğün veya evlenmenin diğer adı "hayır iş" veya "hayırlı iş" tir. Bu isimlendirmenin sebebi, bu arada tarafların ve etraf insanların ellerinden geldiği kadar hayır işlemeye çalışması, ve bu gibi işlerin hayırlı, sevaplı olacağına olan inançtır. Herkes razı edilmeye ve herkesin rızası alınmaya çalışılır. Hatta evlilik arifesinde bir problem söz konusu olduğunda herkes ağız birliği etmişçesine, "hayırlı iştir, hayırlı işi Allah düzeltir" ifadesini kullanırlar.

Eğer ailede birisi ölmüş ise, Azerbaycanlılar ölünün "kara bayramı" çıkmadan düğün yapmazlar. Bunu ölünün ruhuna bir saygısızlık olarak nitelendirdikleri gibi, yapılacak törenin evlenecek çiftlere veya sünnet olacak çocuklara uğursuzluk

⁹⁰ Behlul Abdulla, "Merasim Folkloru", Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, s. 136.

⁹¹ a.g.e., s. 136.

getireceğine inanırlar.⁹² Kara bayramı, ölenin ölüm tarihine en yakın olan bayramdır. Bu bayramda yakın akrabalar, ölenin evine gidip, onu yastan çıkarırlar. Bu bayram, Kurban, Ramazan veya Nevruz'dur. Bazı yerlerde ise düğün yapılması için yakının vefatından tam bir yıl, bazı yerlerdeyse en azı kırk gün geçmesi beklenir.

Nişan, düğün ve nispeten sonraki zamanda yapılan pratiklere yön veren inanışlardan bazıları da şunlardır: Evde kalmış kız gelinlik almaya götürülmez. Evde kalmış kızlar kına gecesine davet edilmez. Kısır kadından yenge olmaz. Kısır kadın gelinlik almaya götürülmez. Dul kadın gelinlik almaya götürülmez. Sık sık düşük yapan kadını gelinin odasına koymazlar. Çocuğu kalmayan kadından ödünç beşik alınmaz. Çok oğlan doğuran kadın uğurlu sayılır. Birkaç evlilik yapmış kadın hayırlı işe davet edilmez.⁹³ Gelinlik kızın saçından, bir yakını biraz kesip annesine verir. Kızın annesi bu bir tutam saçı kızın çeyizlik yastık veya döşeğinin içine koyar. Bununla daima bolluk ve bereket içinde, sıkıntı çekmeden yaşayacağına inanılır.⁹⁴

Örneklerden görüldüğü gibi, bu uygulamalar, uğur ve uğursuzluğa, berekete inamla ilgili olan ve bir sıra denemeler neticesinde oluşan inanışlardan kaynaklanıyor.

Bu kabilden olmak üzere, Nahcivan bölgesinde de şu inanış ve uygulamalara çok rastlanır: Gelin baba evinden ayrılmadan evin, ocağın çevresinde dolanır; bu işlemi kocasının evinde tekrar eder; böylece evine, kocasına, çocuklarına sadık olur ve asla boşanma olmaz. Gelinin başına kırmızı elma atılınca onun mutlu ve zengin olacağına inanılır. Gelinin başına kurutulmuş bir lavaş ekmeği ufalayıp dökerler ki, onun rızkı bol olsun. Bu kırıntılardan yiyenler ise ömür boyu hastalanmaz. Gelinin kucağına erkek çocuk konulursa, ilk çocuğu erkek olur. Gelinin duvağı bar veren bir ağaca asılırsa, çocuğu çok olur.⁹⁵

Gelin evden çıkarken başı üstünde tuz gezdirip ocağa atar ve onun çatırtı ile yanmasını beklerler. Sonra da kızı üç defa ocağın etrafında döndürüyorlar. Burada

⁹² Makas, **a.g.e.**, s. 79.

⁹³ **a.g.e.**, s. 82.

⁹⁴ Makas, **a.g.e.**, s. 87.

⁹⁵ Ceferli, **a.g.e.**, s. 52-53.

yakılan tuz geline karşı kötü nazarların kesilmesi demektir. Gelini ocağın başında dönmesi ise ateş veya ocağın hayır bereket, uğur getirmesi inancı ile bağlıdır. Bahsedilen tuz yakma uygulaması Azerbaycanda nazar değmesine karşı en yaygın uygulamalardan biridir.

Diğer bir gelin uğurlama uygulaması ise şöyledir: gelin baba ocağından çıkarken sağ eline pirinç alıyor. Onun için getirilmiş binite (kadimde at, araba, fayton) varıncaya kadar tanıdığı ergen kızların tek tek isimlerini söyler ve her defa bir pirinci yere atar. Bu uygulamanın anlamı şudur: Adı söylenen her kızın bahtı açılsın, benim yolumu gitsin, başka sözle, gelin olsun.⁹⁶

Gelin evden koca evine çıkınca onun arkasınca uğur, aydınlık sembolü sayılan su atarlar. Gelinle giden sağdıç elinde ayna, soldıç ise yanan mum tutar. Gelinin yanında mum yakmakla onun şer kuvvelerin belasından korunacağı inanılır. Aynada görülen de sanki gelinin kendi aksi değil, onun ruhudur. İnanca göre, o bu ruh gelini kötü kuvvelerden koruyor.

Kapının girişinde saksı, yahut cam gibi kırılan bir kap konuluyor. Gelin sağ ayağıyla basarak veya vurarak onu kırması lazım. İnsanların gözü önünde icra olunan bu ayine verilen anlamlardan biri şöyledir: “Eğer bu ocağa, kocama vefasızlık edersem, o zaman ayağımın altındaki kap gibi parça parça olayım!”⁹⁷

Gelin için ayrılmış odada gerdek asılır, “taht” adlı yatak salınıyor. Tahtın üzerine öncelikle oğlan çocuğu yatırılıyor. Bunun anlamı gelin de evlat, daha doğrusu, oğul annesi olsun demektir.

Gelin, damadı ayak üste karşılar. Damat, geline “hoş gelmişsin” söyler. Aynı zamanda onlar görüştükleri anda bir birilerinin ayaklarını basmaya çalışırlar. Bu uygulamanın da aslında şöyle bir inanca durmaktadır: Önce kim karşıdakinin ayağını basarsa, ailede onun sözü üstün olur.

⁹⁶Abdulla, “**Merisim Folkloru**”, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**, s. 144.

⁹⁷ **a.g.e.**, s. 144.

Gelinin başına duvak salınması uygulamasının da bir sıra büyüsel inançlarla bağlı olduğu söylenebilir:

- Kötü kuvveler gelini görmesin. Göremezlerse ona zarar da veremezler.
- Gelin kötü nazarlardan korunsun. Ona nazar değmesin. Bu münasebetle bir el sözünde şöyle deniliyor:

Zülf töküp yüze dilber
Çıkıbdı düze dilber;
Duvak salın yüzüne
Gelmesin göze dilber.⁹⁸

- Çilleli kadınlar onu görmesinler. Aksi taktirde gelin onların çillesine yakalanabilir.

Düğünden üç gün geçtikten sonra gelinin duvağı onun başından götürülür. Bazı yerlerde bu, gelin koca evine vardığında yapılır. Buna el arasında “duvakkapma” deniliyor. Ayinin icrasında, adete göre çay tabağında mum yakılır, yüzü üste çevrilmiş leğen üstüne halı döşek salınıp yastık konulur. Gelin burada oturur. Gelinin aşına şeker saçılır. Babalı anneli bir oğlan çocuğu elindeki oklavayla onun duvağını götürüp bir meyveli ağacın dalından asar. Duvağın meyveli ağacın dalına atılması gelinin de verimli, ürünlü yani çocuklu olması isteğini ifade ediyor.

Duvakkapma merasiminde kocanın anne babası geline değerli hediyeler veriyorlar. Yalnız bundan sonra gelin, kocasının yakın akrabalarının yanına çıkabiliyor. “Elgördü”, “Yüzeçıkma” da denilen bu ayinde bir zaman sonra gelinin anne babası erkek tarafı misafirliğe çağırıyor. Kız taraf onları misafirliğe davet etmediği müddetçe damatları, hatta kendi kızları bile onlara gidemez. Buna düğünün son merhalesi gibi “ayakaçma” denilir.

⁹⁸ Abdulla, a.g.e., s. 145.

Gelin düğünden sonra kırk gün yalnız başına kira ve bağa gönderilmez. Böyle bir durumda mutlaka yanında biri bulunmalıdır. Kırk gün sonra gelin artık tek başına dışarıya çıkabilir. Halk arasında buna "gelinin kırkı" denir.⁹⁹

⁹⁹ Nebiyev, **Merisimler, Adetler, Alkışlar**, s. 54.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TABIAT, TABİAT OLAYLARI VE HAYVANLARLA İLGİLİ HALK İNANIŞLARI

Türk halk inanışlarında büyük ölçüde ortaklık, benzerlik ve paralellikler bulunsa da zaman zaman tarihi ve kültürel coğrafyaya göre farklı özelliklerle de karşılaşmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan halkının günümüzde yaşata geldiği tabiatla ilgili halk inanışlarının incelenmesi genel Türk kitlesinde karşılaşılan halk inanışları ile bir karşılaştırma ve değerlendirme yapmaya imkan verebilir.

1. Yağmurla İlgili İnanış ve Uygulamalar

Türk hayatında su ve yağmur, hayatın ve bereketin kaynağıdır. Bu yüzden su, mukaddesler arasında kabul edilir. Bunun bir ifadesi de, suyun günümüzde "rahmet" sıfatıyla anılmasıdır. Yağmur yağıyor yerine genellikle "rahmet yağıyor" ifadesi de kullanılmaktadır. Bundan suyun, Tanrı'nın bir iyilik bağıışı olduğu vurgulanmaktadır. Bu da Gök Tanrı inancının bakiyelerindedir. Zira gökten gelen her şey Türkler tarafından kutsal sayılmıştır.

Eskiden yağmurun yağmadığı zamanlarda, Kam'lar, Yada Taşı marifeti ile istedikleri zaman yağmur yağdırırlar, bulutları hareket ettirir ve gökten kar sağlarlarmış. Bu inanç, Azerbaycan halkı arasında da yaygın bir biçimde günümüze kadar yaşamıştır.

1.1. Yağmur Çağırma Ayini

Kuraklığın giderilmesi için, Azerbaycanın kuzeydoğu bölgesindeki Guba ilçesinin Gonagkent kasabası yakınında bulunan Baba Dağ'ındaki mukaddes ocaktan/pir getirilen yedi taşı ortadan delip bir ipe dizer ve annenin ilk kızına verirler. Kız, onları suya sarkıtır ipin ucunu kenardaki ağaçlardan birine bağlar. Ağaç, karaağaç veya fındık ağacı olmalıdır. Taşlar suya değdirilirken;

Taş başın
Yaş başın
Yaş oldu
Üst-başım
Guda taşım
Baba taşım.¹⁰⁰

derler. Bu pratikte, taşın bile suya muhtaç olduğu vurgulanmaktadır.

Yine kuraklığın giderilmesi için, çakmak taşını suya atarlar. Yağmur yağdırmak için efsunlanmış sudan istifade ederler. Efsunlanmış su göğe doğru atılır su yere yağış şeklinde düşerken, orada bulunanlar:

Su serptim, suyu serptim
Arana suyu serptim...
Dağdan gelen seldi ho,
Derelerde göldü ho.
Su serptim, suyu serptim
Arana suyu serptim.¹⁰¹

Yada taşı ile yağmur yağdırmak, birçok ulusun kültüründe mevcut olup, hayli kadimdir. Bu cümleden, Azerbaycanda da bu gelenek yaygındır. Azerbaycanda Yada Taş'ına "ada taşı" da derler. Efsuncu, kara taşı (ada taşı) suya sokarken, yanında bulunanlar koro halinde;

Ada, ada, ada, hey
Yada, yada yada, hey
Adam adamı tuttu
Yadam, yadamı tuttu... derler,
Sonra efsuncu solo olarak; Yadam gür huya düştü
Yadam gür suya düştü.
Adam adamı tuttu
Yadam yadamı tuttu... der.¹⁰²

¹⁰⁰ Makas, a.g.e., s. 38.

¹⁰¹ Nebiyev, Neğmeler, İnanclar, Alkışlar, s. 118

İnanca göre burada marifet taştta değil, efsuncu yahut şamandır.

Yağmur yağdırmak için delikanlılar bir çömçe (kepçe) alıp, kapı kapı dolaşır ve pay isterler. Çömçenin içine her evde biraz su konulur. Biriken su, bir ağacın dibine dökülür; çömçe de aynı ağaçtan asılır. Evleri dolaşan grup koro halinde şöyle derler:

Çömçe hatun ne ister
Allahdan yağış ister
Koyunlara ot ister
Kuzulara süt ister
Me... me... me...me...

Çömçe hatun od ister
Çemenlerde ot ister
Ağaçlarda bol mahsul
Me... me... me... me...¹⁰³

Yağmur yağmayınca toprağı su ile yoğurup, tandırda pişirir sonra da suya atıp, şunları söylerler:

Ay can, ay can, toprağım
Oda az yan toprağım
İndi yağış yağacak
Sen düş ıslan, toprağım

Yandı toprak kupkuru
Suya saldım dupduru
Yağ yağışım, çoklu yağ
Çöller oldu kupkuru.

¹⁰² Makas, a.g.e., s. 40.

¹⁰³ a.g.e., s. 41.

Toprak, kuruttum seni
Birden unuttum seni
Baktım yağış yağmıyor
Tez suya attım seni¹⁰⁴

Nahçıvan'da yağmur yağdırmak için yapılan pratikler de dikkate değerdir. Birkaç çocuk bir araya gelip, kuzu gibi birbirine sokulurlar. Sonra kalkıp siyaha boyadıkları tahtadan yapılan bir kepçe alıp, kapı kapı dolaşırlar. Ev sahiplerinden pay isteyip, şu şarkıyı okurlar:

Çömçe hatun ne ister?
Tanrıdan yağış ister
Koyunlara ot ister
Kuzulara süt ister, meee.

Çömçe hatun ne ister?
Tanrıdan bol su ister
Ağaçlara bar-beher
Çobana kuzu ister, meee

Alınca'nın bulutu
Yetimlerin umudu
Tanrı, bir yağış yetir
Zemilerim¹⁰⁵ kurudu, meee.

Çocuklar kuzu gibi melemeye başlar. Bu arada onlara pay getirirler. Çömçe hatuna pay getirenler hep bir ağızdan:

Çömçe hatun ne ister?

¹⁰⁴ a.g.e., s. 42.

¹⁰⁵ Azerbaycan Türkçesinde “zemi”, “tarla” demektir. Bkz., Altaylı, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**.

Kuzulara pay ister
Çobanlara bol bol ot
Civanlara toy ister, meee.

Çömçe hatun ne ister
Dolu dolu çay¹⁰⁶ ister.
Kuzusu bol çobanlar
Peyniri lay-lay¹⁰⁷ İster, meee

Çömçe hatun tuz ister
Çiçek dolu tuz ister
Havalar bulutlu
Bol yağış yaz ister, meee

Bundan sonra yağmur yağar. Yağmur yağdırmak amacıyla Nahçıvan'da yapılan bir başka pratikte ise, yoğrulan çamur kızgın tandıra hamur gibi atılır. Çamur iyice kuruduktan sonra çıkarılıp, suya atılır ve şöyle söylenir:

Ay can, ay can, toprağım
Oda az yan, toprağım
İndi yağış yağacak
Sen düş ıslan, toprağım.

Yandı toprak kupkuru
Suya saldım dupduru
Yağ yağışım, çoklu yağ
Çöller oldu kupkuru

Toprak, kuruttum seni

¹⁰⁶ Buradaki “çay”, “nehir” anlamındadır. Bkz., Altaylı, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**.

¹⁰⁷ Yani “kat kat”, diğer ifadeyle, “bol”, “çok”. Bkz., Altaylı, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**.

Birden unuttum seni
Gördüm yağış yağmayır
Tez suya attım seni.

derler ki, bundan sonra bol sulu yağmur yağar.¹⁰⁸

1.2. Yağmur Durdurma Ayini

Halk, kuraklığa karşı ayin ve merasimler yapmakla birlikte, çok fazla yağıp ağır zahmetle ortaya çıkmış mahsule, ekin ve biçime zarar veren yağmura, doluya karşı da ayrı-ayrı yollara başvurmuştur:

Benim saçım saç değil,
Doyup toktu, aç değil.

diyerek ocak üstündeki sacayağını, bağ bahçedeki kap kacağı arkası üste çevirmiş, bir kap yağmuru buharlanıp kurutana kadar kaynatmış, evin ilk çocuğu dolu tanelerini dişleri arasına alıp parçalamış, balta, bıçak, testere vs. kesici aletlerin ağzını yağmura, doluya taraf koymuşlar.¹⁰⁹

Aslında burada taklidi sihir yoluyla tesir göstermeğe çalışılmıştır. Şöyle ki canlı sanılan kapların açık olması, doymaması onların yağmur istemesi gibi yorumlunmuştur. Kapları arka tarafa döndürmekle yağmura sanki onların da itirazı bildirilmiştir. Keskin ağızlı aletlerin yağmur altına konulmasında, çocuğun dolu tanelerini ısırması ve parçalamasındaysa “ben kestim/durdum, sen de kes/dur!” gibi bir emrin, isteğin sihirselle sembolü ifade olunmuştur.

Yağmurun, dolunun kesilmesi için insanlar mitolojik imgelerin da yardımına sığınmışlar. Böyle obrazilardan biri Yel Babadır:

Yel baba esti, neylim?
Dolunu kesti, neylim?
Çekerim yar güssesin,

¹⁰⁸ Ceferli, a.g.e., s. 23-26.

¹⁰⁹ Behlul Abdulla, “Merasim Folkloru”, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, s. 115.

Falım da nesdi, neylim?

Men aşık kolu güçlü,
Kesibdi yolu güçlü,
Yel essin bulut gitsin,
Yağmasın dolu güçlü.¹¹⁰

Bu örnekte Yel baba dolunu kesen/durduran hayırsever bir kimse olarak tanıtılır. Aşağıdaki örnekte ise yağmurun, yağmurun sebepkarı olarak bilinen bulutun, dumanın kavulmasından söz ediliyor:

Duman kaç, kaç,
Rübendini aç, aç.
Küreğini dağlarım,
Kaysağına yağ çekerim, yağlarım.
Duman kaç, kaç,
Rübendini aç,aç.
Yaralarını bağlarım,
Seni yoldan saklarım.
Duman kaç, kaç,
Rübendini aç, aç.
Gül balam od altında,
Od bulut kanadında,
Yel Babam yel altında,
Yelpici kanadında,
Seslesen dağdan gelir,
Bağçadan, bağdan gelir.
Duman kaç, kaç,
Rübendini aç, aç.¹¹¹

¹¹⁰ a.g.e., s. 115.

¹¹¹ a.g.e., s. 116.

Halk inanışına göre, güçlü yağmur ve dolu yağdırmak için siyah bulutları ve dumanı, şer kuvvetler sırasında sayılan ejderhalar getiriyor. Yukarıdaki örnekte de Yel Babanın buluda, dumana, onları getiren ejderhalara karşı mücadelesi kendi şiirsel ifadesini bulmuştur.

Güneşin karşısında duran dumanı korkutmak için yapılan ayin de hususi nağme ile icra ediliyor. Adete göre, Güneş alameti olan od/ocak yakılır, el ele tutup onun etrafında dolaşan insanlar nağmeler okurlar:

Duman kaç, kaç, kaç!
Perdeni aç, aç, aç!
Seni kayadan asarım,
Butuna damga basarım.¹¹²

Merasim hakta başka bir kaynakta şöyle deniliyor: “Geçen ayın uzun süren yağmurlu günlerinin birinde ben kendi evimin bahçesinden gelen ilginç sesler duydum, bahçeye çıkım ve böyle bir manzara gördüm. Yerli müslüman çocuklarından bir kaç ellerindeki ağaçları yere vura vura bir şeyler okuyorlardı. Okumayı bitirdikten sonra onlardan biri benim yanıma boynuna kehribar kolye salınmış bir kukla getirdi. Kukla, hiç şüphesiz kadın şeklindeydi. Ben çocuktan bunun ne olduğunu sordum. Çocuk: “Godudur”, dedi. Ben: “Godu nedir diye sordum. Güneş, Ay”, - diye düşünmeden cevap verdi. Ben çocuktan okudukları sözleri söylemesini rica ettim. Çocuk aşağıdaki nağmeni okudu:

Godu godu hay, godu godu,
Goduya selam verdinmi?!
Godu burdan ötende,
Kırmızı gün gördünmü?
Kara tavuk kanadı,
Kim vurdu kim sanadı?
Göçeliye gitmişim,
İt baldırım daladı.

¹¹² Ahundov, a.g.e., s.23.

Yağ verin yağlamaya
İp verin bağlamaya
Verenin oğlu olsun,
Vermeyenin bir kör kızı olsun,
O da çatlasın ölsün!

Bu sözleri ben Büyük Vedi mektebinin öğretmeni Vezirova gösterdim. Malum oldu ki, bu nağmenin böyle bir varyantı da ona belli imiş:

Dodu dodunu gördünüz mü?
Doduya selam verdiniz mi?
Dodu gedenden beri
Heç gün yüzü gördünüz mü?

Vezirov'un variantında "Godu" yerine "Dodu" denilir. Açığıdır ki, "Dodu", yahut "Godu" muayyen bir ilahedir, o kukla ise onun suretidir. "Dodu", yahut "Godu"nun Güneşle alakası ortadadır. "Dodu" yok olunca Güneş de batıyor.¹¹³

"Godu"nun yuvarlak şekilde yapılması, altına Güneş sembolü olan ayna bağlanması, boynuna kehribar kolye takılması, nihayet, bütün süsü ile kadına benzetilmesi onun Güneşi temsil etmesini söylemeye imkan veriyor.

"Güneşi davet etme" ayininde yapılan Güneş figürünün adı "Dodu", "Godu", "Hodu", "Qodu"dur. Bunlardan da biri esas olmuş, diğeri ise ayinin muhtelif yerlerde icra olunması ile ilgili olarak onun ya tahrife uğramış şekli, veya yerli şive özelliklerine uygunlaştırılmış şeklidir. Mevcut bilgiler gösteriyor ki, "Godu" ve "Dodu" iki diğeri nispetle dilde daha çok işlenmiştir. Bu iki sözden daha çok "Qodu" ön plandadır, bunun da Güneş ilahesinin adı olması ihtimal ediliyor.

¹¹³ Memmed Hüseyin Tehmasib, **Halk Edebiyatımızda Merasim ve Mevsim Nağmeleri**, Bakü, 1945, s. 82.

2. Dağlarla İlgili İnanışlar

Genellikle Türk kültüründe kutsal dağlar etrafında dağ kültürünün meydana geldiği bilinmektedir. Aslında söz konusu olan, kutsal hüviyet kazanmış, bir başka ifadeyle kazandırılmış dağlardan ziyade, bütün dağlardır. Çünkü her dağla ilgili mutlaka bir anlatı vardır.

Nahcivandaki Haça Dağ oluşması ile ilgili şöyle anlatılır:

“Eski zamanlarda Ağrı dağı ile Haça Dağ komşu imişler. Birbirini gözetler, anlaşarak geçiniyorlarmış. Bir gün bunların arasında bir anlaşmazlık çıkar. Durum o yere varıyor ki, bunlar, düşman gibi kavgaya başlarlar. Haça Dağ, o zaman hamile halde bulunan Ağrı dağına bir darbe indiriyor. Ağrı dağı, düşük yapıyor. Ancak sonra kendisini toparlayarak Haça dağa güçlü bir darbe de o vuruyor. Vuruş sebebiyle onun başı ikiye parçalanır. O zamandan beri de o dağın adı “Haça Dağ” kalıyor.¹¹⁴ Ağrı dağının yaptığı düşük ise onun yanında göklere yüceliyor. Ona da “Bala/Yavru Ağrı” derler”.¹¹⁵

“Rüzgâr, Yel Baba'nın emrindedir. O, Yel Dağı'nda oturur ve orası ziyaretgâhtır. Halk, gidip orada kurbanlar keser”.

“Çen (sis) ve kara dumanın hepsi Çen Karısı'na aittir. O, bunların hepsini bir torbaya doldurur ve kızdığı zaman torbanın ağzını açar; duman yeryüzünde çok kalınca Yel Baba sinirlenir ve onu dağıtır. Dağda küçük çocuk kaybolduğu zaman derler ki, Çen karısı onu torbasına atıp götürmüştür”.

“Şahpur Dağı ziyaret yeridir. Yemin eden yönünü o dağa çevirir. Dağda kurbanlar kesilir; kesilen kurbanın eti orada yenilmez”.¹¹⁶

Azerbaycan'ın Abşeron yarımadasında Yanardağ adlı bir yer vardır. Aslında burası dağ değil, küçük bir tepedir. Buranın ne zamandan beri alevler içinde yandığı

¹¹⁴ “Haça”, “çift başlı”, “çatal şeklinde olan” demektir. Bkz., Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*.

¹¹⁵ Acaloğlu, *a.g.e.*, 35.

¹¹⁶ Makas, *a.g.e.*, s. 55.

bilinmemektedir. Bu mekân da kutsal sayılmaktadır. Hakkında birçok efsane olsa da aslında buranın devamlı yanması, doğal gaz yatağının üzerinde yerleşmesi sebebiyledir .

Azerbaycanın kuzeydoğu bölgesinin en yüksek dağı olan Şahdağ'a da o bölge halkı tarafından kutsallık atfediliyor. Yine anılan bölgede kadınlar dağa bakarken yaşmak vurup "kaynatam (kayın pederim) bakıyor, ayıptır" derler.¹¹⁷ Yaz aylarında Şahdağa seferler düzenlenir, bölgede bulunan yatırlar ziyaret edilir, ağaçlara çaputlar bağlanır, adak kurbanları kesilir.

3. Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar

Azerbaycanda tabiatla ilgili olan halk inanışlarının büyük bir kısmı hayvanlarla bağlı olan inanışlardır. Buraya kut, yılan, at, köpek, çeşitli kuşlar ve benzeri mitolojik imgeler dahildir. Adları geçen hayvanlar, eski zamanlardan beri inanç objesi olarak kabul edilmiş, bunlarla ilgili çeşitli kültler ortaya çıkmıştır. Halk, dönem dönem benimsediği dinlerin yanında bu inançları da şifahen muhafaza etmiştir.

Hayvanlarla ilgili olan inanışlardan biri camızlarla ilgili olanıdır. Camızların, sabah erkenden otlamağa götürülürken, üç kez geri dönüp sahibine bakması, evde veya hayvanlarla bağlı kötü bir olayın olacağına işaret kabul edilir. Karabağda mevcut inanışa göre ise; bir kimse, rüyasında, camız veya inek görürse hastalanacağına inanılıyor.¹¹⁸

Azerbaycan'da hayvan sürülerindeki hayvanlar tek tek sayılmamakta, sayıldığı takdirde ise hayvanların başına bir kötülük geleceğine inanılmaktadır. Bundan ilave, koyun sürüsünün yanından su dolu kap götürülmez. Aksi takdirde hayvanların bereketi gideceği veya telef olacağı düşünülmektedir. Halk inanışına göre, gece vakti koyun sürüsü arasına girilmez, çünkü gece vakti sürü içinde kötü ruhların, cinlerin, şeytanların dolaştığı ve bunların insanlara zarar verebileceğine inanılıyor. Diğer bir inanışa göre ise akşam üstü hayvanlar ağıllarına dönerken ev halkının evde oturmaması, sürüyü karşılaması veya herhangi faydalı bir işle meşgul olması gerekir.¹¹⁹

¹¹⁷ Ahundov, a.g.e., 4. cilt, s. 87

¹¹⁸ Hevil Hevilov, *Azerbaycan Etnografyası*, Azərneşr, Bakü, 1991, s.228.

¹¹⁹ Hevilov, a.g.e., s. 231.

Güneydoğu bölgesinde yerleşen Lenkeran ilçesinde rastlanan bir uygulamaya göre de, ineğin sütünü arttırmak için boynuna bir demir parçası asılmaktadır. Hayvan yavruladıktan sonraki ilk üç gün içinde sağılan süt, komşulara dağıtılmakta, ancak nazar değmemesi için, kabın bir kenarına kömür parçası konulmaktadır.¹²⁰

Azerbaycan'da çok yaygın bir uygulamaya göre ise bazen kırdı ve dağda kalan hayvanların, kurt ve diğer yırtıcı hayvanlar tarafından yenmemesi, onlara zarar verilmemesi için "kurtağzı bağlama" adeti uygulanmaktadır. Bunun için ağzı açık bir bıçağa Kur'an'dan bazı âyetler okunmakta, sonra bıçağın ağzı bağlanıp bir yerde saklanmaktadır. Hayvan bulunana kadar hiç kimse bu bıçağın ağzını açmamalıdır. Bununla da hayvanın, vahşi hayvanlar tarafından zarara uğraması engellenmiş olmaktadır. Eğer hayvan akar su üzerinden geçer veya bıçağın ağzı açılırsa, korumasız kaldığına inanılmaktadır. Tecrübeli çobanlar ve yaşlılar, çoğu kurtağzı bağlamayı bilmektedir.

Halk arasında yayılan en meşhur inançlardan biri de köpeklerle ilgili olan şu inanışlardır: "Köpeğin uluyanı hayır getirmez", "Köpek göğe havlayıp da arka arkaya giderse hayır olmaz": Bu inancın da denemelere dayalı olduğunu söyleyebiliriz. Köpeklerin, depresyon, yağmur ve kar yağması gibi olaylara önceden tepki verdikleri bilimce malumdur. Halkın bu inanışının da köpeklerin bu ve benzeri özelliklerini gözlemleri sonucunda ortaya çıkması muhtemeldir.

3.1. Kurt

Türk ve cümleden Azerbaycan mitolojik düşüncesinin en canlı imgelerinden birinin kurt olduğu malumdur. Bu sebeple Azerbaycan halk inanışlarıyla kurtla ilgili olanlarına çok rastlanır. Bu inanışların bazısında kurdu iyilik ve hayır sembolü olarak görsek de, bazısında ise tam aksi olarak müşahede etmekteyiz.

Ayrıca kurt yüreği yiyen kimsenin cesur olacağına inanılır. Üzerinde kurt dişi taşıyan kimse gece yolculuk yaptığında kimseden korkmaz. Çocuğu olmayan kadın içinde yılan gömleği ve kurt kellesi bulunan su ile yıkanırsa hamile kalır. Kurdun bir

¹²⁰ a.g.e., s. 232.

parça kemiğinin bulunduğu evde bolluk ve bereket olur. Üzerinde kurt büzüğü bulunan kimse özellikle kadın konusunda şanslı olur; taliplisi çok olur. Kurdun kesildiği bıçak-hançer-kama bir daha kınından çıkmamalı. Çünkü kurdu öldürmek günahdır.¹²¹

“Kurt yüzü mübarek olur”:¹²² Her ne kadar vahşi ve zarar verici bir hayvan olsa da eski Türk inanışlarında kurt, kutsal bir hayvan kabul edilir. Kurdun yüzünün mübarek olması, karşısına kurt çıkan kimsenin veya rüyasında kurt gören kimsenin hayır bulacağı demektir.

Özellikle büyü ve afsun gibi uygulamalarda kurt yağı kullanılması Azerbaycanın her yerinde yaygındır. İki sevgiliyi birbirinden ayırmak için, kapıya kurt yağı sürülür. Üzerine kurt yağı sürülen kadını kocası boşar.

Sunduğumuz örneklerden de görüldüğü gibi, kurt, birinci grupta hayır ve şans sembolü iken ikinci grupta kötülük ve şer için kullanılmıştır. Birinci grup inanışların daha eski olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü eski Türk mitolojisinde kurdu her zaman olumlu bir imge olarak görüyoruz. Daha sonra ise bu imge nispeten değişime uğramıştır.¹²³

3.2. At

Atla ilgili Azerbaycan halk inanışları en canlı inanışlardandır. Bunların bir kısmının hala halk arasında dolaşmakta, bir kısmı da eski metinlerde korunmuş görüyoruz. Azerbaycanda da diğer Türk toplumlarında olduğu gibi at, uğur, hayır, müjdecî sembolüdür. Azerbaycanda at hakkında da birçok tecrübeler/sınamalar mevcuttur:

“Rüyada at görsen murada erersen”, “Atın geviş getirdiğini gören kimse, o anda ne arzu ederse o arzusu yerine gelir”, “Kapısına at nalı vurduran kimse isteğine ulaşır”, “At nalı bulup saklayanın, işleri uğurlu olur”, “At olan yere şer ruhlar gelmez”, “Kuru at kellesi saklanılan bağ-bostanda mahsul nazara gelmez”, “Atın gözyaşları uğursuzluk

¹²¹ Makas, **a.g.e.**, s. 157.

¹²² Nebiyev, **Azerbaycan Folklorunun Janrları**, s. 49.

¹²³ Alizade, **a.g.e.**, ss. 75-100.

getirir” vs. Bu örneklerden açıkça görülüyor ki at ve atla bağlı unsurlar şer kuvvelerin ortadan kaldırılmasında etkili vasıta sayılmıştır. Güneş veya Ay tutulduğu zaman insanlar bunun şer kuvvelerin işi olduğunu düşünmüş ve onlara karşı mücadelede Güneşin oğlunun – atın yardımına güvenmişler. Böyle zamanlarda kadınlar “kesilmiş at kuyruğunu uzun bir sopaya bağlayıp o tarafa bu tarafa sallaya sallaya , “kişe kafir kişe” – diye bağırıyormuş.¹²⁴

Yine aynı inanışa göre, gelin giden kızın elbisesine at yalından kesilmiş tüy dikerlermiş ki, kademleri uğurlu olsun. Yahut gelinin çocuğu olmayınca da o, çilleye düşmüş kabul edilirmiş ve çilleni kaldırmak için de elbisesine at tüyü dikerlermiş. Üstünde at tüyü gezdirene şer kuvveleri yaklaşmaz, böylelerini yılan sokmazmış. Atla ilgili halk bilimi örneklerinin çok sayıda oluşu da ata olan eski inanışla yakından alakadardır. “At yürümekle, insan bilmekle”, “At ölür meydan kalır, yiğit ölür, ad-san kalır”, “At yürüyüşüyle, insan bilgisiyle tanınır”, vs. ata sözleri bu kabildendir. “Kitab-i Dede Korkut”ta da at imgesi inam ve güvenç yeri gibi bir çok atasözünde yer almıştır: “At ayağı kölük, ozan dili çevik olur”, “At yemeyen acı otlar bitmektense bitmese yeğdir”.¹²⁵

Masallarda da atın, kahramanı mutluluğa, uğura ulaştırmasıyla bağlı örnekler çoktur. “Kırk Gonca Hanım” adlı Azerbaycan masalının kahramanı rüyasında “... bir at kapı önünde durmuş, buna diyor ki gel benimle gidelim, sonun mutluluktur. Genç uykudan kalkıp... dışarı çıkınca görüyor ki, at gerçekten de dışarıda durmuş. At dile gelip: - Ey genç bin belime, birlikte gidelim, seni öyle bir yere götüreceğim ki orada mutlu olacaksın” görüyor. Masalda olayların sonraki gidişatı boyunca karşılaşılan tüm zorluklar bizzat atın yardımıyla çözülüyor ve sonunda genç istediğine kavuşur.¹²⁶

Görüldüğü gibi masal düşüncesi atı uğur ve mutluluk getiren olağandışı güç kabul ediyor ki, bu da atın eski çağlardan bu yana Türk etnocoğrafyası dahilinde yerine getirdiği çok sayılı ve çok yönlü tarihi medeni fonksiyonlarla alakadardır.

¹²⁴ Abdulla, “Arkaik Folklor Janrları”, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, s.71.

¹²⁵ a.g.e., s. 71.

¹²⁶ a.g.e., s. 71.

Atla alakalı sınımalardan biri de yılın son gecesiyle bağlıdır. Malumdur ki at geviş getirmeyen hayvandır. Söylenene göre, o, yılda bir defa eski yılın bitip yeni yılın başladığı vakit geviş getirir. Bu sına, “Atın geviş getirdiğini gören insan, ne arzu etse yerine gelir” inanişinin oluşmasına yol açmıştır.¹²⁷

“At murattır”, “Rüyasında at gören muradına erer”, “At nalını kapıdan asarsan evin bereketli olur”:¹²⁸ At, sahibini uzak menzillere ulaştırır, ağır yükünü taşır, savaşta arkadaşdır. İlgili olumlu inançların oluşması da bunlarla açıklanabilir. Azerbaycan toplumunda at nalı bereket sembolü olmakla birge hem de nazar değmesine karşı kullanılan eşyalardan biridir.

3.3. Yılan

Kurtta olduğu gibi yılanla ilgili Azerbaycan halk inanişlarında da zıtlık müşahede etmekteyiz. Yılanın hayır bereket, ev ocak sahibi/sembolü olarak kabul edilmesiyle birlikte aynı zamanda zarar veren bir varlık olmasından dolayı da kötülük sembolüdür. Bununla ilgili bir Azerbaycan atasözünde şöyle denilir: “Yılanın beyazına da lanet olsun, siyahına da.” Ama bununla birlikte aşağıda da göreceğimiz üzere yılanlar yer yer birbirinden ayrılmaktadır.

Yılanlı evde hayır bereket olur inancı vardır. Bundan dolayı ev yılanını öldürmezler. Onu öldürenin evinden dert, bela eksik olmaz. Her evde yedi ocak yılanı olur. Bunlardan biri ferah, biri melek, geriye kalanlar ise direktir. Ferah yılan kötülük, melek yılan iyilik, diğer yılanlar ise bolluk ve bereket timsalidir. Beyaz yılan gören ermişlerden sayılır. Üzerinde yılan gömleği veya yılan dili olan kimseye köpek havlamaz.

Yılanın insanları birbirinden ayırt ettiğine dair inanlar vardır. Buna bağlı olarak derler ki, yılan kendisini yaralayanı mutlaka bulup sokar. Onun için yaralanmış yılanı mutlaka öldürmek lazımdır. Zararlı görülen yılanı da öldürmek lazımdır. Fakat

¹²⁷ Behlul Abdulla, “Arkaik Folklor Janrları”, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, Ed. Teymur Kerimli, (6 ciltte, 1. Cilt), Elm Yay., Bakü, 2004, 2004, s. 72.

¹²⁸ Nebiyev, Azerbaycan Folklorunun Janrları, s. 51.

hangisinin zararlı olduğunu iyi tespit etmek gerekir. Karşılaşıldığında dilini çıkaran yılanı öldürmek ise günahdır.¹²⁹

4. Kuşlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar

Azerbaycan halk inanışlarında kuşlarla bağlı olan inanlar da esasen eski Türk inanışlarına uygun olmakla bazı farklı özelliklere sahiptir. Bu, kendisini daha çok kuşlar hakkında olan efsanelerde gösteriyor.

Azerbaycan halkı arasında kuşlar hakkında olan efsanelerde “Simurg/Anka kuşu”, “Semender kuşu” gibi mitolojik köklere sahip örneklerde kuşa ve ateşe tapınma gibi motifler korunmuştur. Simurgun ikinci adı Zümrüd kuşudur. Etimoloji bakımından, Farsça siyah-murğ (kara, en büyük kuş), sek murğ (köpek kuş) gibi çeşitli anlamlarda şerh edilen Simurg “Melikmemmed” masalında Zümrüd adı ile ön planda ifade edilmiştir. Efsaneye göre ise o, Kaf dağında yaşarmış. Simurg beş yüz yılda bir uçarak Mısır diyarına gider, Güneş tanrısı Ra’nın mabedini ziyaret edermiş. Lakin bir defa onun bahtı getirmiyor. Mabede varır varmaz onu tutup oda atarlar. Simurg ise oddan-ateşten korkmuyor. O, defalarca ateşe atılsa da yanmıyor, sönen odun külü içersinden dirilip çıkıyor. Kırk gün Mısırdaki kaldıktan sonra Hindistana yüz tutmuş.

Simurg’tan tahrif yolu gelmiş olan “Seymur” isminin günümüzde oğlan çocuklarına verilir olması da Simurg kuşunun kurtarıcılığına olan inancın bir kalıntısıdır.

“Semender kuşu” efsanesine göre ise o, karlı buzlu ülkelerde yaşayan kar kuşu gibi karakterize edilmiştir. Kuşun gagası polat, pençeleri çakmak taşı, tüyü ise kavdır. Bir defa çocuklarının kanatlanarak uçtuğunu gören Semender kuşu sevincinden gagasını pençesine vurur. Böylece bu çakışmadan kıvılcım çıkar, onun kav tüyü tutuşur ve kuş yanıp kül olur.¹³⁰ Aynı motiv esasında rivayet şeklinde oluşan örnekteyse kuşun adını taşıyan Semender ve onun isteklisi Gonca rol alıyor. Bu defa ateşe atılan oğlan, Semender kuşu suretinde ateşten çıkarak sevgilisi Gonca – pervane ile birleşir. Onlar ölmezlik, ebedilik keyfiyeti kazanıp ateşin etrafına dolanır.¹³¹

¹²⁹ Makas, a.g.e., s. 158.

¹³⁰ a.g.e., s. 85.

¹³¹ a.g.e., s. 86.

“Şanapipik kuşu”, “Güvercin”, “Hophop”, “Keklik”, “Turac”, “Horoz ile Tavuz kuşu”, “Kuğu Kuşu”, “Yusuf-Nesib kuşu”, “Hüt-hüt kuşu”, “Yapalak kuşu”, “Pervane ile od”, “Baykuş ile Tavuz kuşu”, “Yılanla karankuş” ve onlarla bu kabil efsane vardır.

4.1. Baykuş

Kuşlar arasında baykuş, uğursuzluğun habercisi sayılmakta ve çatısına konduğu eve uğursuzluk getirdiğine inanılmaktadır.

Eve yakın yerde öten baykuşa taş atılmaz. Yağlı ekmeği onun öttüğü yere yakın koyarlar. Sabahleyin ise, sadaka olarak yedi pay çıkmak gerek. Gece evden tuz ve ateş verilirse, evin bereketi kaçar: Baykuş öterken ev sahibi ister istemez korkar. Onun zararından korunmak için biraz tuz ve ekmek getirip onun ulaşabileceği yere koyulması, sonra da ona tuz-ekmek hakkına yemin verdirilmesi lazım. Bunu gören ve işiten baykuş, bir daha o eve uğramaz.

Bazı yerlerde de baykuşun ardınca şeker ve alev/kor halinde ateş atarlar. Her iki durumda da onun şerrinden/uğursuzluğundan korunma amacı vardır.

4.2. Güvercin

Azerbaycanın neredeyse her yerinde halk arasında böyle bir sına/uygulama vardır: “Geç konuşan çocuğa güvercin yumurtası verirsen tez zamanda konuşur.” Bilindiği gibi, çocuğun dil açıp konuşmasında önemli rolü olan onun annesidir. Peki nasıl oluyor ki, güvercin yumurtasındaki güç bu kuvvenin üstüne geçiyor? İşin sırrı o ki bu sına, insanların güvercine olan inancı sonucunda yaranmıştır. Ta eski çağlardan başlayarak güvercini avlamak, hatta ona taş atmak, yuvasını dağıtmak yasak olmuştur. Aksi durumda güvercinin kargışından felaket çıka bilir. Bu inamın izleri bir halkbilimi örneğinde de kendi aksini bulmuştur:

Güvercinim göy canlı,
Kanadım şanlı-şanlı.
Beni vuran han oğlu,

Dolansın bağı kanlı.¹³²

Mitolojik tasavvura göre güvercin, kadın, ana, ruhudur. Güvercinin kız, kadın, ana imgesinin temsilcisi olmasına dair halk edebiyatından istenilen sayıda örnek verilebilir.

Ana-güvercin dönüşmesi bir el bayatısında da tarihi-semantik anlamını korumuştur:

Analar yanar ağlar,
Telini sanar ağlar,
Döner gök güvercine
Yollara konar ağlar.¹³³

Bayatıda ana ruhunun güvercine dönüşmesi “Döner gök güvercine” mısrasında kabarık şekilde göze çarpıyor. Şöyle ki, güvercinin ana ruhunu temsil etmesinden dolayı çocuğun konuşmasında güvercin yumurtasının tesirli olabileceği el sınaması şeklinde dile getirilmiştir.

¹³²Abdulla, “Arkaik Folklor Janları”, Azərbaycan Edebiyatı Tarihi, s.73.

¹³³ a.g.e., s. 75.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TANRI, RUH VE RUHANİ VARLIKLAR, RÜYALAR, UĞUR VE UĞURSUZLUK

1. Tanrı

Türklerin, o cümleden halihazırda Kafkasyada ve şimdiki İranın kuzey bölgesinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin İslam dinini kabul etmeden önceki dinlerinin esasen Gök-Tanrı dini veya Gök-Türk dini olarak bilinen Eski Türk dini olduğu ve bu dinde tanrının gökte bulunduğu bilinmektedir. Günümüzde de Türk asıllı olup olmamasına bağlı olmayarak genellikle Azerbaycanlılarda İslamiyet öncesi geleneksel Türk dinine ait olan birçok kalıntılar mevcuttur. Bu çalışmamızda da bu kalıntılar şeklinde bulunan ve mahza Azerbaycan halk inanışları bağlamında değerlendirilen tanrı tasavvuruna değineceğiz.

1.1. Gök Tanrı

Gök Tanrı itikadının halen Azerbaycanlılar arasında görülen en bariz belirtilerinden biri, günlük konuşmalar zamanı yemin edilirken kullanılan “Gökteki Allaha and olsun” gibi ifadelerdir. Ve ya arada bir anlaşmazlık olduğu zaman taraflardan biri Allahı olaya şöyle şahit tutar: “Allah gökten bakıyor, yalan söyleme.” Veya “Gökte Allah var, nasıl böyle insafsızlık yaparsın?”. Birisine bir kimseyi ve ya bir şeyi emanet ederken “Gökte Allaha, yerde sana emanet” derler. Bu durumların hepsi, Gök Tanrı inancı ve tasavvurunun İslamdan sonra, Allahın gökle ilgilendirilmesinden başka bir şey değildir.

Allahı gökte tasavvur etmenin bir diğer belirtisi, Allahtan bir dilekte bulunulduğu zaman ve ya birisine dua veya beddua ederken ellerle birlikte yüzün de dosdoğru semaya doğrultulmasıdır. Aslında yüzün semaya döndürülmesi yukarıda zikrettiğimiz örneklerde de geçerlidir. Benzer ifadelerin kullanıldığı dualarda şöyle denir: “Gökteki kömeyin (yardımcın) olsun”, “Gökteki o bir Allah kömeyin olsun”, “Göktekinden yarayasan”. Böylece ister bilinçli, ister bilinçsiz bir şekilde olsun Allahın/tanrının gökte veya yukarıda olduğuna işaret ediliyor.

Allah-gök ilişkisini bir Azerbaycan şiir-bilmecesinde şöyle müşahede etmekteyiz:

Bura bizim küçedir

Balam hele beçedir

Senden haber alıram

Göyte Allah neçedir?¹³⁴,¹³⁵

2. Ruh

Geçen bölümlerde de görüldüğü gibi Azerbaycan halk inanışlarında canlıların, insanların ruhu olduğu gibi bazı “cansızlar”ın da ruhu bulunuyor. Aslında ruhu bulunan cansızlar, kendilerine kutsallık atfedilen varlıklardır. Ve aslında bu inanış, Geleneksel Türk Dini inanışlarının kalıntılarıdır. Mesela, kutsal kabul edilen her dağın, kayanın, pınarın, ırmağın, ağacın “iye”leri onların koruyucu ruhlarıdır. Bu iyeleri razı salmak çok kolaydır aslında. Bir çaput, bir tutam hayvan kılı, bir taş ve benzeri şeyleri sunmakla/kurban etmekle bunları tatmin etmenin mümkün olduğu, ilgili uygulamalardan bilinmektedir.

Neredeyse bütün Türk dünyasında insan ruhu ile ilgili inanışa göre ölen kişinin ruhu, zaman zaman kendi evini ve ailesini ziyaret için geri döner. Bu ziyaretler özellikle Perşembe akşamı daha çok gerçekleşir. Bugün evini ziyarete gelen ruhun, ailesi ve çocuklarının durumuna bakacağı evde bir huzursuzluk varsa bu duruma üzüleceğine, eğer huzursuzluk yok ise ruhun buna sevineceğine inanılır.¹³⁶ Azerbaycanda vefat eden kişiyi anmak için yapılan Perşembe ayinleri/yas meclisleri bununla ilgilidir. Bu meclislerde ölü, iyi halleriyle anılır, ölü ruhu için Kuran okunur, gelen misafirlere yemek ikram edilerek sevabı ölünün ruhuna hediye edilir.

Azerbaycanda ruhlar/ata ruhları ile ilgili inanışlardan biri de ataların, büyüklerin kabri üzerine edilen yeminlerdir. “Atamın goruna (mezarına) andolsun”, “Dedemin kabrine yemin ederim” vb. yeminler hergün duyulmaktadır. Yemin edenin yalancı

¹³⁴ Anlamı şöyledir: “Burası bizim sokaktır, yavrum henüz küçüktür, sana soruyorum: gökte kaç Allah vardır?”

¹³⁵ Makas, a.g.e., s. 22.

¹³⁶ Hamza Karaoğlan, “Ruhla İlgili İnanışlar”, *Halk İnanışları*, (Ed. Durmuş Arık, Ahmet Hikmet Eroğlu) Grafiker Yay., Ankara, 2017, s. 369, 372.

olduğu durumda üzerine yemin edilen babanın veya dedenin bundan haberdar olacağı ve evladından incineceği hatta onu arvabileceğine inanılmaktadır.

3. Cin

Azerbaycan'da cinlerle ilgili çeşitli inanışlara rastlamak mümkündür. Bu inanışlar, Geleneksel Türk Dini İnanışlarındaki iyi ve kötü, ak ve kara iye anlayışının izlerini taşımaktadır.

Halk inanışına göre cinler, yeni elbiseleri alıp, giyebilir. Giymemesi için yeni elbiseye madeni bir şey takmak gerekir. Cinler düğün yaptıkları zaman evlerden kazan, yağ ve pirinç çalıp götürür, yiyecekleri ise sadece pilavdır. Onların yaptığı pilavdan yiyen insanlar da cinleşir.

"er" ve "or" isimleri halk arasında cinler için kullanılır. Bunlar daha ziyade servete zarar veren cinlerdir. er, terli atı vurup öldürür ki, sahibi yaya kalsın. or ise iki çeşitlidir: Ak or, Kara or. Ak or, bostana; Kara or, bahçe ve zme zarar verir. Bu varlıklar su kenarındaki ağaçların altında bulunur. Onların kendi evleri vardır ve onlar insanlarla iyi geçinir. İki demir parçası birbirine vurulduğu zaman bu cinler korkup kaçar. Cinler, eski hamam, tavla daha çok da viranelerde yaşar.¹³⁷ Tavladaki atın terlediğini görenler, ona gece cinlerin bindiğine inanırlar.

Halk cinlerin, daima insanlara kötülük etmek istediğine inanır. Bu amaçla cinler inanışa göre bazen gökyüzüne çıkıp güneş ve ayın önüne kalın ve geniş bir perde tutar. Bu yüzden onların ışığı yeryüzüne ulaşmaz. Bu durumda cinleri korkutmak için havaya ateş edip, demir ve bakır kapları birbirine vurmak gerekir. Bu uygulamada demir ya da demire benzer unsurlara koruyucu araç olarak başvurulması dikkat çekmektedir.

Kırklı bebek yalnız bırakılmaz. Çünkü cin kendi bebeğiyle onu değiştirir. Böyle bebekleri cin deyişeyi derler. Bu durumdaki bebekler ne büyür, ne de beyazlaşır. Bebeğin cin deyişeyi olup olmadığını anlamak için onu mezarlığa götürmek gerekir. Bebeği altı mezar sayıp, yedinci mezara yarı beline kadar gömerler. Eğer bebek bağırıp ağlarsa cin

¹³⁷ Arık, **a.g.e.**, s. 133.

deyişeyi değildir. Ağlamazsa, cinin bebeğidir. Cinin insandan çaldığı bebeği getirmesi için, onun bebeğinin ağlamasını beklemek gerek. Bebeği ağlarsa, dayanamayıp çaldığı bebeği getirir ve kendi bebeğini alıp gider.¹³⁸

Cinlerle ilgili olarak ayrıca toprağın altında, cinlerin çocuklarının sıcak sudan zarar görebileceği düşüncesiyle toprağa, yere sıcak su dökmemeye dikkat edilmesi gerektiğine dair de bir inanış vardır.¹³⁹

Cinle ilgili inançlar halk bilimi malzemelerinde bazen “div/dev” olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsana benzeyen fakat çok iri gövdeli, kulelerde, mağaralarda yaşadığına, bazen havada uçarak dilediği yere gidebileceğine inanılan devlere inanılan varlıklardır. Masalarda bahsedilen devlerin canı genellikle bir şişe içinde olur. Devi öldürmek için şişeyi kırıp içinden çıkan güvercin büyüklüğündeki kuşun öldürülmesi gerekir. Aksi takdirde vurulan darbe sayısınca devin sayısı ikiye katlanarak çoğalır. Azerbaycan'da böyle yaratıklar "ak dev" ve "kara dev" olarak bilinir. Ve genellikle genç ve güzel kızlara musallat olurlar.¹⁴⁰

4. Alkarısı (Al Anası)

Geleneksel Türk Dini inanışlarında “Alkarısı” inanışının olduğu malumdur. Alkarısı, yalnız dolaşan, genellikle sarışın bir kadın, bazen de keçi şeklinde tasavvur edilmektedir.¹⁴¹

Türklerde alkarısı (albastı) inanışı başlıca üç şekilde oluşmuştur:

1. Alkarısı (Albastı, Alkarısı), güneş ve su ile ilişkilendirilmiştir.
2. Alkarısı, hayvan (keçi, inek, öküz) şeklinde düşünülmüştür.
3. Alkarısı, bazen insan şeklinde de tasavvur edilmiştir.¹⁴²

¹³⁸ Makas, **a.g.e.**, s. 124.

¹³⁹ Hevilov, **a.g.e.**, s. 239.

¹⁴⁰ Makas, **a.g.e.**, s. 128.

¹⁴¹ Mireli, Seyidov, **Azerbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken**, Yazıcı Yay., Bakü, 1989, s. 79.

Sonraki çağlarda güçlü değişikliğe maruz kalan bu imge, önceki manasını değiştirmiş, zahı (lohusa kadın) için bela sayılan sembole çevrilmiştir. Azerbaycanda bu imge, Alarvadı, Halarvadı, Alanası, Halanası, Alkarısı şeklinde çeşitli adlarla tanınır. Ayrı-ayrı Türk halklarında bu mitolojik varlık – Albıs, Almıs, Albas, Albus, Almız, Albassı, Albarstı, Albaslı, Albastı ve başka adlar¹⁴³ taşımaktadır ki bunların arasında daha çok Albastı adı yaygındır. Sözü geçen mitolojik imgeye yalnız Türk halklarının mitlerinde değil, birçok diğer dünya halklarının da halk bilimi ve etnografik örneklerinde rastlanır. Albastıya, Afganlar Mader-i Al, Mader-i Yal, Mader-i Hal, Tacikler, Almasti, Gürcüler, Ali, Talışlar¹⁴⁴ Alajen, Slav dilli halklar, genellikle, Ala, Lezgiler Alpab, İnguş ve Çeçenler Almazı, Moğol dilli halklar Almas, Tatarlar, Ol diyorlar.¹⁴⁵

Şimdiye kadar araştırmacıları imgenin, “Albastı” adı daha çok ilgilendirmiş ve bir kural olarak bu sözün ikinci, yani “bastı” tarafı bütün Türk halkları için anlaşılır olan “basmak”, “ezmek” anlamında anlatılmıştır. “Al”a bakışta ise ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Hint İnan, Kafkas, Türk, menşeli olduğu söylenmiştir.

“Albastı”nın ayrı ayrı halklarda aldığı çeşitli ad birleşmesi şekillerindeki (Alavardı, Halavardı, Alajen, Alpab, Alkarası) ikinci kısmın “kadın” olması hiç bir şüphe doğurmuyor. “Al”ın ise Türk dillerinde manası çoktur. “Al”ın sadece Azerbaycan Türkçesinde beş yüzden fazla söz kökünde kullanıldığı tespit edilmiştir.¹⁴⁶

Albastının, Güneşin antropomorfizmi sayılması da muhtemeldir. Onun uzun, sarı saçlı kadın gibi tasavvur olunması da buna delalet eder. Birçok Türk halklarında Albastı mitolojik imgesi tasvir olunurken onun keçiye benzediğini ön plana çıkarıyorlar. Albastının keçi şeklinde tasavvur olunması mitolojik bakımdan normaldir. Mitolojik imge olan keçi, aslında ilkbaharın, yani bolluğun, bereketin sembolüdür.

¹⁴² Seyidov, **Gam-Şaman ve Onun Kaynaklarına Umumi Bakış**, s.56.

¹⁴³ Behlul Abdulla, **“Merasim Folkloru”**, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**, s. 125.

¹⁴⁴ Azerbaycanın güneydoğu bölgesinde yaşayan İran dilli bir halk.

¹⁴⁵ Behlul Abdulla, **“Merasim Folkloru”**, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**, s. 125.

¹⁴⁶ Firudin Celilov, **Azerbaycan dilinde “Al” köklü sözler**, Azerbaycan Filologiyası meseleleri, (1. kitap). Elm Neşriyatı, Bakü, 1983, s. 165.

Bu anlatılanlar, lohusa kadının yatağının neden keçi yününden hazırlanmış sicimle çevrelenmesi dair bir fikir sunuyor. Demek ki bu aslında doğum hamisi, artımın koruyucusu olan Albastının sembolüdür. Kendinden geçen lohusanın yanında Al/hal nağmeleri okuya – okuya çalınan davulun da bir tarafına kurt, diğer tarafına ise keçi derisi çekilmesi, şer kuvvelerin ameli sayılan soğuktan rahatsızlaşan çocuğun keçi derisine salınması da yukarıdaki mitolojik kanaatin çeşitli şekillerindedir.

“Al” aynı zamanda “kan” demektir. Albastı, şer kuvveler sırasına mütalaa edildiğinde, onun adındaki bu yön, özellikle dikkat çeker. Bu konuda tespit edilen başka bir inanışta ise Albastının, hamile kadının doğuracağı anı kesin olarak bildiği, bu vakit geldiğinde de onun gözüne gözüktüğü görülüyor. Bu zaman lohusa, kendinden geçer. Albastı onun ciğerini çıkarır. O, ciğeri suya saldığı zaman kan donuyor ve bununla da lohusa kadın ölüyor. Bebek doğulduktan sonra kadın kendini kaybederse, o zaman herkes, Albastının, kadının ciğerini çıkarıp götürdüğüne inanmışlar. Onun için de, onu bu işten uzaklaştırmak için bu sözleri okurlarmış:

Ey Albastı zalım,
Koy ciğeri yerine
Zavallının canını geri ver
Sözümü tutmazsan,
Bana hurmet etmezsen,
Gözlerini çıkarırım.¹⁴⁷

Bu nağmeni okuya okuya evlerin üzerinde, nehir, göl kenarında gürültü çıkarılmış, kılıçla suya vurulmuş, daha sonraki çağlardaysa silahtan ateş etmekle sanki Albastını korkutan bir ayin icra edilmiş, bununla da onun, ciğeri suya salmasına engel olunacağına inanılmıştır.

İnanışa göre Albastının gücü onun saçında, örgüsünde olur. Bir mitolojik örnekte deniliyor ki, Albastı memelerini omuzlarından arkaya atıp elinde ciğer götürürken bir

¹⁴⁷ Behlul Abdulla, “Merisim Folkloru”, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, s. 128.

kadın elinde makas onu izler ve aniden yaklaşıp onun örüğünü keser. Albastı arkasına dönerken Albastı hemen onun yakasına iğne takar ve halsizleştirdiği kadını kendi haline geri döndürmesi için zorlar. Albastı söylenilen şeyi yapar. Daha sonra kadın onun yakasından iğneyi çıkarır, ama örüğü geri vermez. Sonralar o örük, çocuğu olan kadının yanına götürülür. Albastı, örüğü olan eve yaklaşmazmış. Albastının örüğünü kesen kadına “alcı” denir. İnanca göre Albastı, alcının akrabalarına, yedi arkadan doğulanlara dokunmazmış.¹⁴⁸

Yakalanmış Albastının kaçmaması için yakasına kullanılmamış iğne sancarlarmış. Albastı bu işi yapan kimseden el çekmezmiş. Günlük konuşmada “Yakama iğne sançmışsın”, “sanki yakama iğne sançmış” gibi deyimlerin de yaranma sebebi bununla ilgili olmalıdır. Halk arasında yaygın olan bir efsanede bildiriliyor ki fakir bir erkek, ormandan odun getirip satmakla ev ihtiyaçlarını karşılamış. O, bir gün yine ormana gitmek isterken görüyor ki ahırda at ter içindedir. Bu olay bir kaç defa tekrarlanıyor. Oduncuya öneriliyor ki atın sırtına zamk sürsün. O da böyle yapıyor. Bir sonraki gün bakıyor ki atın belinde bir Albastı yapışmış kalmış. Albastını tutup yakasına iğne sancar ve her gün sabahtan akşama ormandan odun taşıttırır. Günlerden bir gün Albastı küçük bir kız çocuğunu kandırıp yakasından iğneyi çıkarttırır ve kaçıyor. Bakıyorlar ki onun getirdiği kucak kucak odunlar da kaybolmuş. Bazı rivayetlerde ise Albastı yerine cin tasvir ediliyor.

Albastının şekil değiştirme özelliğine sahip olması hakta da efsanevi örnekler mevcuttur. Birinde şöyle anlatılıyor: Yolla giden bir adam görüyor ki ağacın dibinde Albastı ve iki çocuğu var. Anne Albastı, çocuklarına diyor ki bu köyde akşam bir kadın doğum yapacak. Ben onun işkembesini size getireceğim.

Çocuklar bağıarak diyorlar:

- Anne bize de öğret, sen onu nasıl getireceksin? Hiç kimse görmeyecek mi?

Anne diyor:

¹⁴⁸ a.g.e., s. 129.

- Ona kuymak pişirecekler. Ben de bir beyaz tüy olup kuymağın içine düşeceğim. O beni yiyecek ve bu vakit ciğerini çıkarıp getireceğim.

Adam evine geliyor. Kadını diyor ki: - Efendim, ben komşuya gidiyorum. Onun yeni çocuğu olmuş. Adam ben de gideceğim diyor. Kadın, her ne kadar “ayıp olur, doğum yapan kadının yanına erkek gitmez” diyorsa da eşi gitmekte ısrar ediyor. Lohusaya kuymak veriyorlar. Adam kabı alıp beyaz tüyü bulur ve oda atıyor. Bu vakit Albastının çocukları: - Amandır, annemizi yakma, - diye bağıyorlar. Beyaz tüy, odda yanıyor ve lohusa kadın ölümden kurtuluyor.¹⁴⁹

Bu tip şeylerden söz açılınca, adeta, “dedem derdi”, “ninem söyledir”, “anama böyle rivayet etmişler” vs. gibi ifadeleri kullanılıyor. Bir defa da olsa “görmüşüm”, “şahidi olmuşum” diyen bulunmaz.

Kadınlar doğum esnasında fenalık geçirip bayıldığında, bir erkek eline aldığı bıçak veya hançerle suyu enine, boyuna doğrar gibi yapar. Buna suyu dağlamak derler. Suyu dağlayan kişi avazı çıktığı kadar bağıırır. Bu arada baygınlık geçiren kadının başucunda madeni kazan dövülür. Bu suretle bayılan kadının daha çabuk ayılacağına ve Al Karısı'nın oradan uzaklaşacağına inanılır.

Loğusa yalnız kaldığında Hal Anası gelip ondan emzirmek için bebeğini ister. Eğer kadın bebeğini verirse, Hal Anası'nın sütünü emen bebek deli divane olur. Eğer loğusa bebeğini vermezse Hal Anası kadını götürüp onun ciğerini suda yıkadıktan sonra yer.

Loğusa kadın, evde yalnız bırakılmaz. Bir efsanede şöyle denir: Loğusa kadın evde yalnızmış. Bir de bakmış ki, boynunda boncukları olan bir kadın bacadan aşağı sallanıyor. Kadın cesaretliymiş. Tandırım şişini alıp, kadının boncuğuna iliştiirmiş ve ipi kırılan boncuklar aşağı dökülmüş. Kadın onları toplamış. Hal Anası kaçıp gitmiş. Hal Anası'nın boncuğu hangi kadında olursa, ona yaklaşmaz.¹⁵⁰

¹⁴⁹ a.g.e., s. 130.

¹⁵⁰ Makas, a.g.e., s. 124.

Derler ki, Hal göze görünmeyen bir varlıktır. Ama insan gibi canlı bir varlıktır. Kadınların inancına göre Hal Anası iğneden çok korkarmış. Onun içindir ki, hem bebeklerinin, hem de kendi üzerlerine iğne takarlar.¹⁵¹

Hal Anası'nın eve girmemesi için, içinde soğan ve makas olan bir torbayı kapının eşiğine koyarlar. Hal Anası hakkında sohbet ederken halasına (teyzesine) lanet demek lazım.

5. Rüyalar

Azerbaycan Türkçesinde “rüya” yerine "yuxu"(yuku/uyku), yorumlamak yerine de "yozmak" kelimesi kullanılır.¹⁵² Azerbaycan halkının kültürüyle, ayin ve itikatlarıyla, kendine has sembolizmiyle ilgili olan rüyaları genel olarak aşağıdaki gruplara ayırmak mümkündür:

1. Sema cisimleriyle bağlı rüyalar
2. Hayvanlar dünyası ile bağlı rüyalar
3. Bitki alemi ve dünya nimetleri ile bağlı rüyalar;
4. Kutsal sayılan unsurlar: su, ateş, yel ve toprakla bağlı rüyalar;
5. Günlük kullanılan eşyalar ve günlük yaşamla bağlı rüyalar;
6. Kutsal kişiler: evliya ve yatırlar, şahıslar, büyük adamlar, devlet reisleri ile bağlı rüyalar.

Doğal olarak, bu tasnifat kendisi de net değildir. En dürüst tasnifatlar ise bütün rüyalar bir araya getirildikten ve neşredildikten, onların yorumlarının bilinmesinden sonra yapılabilir.

Rüyaların yorumlama prensibi farklıdır. Sema cisimlerinden olan Ayı rüyada farklı şekilde görmek mümkündür ve her birinin de yorumlanması tamamen farklıdır. Mesela:

¹⁵¹ a.g.e., s. 125.

¹⁵² Bkz., Altaylı, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**.

Rüyada tam Ay görmek – erkekler için işte ve sevgide uğur göstericisidir, kadınlar için namuslu adamla nikahtan haber veriyor.

Rüyada kan renginde kırmızı Ay görmek ise savaş remzidir. Üç günlük ayı görmek büyük hayra ulaşma remzidir .¹⁵³

Rüyada devlet reisi ile konuşmak çileden çıkmaya delalet eder.

Rüyada devlet reisi olmak ise bedbaht olay vuku bulacağını haber veriyor.¹⁵⁴

Rüya, güneş batıp karanlık çöktükten sonra yorumlanmaz, uğursuzluk getirir. İlla da söylemek gerekirse, "su niyetine" demek gerekir. Bunun anlamı şudur: Eğer görülen rüyada olumsuz öğeler varsa, su onları temizlesin, alıp götürsün, rüya hayra dönüşsün.

Herkes rüya yorumlayamaz, rüya herkese söylenmez. Toplumda uğursuz, kötü nazarlı, hayır söylemez olarak bilinen kişilere rüya söylenmez. Hatta böyle insanların bulunduğu ortamlarda da rüya söylenmemektedir. Çünkü yorumu ilkin yapan kişinin dediğinin olacağına inanılmaktadır.

Kötü rüya gördüğüne inananlar, un, buğday, para kabilinden sadaka verir. Bununla görülen kötü rüyanın tesirinin ortadan kalkacağına inanılır. Kâbus cinsinden kötü rüya görenler, “yukumu karıştırmışım” ifadesini kullanır ve gördükleri rüyayı kimseye söylemek istemezler. Bu gibi rüyaların söylenmemesi halinde, olumsuz etkilerinin azalacağına, hatta tamamen ortadan kalkacağına dair inanç hâkimdir. Böyle rüya görenler, gün boyunca kimseyle tartışmamayı, yolculuk yapmamayı, mümkünse evden çıkmamayı tercih ederler.

Yine bazı yerlerde, kötü olduğuna inanılan rüyaları anlatırken bir taşı yerinden kaldırırlar. Rüya bittikten sonra yine taşı aynı yerine koyarlar. Böylece kötülüklerin zuhur etmeyeceğine inanılır.¹⁵⁵

Rüyalarının gerçek hayatta aynen vuku bulduğuna şahit olunan kişiler için “yukusu çindir” ifadesi kullanılır. Dolayısıyla o kişinin rüyalarına inanılır. Her ne kadar

¹⁵³ Nebiyev, **Azerbaycan Halk Edebiyatı**, s. 361.

¹⁵⁴ **a.g.e.**, s. 361.

¹⁵⁵ Makas, **a.g.e.**, s. 69.

fal bakıcılarınınki kadar fazla ve yaygın olmasa da, bazı hallerde rüya yorumcularına küçük çapta hediyeler de verilir. Bundan maksat, emeğin karşılığının ödenmesi inancının varlığıdır.

Rüyada her şey görülebilir. Ancak en çok görülenler, günlük hayatta karşılaşılan veya bilinçaltında yer eden şeylerdir. Rüya yorumlarında eski Türk izlerinden ziyade, islâmi/dini anlam ön plana çıkmaktadır. Mesela İslamiyetin haram buyurduğu hayvanlar (domuz, köpek, vb.) olumsuz, koyun, inek, tavuk gibi hayvanlar olumlu tabir olunur. Rüyada at görülmesi, “murat” diye tabir olunur. Yani at gören kimsenin, muradına, isteğine ulaşacağına inanılır. Kuşlar ve semavi cisimler de daima müspet alam taşır.

Bazı şeyler ise tersiyle tabir olunur. Rüyada ölü görmek, diri olmak, uzun ömürlü olmak kabul edilir. Halk inançlarında uğurlu sayılan nesnelere ve canlılar, rüya âleminde de yine uğurlu, hayırlı olarak tabir olunurlar. Rüyasında birden çok nesneyi gören ve rüyada gördüklerini uyandırdığı zaman unutanlar da, "karışık " rüya gördüklerine inanırlar. Bazıları gördüğü rüyanın gerçek hayatta hayata geçmeyeceğine inansa da, genel anlamda yöre halkı gördüğü rüyanın gerçekleşeceğine inanmaktadır.

Bayram gecesi bekar kız veya erkek, tuzlu goğal adı verilen aşırı tuzlu bir çöreği yiyip su içmeden uyursa, rüyasında evleneceği kişinin ona su vereceğine inanır.

Azerbaycan'da bazı sembollerin rüyada görülmesinin işaret olduğuna, kendilerine sır verildiğine, bunları rüyalarında görürlerse hakikat olacaklarına inanılır. Bu "Hak vergisi" özellik, bazen sadece bir kişiye değil, bazı soyların bütün fertlerine verilmiştir. Bunlar için "rüyada bade içmişlerdir" denilir. Bu tür ailelerin kızlı-erkekli bütün fertleri belli bir yaşa gelince bunlarda özel haller görülür.

Azerbaycan rüyalarının yorumlanmasını yalnız bu halkın eski inam ve görüşleri, ayrı ayrı ayin ve itikatları, sembolleri esasında gerçekleştirmek mümkündür. Çünkü her bir halkın düşüncesinde farklı eşya, bitki, hayvan vs.ye farklı yanaşma vardır. Mesela: Bir sıra halklarda hayat remzi olan baykuşa ayrı ayrı halklarda farklı sembolik

yanasma vardır. Örneğin, İskandiyavyalıların rüyada baykuş görmesi onların tasavvurunda uğur, Azerbaycan halkının tasavvurunda ise şer alametidir.¹⁵⁶

Rüyaların yorumlanmasında bu gibi farklılık, inaçlar için de geçerlidir. Mesela: Hristiyan düşüncesinde rüyada domuz görmek arzunun hayata geçmesinin remzidir, İslam düşüncesindeyse temiz olmayan şeylerle karşılaşma anlamına geliyor.¹⁵⁷ Bütün bunlar ise dünya halklarının farklı rüyaları ile Azerbaycanlıların rüyalarının yorumlanmasında belli esaslı farklar ortaya çıkarıyor. O yüzden herbir halkın halk inançları gibi, onun terkip hissesinden sayılabilecek olan rüya da o halkın milli değerleri mecmusu ile açıklanmalıdır.

6. Karabasan (Karabasma)

Karabasma zamanı insanın gözüne farklı korkunç varlıklar gözüküyor, ona ayrı ayrı işler yapmasını söylüyor. Belli anlarda insan bu kuvvelerin tesirinde kalıyor, fakat bu uzun sürmüyor. Böyle haller fasılasız olarak ne kadar tekrar tekrar gerçekleşse de insan onların her birinin sonunda kendisini kara bastığını anlıyor. Bu olaylardan sonra ise insanın düştüğü hali ifade eden karabasma metni oluşuyor ve ağızdan ağıza dolaşıyor. Mesela: “Yaz vakti idi. Hepimiz ailecek bahçede oturmuş idik. Akşam olmuştu. Annem bana dedi ki, onun için buzdolabından su getireyim. Ben eve taraf gittim, içeriye girdim. Evin ortasında beyaz çarşafa bürünmüş bir kadın durduğunu gördüm. Korkup bahçeye doğru koştum. Başıma geleni annemlere anlattım. Annem benimle eve geldi, ışığı açtı. Odada hiç kimse yoktu. Beni kara basmıştı”.¹⁵⁸

Azerbaycan'da gece mezarlığın yanından geçeni de "kara" basacağı inancı da vardır. Kara, daha ziyade korkakları basar. Bunun uyku halinde kâbus şekline dönüşmesine "kara-kura basmak" denir. Bunun tekrar etmemesi için, yastığın altına Kur'an-ı Kerim veya kesici bir alet koymak gerekir.

¹⁵⁶ Nebiyev, *Azerbaycan Halk Edebiyatı*, s. 361.

¹⁵⁷ a.g.e., s. 361.

¹⁵⁸ Nebiyev, *Azerbaycan Halk Edebiyatı*, s. 366.

Karabasana benzer bir olay da “gözegörünme”dir. Gözegörünmelerde normal zamanlarda insan gözüne gözükmeyen varlıklar görülüyor. Göze görünen bu varlıklar – cinler, gulyabaniler, insana benzer canlılar, kar adamları vb. şeyler olabilir. Bu varlıkların bir çoğunun göze görünmesini onaylayan alametler, onlara özgü eşyayı-deliller ortada olur.

Gözegörünmelerin bir tipi de belirli heyecanlı, stresli halde olan veya zorlukla yüzleşen – yolda kalan insanın gözüne beyaz sakallı, beyaz atlı, beyaz elbiseli ihtiyarlar görünüyor ve onlar hami, kurtarıcı, yardımcı fonksiyonunu yerine getiriyorlar. Bu ihtiyar kişiler insanlara güç veriyor, doğru yolu gösteriyor, karşılaştıkları zorlukları ortadan kaldırmada farklı vasıtalarla onlara yardım ediyorlar.

Gözegörünmenin diğer bir tipi de belli sefer, başlanan büyük bir iş anında insanın gözüne uğur ve uğursuzluk sembolü olan hayvanların, kuşların gözükmesidir. Böyle hallarda insanın uğur kazanması onun gözüne gözüken yaratıkların sembolik manaları ile alakalandırılır. Bu “gözegörünme”ler ise ağızdan ağıza dolaşarak inançla ilgili başka bir folklor türü meydana getiriyor ki çalışmamız açısından önemli olan da sırf bu yöndür.

Genellikle ise gözegörünmelerin tipleri geniş ve sonsuzdur. Mesela, Azerbaycan halkbiliminin büyük araştırmacılarından olan Azad Nebiyeye anlatılan bir gözegörünmede şöyle deniyor: “Bir akşam bahçeye inip ateş için odun getirmek istediğimde tandır olan yerde, insana benzeyen zayıf bir varlık gördüm. O, benim yeni aldığım ayakkabılarımı ayağına giyip doğranmış odunların üstünde oturmuştu. Beni görünce, acayip bir ses çıkardı. Odunların üstünden atlayarak yere indi. Ayakkabımın biri yere düştü, diğeri ise ayağında kaldı. Az kalsın, korkudan kalbim duracaktı. Yarın ayakkabımın tayını bahçenin diğer köşesindeki ceviz ağacının altında buldum. Kar üzerinde tavuk izine benzer izler vardı. Komşudaki yaşlı adamlar onun Gulyabani ayağının izi olduğunu söylediler”¹⁵⁹.

¹⁵⁹ a.g.e., s. 364.

7. Uğur ve Uğursuzluk

Diğer halklarda olduğu gibi, Azerbaycan halk inanışlarında da günlük hayatla bağlı inançların bir kısmı uğur ve uğursuzluk anlayışlarıyla ilgilidir. Uğur ve uğursuzluk esasen bir işin ardınca gitme, seyahate çıkma ve günlük hayat çerçevesindeki gözlemlerle bağlıdır. Boş kap, siyah kedi, kambur karı, boz tavşan uğursuzluk sembolü sayılmıştır. Bunlarla ilgili yaranan inançlar halk arasında geniş yayılmıştır:

“Eğer karşına boş kapla çıksalar o yoldan geri dön”:¹⁶⁰ Dönmezsen, mutlaka ardınca gittiğin iş uğursuzlukla sonuçlanır. Karşına çıkan kap boş olduğu gibi sen de işten eli boş dönersin.

“Kambur karının yüzü düşersiz (yani uğursuz) olur”:¹⁶¹ Kambur kadınla yolda karşılaşırsa veya kambur kadın yapılmakta olan bir işe istenmeden şahit olursa bu işten de iyi sonuç umulmaz. Bu hükme de muhtemelen gözlemler ve deneme sonucunda ulaşılmıştır. Zaten kamburluk/eğrilik, düzlük/doğruluk/sağlamlığın zıddıdır.

“Karşından siyah kedi geçerse uğur olmaz”:¹⁶² Siyah kedinin uğursuzluk sembolü olduğu birçok kültürde vardır. Komşu kültürlerden geçme ihtimaliyle birlikte gözlemler/deneme sonuçlu inançlardan da olabilir. Zaten siyah renk, kötülük, kötü haber, kötü sonuç sembolüdür.

“Karşından tavşan kaçsa avın boş geçer”:¹⁶³ Avlanmaya giden kişilerin sınamaları sonucunda ortaya çıkması muhtemeldir. “Bir işin başlangıcı nasıl olursa sonu da öyle olur” inancıyla da ilişkilidir. Şöyle de açıklanabilir: Avcı, ilk avını kaçırmaması sebebiyle öyle bir karamsarlığa kapılır ki bu karamsarlık o günki tüm avına etki eder.

“Tembellik ufunet getirir”:¹⁶⁴ Neredeyse bir atasözü konumuna gelmiş bu inancın, halkın, çalışmaya verdiği önemden, tembelliği yermesinden doğduğu açıktır. Tembellik o kadar kötü bir şeydir ki sahibinin etrafa kötü koku yaymasına sebep olur.

Azerbaycanlılar arasında yılın Muharrem ve Safer aylarında genellikle dikiş dikilmez. Bu iki ay kutsal (haram, uğursuz) sayıldığından dikiş dikmek günah sayılır.

¹⁶⁰ Nebiyev, *Azerbaycan Halk Edebiyatı*, s. 291.

¹⁶¹ *a.g.e.*, s. 292

¹⁶² a. y.

¹⁶³ Nebiyev, *Azerbaycan Folklorunun Janrları*, s. 50.

¹⁶⁴ Ahundov, *a.g.e.*, s.183.

Sabah işe giden kimse, karşılaştığı iki kadının arasından geçerse o gün işleri ters gider. Sokakta bir papaza rastlanırsa apış arası kaşınmalıdır, yoksa işler uğursuz gider. Bu âdet Kafkasya Ermenileri arasında da mevcuttur.¹⁶⁵

Şer vakti (Güneş battığı zaman) tırnak kesen, ömründen kesmiş sayılır. Şer vakti öten horoz kesilir. Aksi takdirde uğursuzluk getirir. Şer vakti uluyan köpek hayra ulumaz. Onun tılsımını bozmak için, hayvana ekmek vermek gerekir.¹⁶⁶

Yine şer vakti beddua edilmez, yatılmaz, gıybet edilmez, ağlanmaz, ışık söndürülmez ve evden ekmek verilmez. Şer vaktinde ev süpürülmez, aksi takdirde eve keder ve matem gelir.¹⁶⁷

Hayvanlara süpürge ile vurulmaz, zira hayvanların bereketinin süpürge ile dağıtıldığına inanılır. Ayağa süpürge dokunursa hastalık geleceğine ve ya bühtana uğrayacağına inanılır. Ev süpürülürken süpürgeyi kimseye dokundurmamalıdır. Özellikle çocuklar için geçerli olan bu inanışta çocuğun boyunun uzamayacağına inanılır. Seyahate çıkan kimsenin evi hareket günü süpürülmez, süpürülürse selametle ve çabuk geri dönülmez.

Azerbaycan efsanelerinde Uğur Dede adlı nuranî bir kişinin varlığından bahsedilmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde darda kalanların imdadına Dede Korkut yetişir. Karada darda kalanların Hızır, Denizde İlyas, Caferi itikadına göre Hz. Ali, imdadına yetişiyorsa, birçok efsanede kahramanın yardımına Uğur Dede koşar. Uğur Dede'nin fonksiyonu bununla sınırlı olmayıp, aynı zamanda insanlara uğur, ocaklara bereket getirir. Uğur Dede'nin görevlerinden biri de bereket dağıtmasıdır. Bereket, ömre, od-ocağa ve mala-mülke verilir. Ömrüne bereket, malına bereket, ocağının külüne bereket duaları bunu doğrulamaktadır. Rivayet olunur ki, bereket ondur. Dokuzu şehirde, biri köydedir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Arık, **a.g.e.**, s 158.

¹⁶⁶ Hekimov, **a.g.e.**, s. 389 .

¹⁶⁷ Nebiyev, **Merasimler, Adetler, Alkışlar**, s. 228.

¹⁶⁸ Makas, **a.g.e.**, s. 67

Toplumun sosyal hayatının bir parçası halini alan uğursuzluklar, saymakla bitmez. Toplumun tasavvuru ve inancı her şeyin altında uğur ve uğursuzluk aramaktadır. Zira halk inancının ucu açıktır; sınır tanımaz: “Sarı adamdan hayır çıkmaz.” “Noksanlık keçelden (kel adamdan) olur”. “Astanada (eşikte) oturmak uğursuzluk getirir.” “Olur olmaz her şey için ağlayan çocuk uğursuzluk getirir.” “Koyunu saymak uğursuzluk sayılır.” “Avcıya bakmak günahdır.” “Kitabı okuduktan sonra açık koyan, aptal olur.” “Ahir Çarşamba gecesi kötü söz söylemek, keyifsiz olmak, uygunsuz hareketler yapmak olmaz. Çünkü bu gece insanın ameli, isteği, fikri, davranışı tazelenir.”¹⁶⁹

¹⁶⁹ a.g.e., s. 66-68.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DUA, BEDDUA, BÜYÜ , FALLAR, HALK HEKİMLİĞİ

1. Dualar (Alkışlar) ve Beddualar (Kargışlar)

Azerbaycan Türkçesinde aslı Arapça olan “dua” ifadesi ile birlikte Türkçe olan “alkış” ifadesi de kullanılır. Aynı şekilde “beddua” ifadesi ile birlikte “kargış” da kullanılır. Hayır ve şer anlayışının bilinmesiyle hayırı alkışlamak (hayır dua etmek), şerri ise kargışlamak (beddua etmek) anlayışı ortaya çıkmıştır. Alkış ve kargışlar yüksekte söylenen isteklerdir. Alkışlarda hayır işler takdir edilmiş, kargışlarda ise insanlara kötülük yapanlara karşı uğursuzluk, kötülük ifade olunmuştur. Halkın günlük konuşmasında alkışlar geniş yayılmıştır. Onların bir çoğunda eski tasavvurların izleri açıkça dikkate çarpmaktadır.

Sözün sihirli gücüne inancını aksettiren “alkış” ve “kargış”ın söz (ifade) gibi yaranması da eski mitolojik tasavvurlarla bağlıdır. Malumdur ki, ruhlar bazı inanç sistemlerinde “hayırlı/mutlu” ve “şerli/bedbaht” olarak iki kısma ayrılır. Esatire göre, bu ruhların insanların hayatında çok mühim rolü vardır. Muhtemeldir ki “alkış”daki “al” da, “kargış”daki “kara” da aslında ruh adlarıdır: “Al”, hayırsever, “Kara”, kötü amelleri temsil ediyor. Bu isimlerin her ikisinde çokanlamlılık da vardır. Örneğin, “al” sözü bir sıra diğer manaların yanında, hem de nesil, tayfa, yalan, hile demektir. Genellikle, kadim tarihli “al” sözcüğü müspet mana ifade eden sözlere birleştirilmiştir. Günümüzde “al” menfi mana taşıyor, ama bu onun nispeten sonraki zamanlarla bağlı mana çalarıdır.

İnsanlar tarih boyu “al”a, “kara”ya uygun söz ve ekler eklemekle farklı ifade ve deyimler yaratmışlar. Örneğin, “kara günlü”, “karabaht”, “karayaka”, “karakabak/kara yüzlü”, “karabasma” vs. bu kabil deyimler “kara” kelimesin anlamı ile yakından alakalıdır.

İster “alkış”, isterse de “kargış”daki “kış-ğış” aslında çağırmak, seslenmek, söylemek manasında olan “bağırmak” fiilindedir.

Alkış ve kargışlar, sözün sihirli gücüne çok kuvvetli inam/itikatla yakından ilgilidir. Gerçekten de, söylenildiği vakitlerden çok-çok sonralar yazıya geçirilmiş “Kitab-i Dede Korkut”ta açıkça deniliyor ki, “Ol zamanda beylerin alkışı alkış, kargışı kargış idi”.¹⁷⁰ Hatta alkış-kargışın hayata geçeceğine o kadar inanılmıştır ki, onun haksız yere söylenilmesi ile büyük bir uğursuzluğun olacağı zannedilmiştir. Şöyle ki, bu gibi hallerde hemen kargışı geri almaya, bununla da, onun oluşturabileceği beladan kurtulmaya çalışılmıştır.

Günlük konuşmada ve halk bilimi kaynaklarında bir sıra değımlere rastlanıyor ki, onların sözlük anlamında alkış-kargış çaları ilk bakıştan o kadar da sezilmiyor. Mesela, “Başına dolanayım”, “Başına döneyim”, “Kurbanın olayım”, “Ayağın altında öleyim” vs. gibi yalvarışların alkış; “Başıma dönesin”, “Kurbanım olasin”, “Ayağımın altında ölesin” şeklindeki deyimlerin ise kargış mahiyetli tarihi semantiği bu bakımdan dikkat çekiyor. Muayyen ölçüde şamanizmle bağı olan yukarıdaki deyimler öyle bir çağın mahsulüdür ki, onda insanlarda bir işin icrası ile başkasını etkilemenin – sözlü sihrin gücüne büyük inanç olmuştur. Eski zamanlarda bir kişi rahatsızlaşınca onun etrafından hayvan dolandırıp keser ve bununla da rahatsızlaşanın tez zamanda sağalacağına inanılırdı. İtikada göre, hastanın dert belası, etrafına dolandırılmış hayvana geçiyor. Bunun bir uzantısı olarak halk bu ayini söz şeklinde kendilerine şamil etmiş ve inanmışlar ki, bir kimse hastanın başına dönerse, sanki o, kendisi hastalanır hasta ise sağalır. Şimdiki zamanda bile, görüyoruz ki bir çocuk oturan kimsenin etrafına dolandığında hemen ona “başıma dolanma”, deniyor ve çocuk onun etrafında dolanmışsa, o zaman o hareketin tam tersini yaptırıyor ve bununla da hatanın giderileceğine inanılıyor.

Bilindiği üzere, şimdiki zamanda bile halk arasında hastanı ocak, türbe, pir¹⁷¹ gibi kutsal kabul edilen yerlere götürmek adeti vardır. Hasta gittiği kutsal yerin etrafında dönerek pir/yatır şifa diler. İnanca göre, pir/ocak onun hastalığını alıp götürür.

Herhangi bir şahsın işlediği amelin sonucu, karşı tarafın gönülsüzlüğüne veya itirazına sebep oldukça bu gönülsüz şahıs, his ve heyecanını, gazabını, o ameli işleyen kişi

¹⁷⁰ Araslı, **Kitab-i Dede Korkut**, s. 43.

¹⁷¹ Pir, diğer anlamlarının dışında, Azerbaycan Türkçesinde “Yatır” anlamında kullanılmaktadır. Bkz., Altaylı, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**.

hakkında “Başıma dönsün” şeklinde ifade eder. Yahut başkasının sözünü dinleyerek kendi fikrinden vazgeçtiğinde o ameli işleyen şahıs hakkında “Senin başına dolansın”, “Gitsin dolansın senin başına” der. Hiç şüphesiz ki, bu deyimler her iki halde o şahsa ölüm dilemektir, kargıştır, bedduadır.

“Su kadar ömrün olsun”: Su, yer ve şekil değiştirse de, ölmez, yok olmaz . Bu alkış, susamış birine su içiren için, suyu içen tarafından yapılır. Bu şekilde o insan için, uzun ömür istenmiş oluyor.

“Ekmeğin bol, suyun serin olsun”: Yemek yediren ve ya birinin rızıkına sebep olan için yapılan duadır.

“Allah karşılığını versin”: Genel bir duadır. Burada herhangi bir yardımda bulunan kişi için, Allah’tan o yardımın dünyevi veya uhrevi karşılığı isteniyor.

“Çırağın gür yansın”, “Işığın sönmessin”, “Ateşin sönmessin”: Hem ışık ve ateşle ilgili yardımcı olan birine, hem de genel olarak herhangi bir konuda yardımcı olan birine yapıdan duadır. Işık ve ateş hem birer nimettir, hem de bunlarda kutsallık var.

“Namerde muhtaç olmayasın”: Namert kimseye muhtaç kalmak en kötü durumlardan biri olduğu için, dua edilen kişinin bu duruma düşmemesi istenir.

Bu gibi alkışlar genellikle insanların günlük hayat tecrübesi esasında yaranmıştır. Halkın inancına göre herkesin unvanına söylenen hoş söz uğura, kargış ise uğursuzluğa sebep olur. Günün öyle vakitleri, haftanın, ayın ve yılın öyle günleri ve saatleri vardır ki bu vakitlerde söylenen alkış ve kargışlar gerçekleşir. Halk içersinde ağzı fal ol olan alkışçılar ve kargışçılar varmış. Adeta sabah erkenden, gün doğmamıştan ve öğlen vakti söylenen alkış gerçekleşirmiş. Kargışı ise akşamleyin, hava karardığı zaman söylermişler. Halk arasında böyle bir inam vardır. Sabahleğin yapılan alkışlar insanları koruyan hamilere daha çabuk ulaşır. Akşamleyin kargış eden kadınlar yakalarını yırtarak göğüslerini açar ve böylelikle kargışı daha etkili yapmak için onu belirli ritimlerle, avazlarla söylerlermiş.¹⁷²

Halk arasında yaşamakta olan alkış ve kargışlar aşağıdaki takribi tasnife tabi tutulabilir.

¹⁷² Nebiyev, **Azerbaycan Folklorunun Janrları**, s.26.

Halk arasında merasimlerle bağlı ortaya çıkan alkış ve kargışlar geniş yayılmıştır. Onların büyük kısmı merasim ritüelleri ile bağlıdır. Düğün merasimleriyle bağlı ortaya çıkmış alkışlara rnekler:

“Beylik hamamına gidesin”, “Beylik tahtını göreyim”, Düğün tatlımı yiyeyim”, “Beylik honanı tutayım”: Bunlar bekar gençler için yakınları tarafından edilen alkışlar veya hayır dualardır. Bey, damat demektir. Düğünden bir bin önce damat hamama götürüldüğü için, bekar gence dolayısı ile düğün arzulanmış oluyor. Beylik tahtı, damadın düğünde üzerinde oturduğu koltuktur. Hona, gelin evine içinde çekerler, tatlılar ve hediyeler taşınan süslenmiş tepsilerdir. Sonuncu duayı özellikle kadınlar eder. Hepsinde de netice aynıdır. Gencin bir aileye sahip olması.

“Gelinlik kınana geleyim”, “Kınana geleyim”, “Gelinlik çırağını yakayım”, “Aynanı ssleyeyim (tutayım)”: Bunlarsa, bekar kız için yapılan dualardır. Gelin, evinden alınırken yakın kadın akrabalardan biri onun yanında ırağ/lamba, biri de süslenmiş ayna tutar. Burada da sonuç itibariyle genç kıza aile hayatı arzulanmış oluyor.

Bunun tam tersi olarak cenaze merasimleriyle bağlı ortaya çıkan veya insanın ölümünü arzulayan kargışlar da vardır:

“Adın taşlara yazılsın”: Yani, adın mezar taşına yazılsın.

“Adını adlara koyayım”: Sevilen bir insan ölünce, onun adı yeni doğan bebeğe verilir. Böylece o ad yaşamış oluyor. Burada ise maksat adı yaşatmak değil, ad sahibini “ldrmek”tir.

“Kulağına pamuk tıkayayım”: Ölünün kulağına pamuk tıkanırmış. Burada beddua edilen kimsenin ölümünün istenmesi asıl olmakla birlikte, beddua eden, onun kulağına pamuk tıkayan olmasını talep edecek derecede acımasızdır.

“Başının üstünde mum yakayım”: Mezar başında yakılan mumdur. Muhtemelen daha celeri o bölgede yaşayan hristianlardan geçmiştir.

Halk içersindeki alkış ve kargışların her birinin kendine özgü yaranma yolu, etimolojik kökü vardır. Bunun içindir ki bu tür, aynı zamanda halk yaşamındaki etnik özellikleri muhafaza eden dinsel türler grupuna dahildir. Mesela: Halk içersinde özellikle “Kl başına”, “Başına kl koyayım” ve “Kl koyayım başına” şeklinde yayılan

kargışlar vardır. Her üç versiyondaki kargışdan çıkan sonuç aynıdır, yani her üç versiyonda insana ölüm arzulanıyor.¹⁷³ Bu örnekler, defin merasimi zamanı cenazenin başına kül koyma adetinden kalmıştır. Bu adetin, İslamdan ve Hristiyanlıktan önceki dönemde mevcut olduğu tahmin ediliyor.

İnsanın arzu ve isteklerinin büyük bir kısmı alkışlarda ortaya çıkıyor. Mesela: “Evin abat olsun”, “Evine şadlığa gelelim”, “Tuz-çörekli olasan” (“Tuz-ekmekli olasin”), “Sofran her zaman açık olsun”, “Ev sahibi sağolsun”, “Sofran bereketli olsun”, “Çörekli olasan” (“Ekmeğin bol olsun”), “Oğul-uşaklı olasan”, “Ömrün uzun olsun”, “Kılıcın keskin olsun”, “Atının üzerinde murada eresin”, “Çaparan geçilmez olsun”, Tuz-ekmeğin önüne gelsin” vs. gibi alkışlarda insana uğur arzulanmış, ona günlük hayatında saadet dilenmiştir.

Günlük yaşamın farklı yönleri kargışlarda da ortaya çıkıyor. Azerbaycan halkının kadim zamanlardaki günlük yaşamını, etik ve estetik görüşlerini öğrenmekte bu örneklerin önemi büyüktür.

İnsan yaşamının farklı cihetleri, güzel yaşayış, çocuklarının mutluluğunu görme saadeti, dünya nimetlerinden haz alma arzusu veya bunun tersi alkış ve kargışlarda yer bulmuştur.

Bu örneklerin farklı işle, meşguliyetle alakadar olarak oluşmaları da vardır ki, onlar da halkın günlük hayatından ayrı düşünülemez. Mesela: “Çöreyin etirli olsun” (“Ekmeğin güzel kokulu olsun”), “Buğdayın küflenmesin”, “Arpan kuru kalsın” alkışlarına tamamen zıt olan “Buğdayın çürüsün”, “Arpan neme kalsın”, “Buğdayına kurt düşsün”, “ Pirincine bit düşsün”, “Arkının suyu kurusun”¹⁷⁴ vs. kargışlar vardır ki onlar da günlük hayatın tipik gerçekleridir.

Halk içersinde iş hayatı ile – çiftçilik, hayvancılık, avcılık, örgücülük vs. alanlarla ilgili olarak yaranmış alkış ve kargışlar da vardır. Onlarda bazen çok kısa şekilde emekçi insanın meşguliyet alanı açık olarak gözüktüğü gibi, onun işgüzarlığı, emeğe olan sevgisi de açık şekilde gözüktüyor. Mesela: kişinin emeğine kıymet vermek maksadıyla söylenen

¹⁷³ Nebiyev, **Merisimler, Adetler, Alkışlar**, s. 67.

¹⁷⁴ Hekimov, **a.g.e.**, s. 165.

alkışlara bakalım. Ekin eken kimsenin, tarlada çalışan kimsenin iş yaptığı sırada yanına gelindiğinde şöyle denilir:

“Allah kuvvet versin”, “Koluna kuvvet”, “İşin avand olsun” (“İşin uğurlu olsun”). Bu alkışlardaki arzu, hoş meramın, isteğin neticesidir.

Kargışlardaysa, o edebi türün talebine uygun özellik gözüküyor: “Elin bel tutmasın”, “Elin kurusun”, “Kolun sınınsın” vs.¹⁷⁵

Günlük hayatla alakalı olarak söylenen alkış ve kargışlarda gerçek tasavvurlar önemli yer tutuyor. Bu örneklerde arzu gerçek hayat malzemelerini esas alıyor. Halk günlük hayatta müşahede ettiği iyi ve kötü olayları seçer ve onlar esasında alkış ve kargış modelleri oluşturur.

Alkış ve kargışların büyük bir kısmı mitolojik ve sırf dini tasavvurların tesiri ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır:

“Yıldızın bahtlı olsun”, “Bahtına güneş doğsun”, “Hoşbaht olasan”, “Ağ günlü olasin”, “Şerden uzak olasin”, “Ocağın sönmez olsun”:¹⁷⁶ Buradaki yıldız, Güneş, hayır-şer, ateş gibi inanç sembolleri, türün bu örneklerinin daha eski olduğunu, Mecusilikle ve yıldız inançları ile ilgili gösteriyor.

“Hızır yolda yoldaşın olsun”, “Erenler yardımcın olsun”, İmam Hüseyin yardımcın olsun”, “Hazret-i Abbas yardımına yetişsin”¹⁷⁷: Türün bu örneklerinin ise, halkın İslamı kabulünden ve bir kısmının da Şiiliyi benimsemesinden sonra ortaya çıktığı ortadadır.

Bunların tam tersi olan kargışlarda da net dini tasavvurlar mevcuttur.

Çoğu alkış ve kargışlarda, bunların gerçekleşmesine yardımcı olabilecek varlıklara, kişilere, güçlere hitap ediliyor. Bu örneklerde Allahın, kutsal kişilerin ve ocakların ismi söylenir, arzunun gerçekleşmesinde onların iştirak etmesi onaylanıyor.

“Allah canını sağ etsin”, “İmam Hüseyin seni arzuna ulaştırınsın”, “Hazret Abbas nazarını üzerinden eksik etmesin”, “Tanrı seni kötü nazardan hıfz etsin”, Etağa yardımcın

¹⁷⁵ Nebiyev, *Azerbaycan Halk Edebiyatı*, s. 300.

¹⁷⁶ a.g.e., s. 300-301.

¹⁷⁷ a. y.

olsun”, “O göze görünmez seni şerr-i şeytandan, kuru bühtandan, mekri-zenenden hıfz eylesin” vs. gibi alkışların da dini-İslami inançlarla bağlı olduğu çok açıktır.

Bu türden olan kargışlarda da aksi mana özellikleri göze çarpıyor: “Allah evini yıksın”, “Allah cezanı versin”, “Kapında baykuş ulusun”, “Senin işini Hezret Abbasa bırakıyorum”, “Yıldızın akıp giden olsun”, “Günahlarını sidr suyunda yıkayamayasın” vs.

1.1. Yalvarışlar

Azerbaycan halk arasında çok yayılmış dua/istek çeşitlerinden biri de “yalvarış” veya “yakarış”lardır. Yalvarışlar kısa ve nettir. “Ağrın alayım”, “Başına döneyim”, “Keremine kurban olayım”, “Ellerine kurban olayım”, “Vurma, kadan (dert, bela, musibet) alayım” vs. Yalvarış metinlerinin ilk numunelerini toplayıp neşr eden professor N. Ceferova göre yalvarış “Azerbaycan halkının manevi zenginliğini, ahlaki kamilliğini gösteren edebi olaylarından biridir. Fakat maalesef, şimdiye kadar bu olayın lengüistik açıklamaları verilmemiş, hem bir dil olayı, hem de folklor janrı olarak yalvarışlar alkışlarla karıştırılmıştır. Ancak onların arasında önemli farklar vardır. Şöyle ki alkışlarda olağanüstü bir güç vardır. Alkış eden bu güce sığınıyor. Yalvarışlarda ise obje bu kadar güçlü değildir. Alkışlarda sığınılan ve yalvarılan güç gözüküyor. Yalvarmada ise yalvarılan obje karşıdadır, gözüküyor. Alkışların zıddı kargışlar, yarvalışların zıddı ise sövmedir, küfürdür”.¹⁷⁸

Konu ve anlamına göre yalvarış veya yakarışlar farklı gruplara ve tiplere ayrılabilir. Bunların dinsel olanlarından aşağıdakileri gösterebiliriz:

Kozmogonik tasavvurlarla bağlı yalvarış veya yakarışlar bu türün numunelerinden olup sema cismlerine itikat tasavvurları ile ilgilidir. Aya, Güneşe, yıldızlara vs. hitaben söylenen yalvarışlarda insanlara merhamet, ürün bolluğu, fasılların hoş geçmesi arzusu ifade ediliyor.

“Sana kurban olayım ey saçaklı kız, ısını bizlerden esirgeme”:¹⁷⁹ Buradaki “saçaklı kız”, Güneştir. Bu yalvarışın, Güneş kültü ile bağlı olduğu nettir. Büyük

¹⁷⁸ Nizami Cefer, **Azerbaycan Yalvarışları Luğati**, Bakü, 2000, s. 3-4.

¹⁷⁹ Nebiyev, **Azerbaycan Halk Edebiyatı**, s. 350.

ihtimalle Eski Mezopotomya veya eski Türk inançlarından kalmadır. Güneş, hayat ve bol ürün remzidir. Bir çok inançlarda olduğu gibi¹⁸⁰, Azerbaycan halk inançlarında da Güneşin kız olduğuna inanılıyor. Metinde geçen “saçak” kelimesi de saç anlamındadır.

“Yardıma yetiş, ey Ay”:¹⁸¹ Bu yalvarış da Eski Mezopotomya veya Eski Türk inançları tesiri ile ortaya çıkmıştır. Ay, kendi ışığıyla yardım eder. Veya kutsal kabul edilen Aydan herhangi bir konuda yardım istenir. Doğal olarak da bu yalvarmanın gerçekleştiği zaman, Ayın gözüktüğü zamandır. Güneşe karşılık, Azerbaycan halk inançlarında Ay, oğlan kabul ediliyor.

Tabiat olaylarıyla ilgili olan yalvarış ve yakarışlarda sele, rüzgara, ateşe vs. yalvarmalar vardır. Gerçekleşen korkunç tabii olaylar karşısında insanlar, onlara yalvarmakla bu kuvvetlerden merhamet, insaf diler, onların dehşetli, yıkıcı gücünü zararsızlaştırmaya çalışıyorlar.

Sel, yel, deprem, kasırga ve başka olaylarla bağlı yalvarışlar, çağırışlar bazen şiirsel metinlerde açıkça gözüküyor. Mesela:

“A yel baba, yel baba,
Kurban sana, gel baba”¹⁸²

Ancak bu yalvarışta, yelin zararı değil, faydası vardır. Hatta gelmesi halinde ona kurban olunabileceği de söyleniyor.

“Körpemi götürme sel”, “Duvarımı uçurma sel”, “Sel baba yolunu hendekten sal”:¹⁸³ Bu yalvarışlarda kızgın selden, onlara zarar vermemesinin istendiğini, kişiselleştirilmiş olan selin onları duyacağına ve onlara merhamet edeceğine inanıldığını görüyoruz.

“Beni tutma (yakma) ey ateş”, “Yol ver, ey ağamın ışığı”:¹⁸⁴ Yangın zamanı, yaklaşan ateşin, yakmaması isteniyor. Diğer örnekte ise ateşe ateşe “ağamın ışığı” diye hitabediliyor. Burada bir evliyanın ateşle ilgili bir kerametinin olduğunu, bu

¹⁸⁰ Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, (çev. Lale Arslan), Kabalcı Yay., İstanbul, 2003. ss. 140-163.

¹⁸¹ Nebiyev, **Azerbaycan Halk Edebiyatı**, s. 350.

¹⁸² **a.g.e.**, s. 350.

¹⁸³ **a.g.e.**, s. 350.

¹⁸⁴ a. y.

keramette o evliyanın ateşi kendine ram etmiş olduğunun izlerini görüyoruz. Yani ey ateş, ben, seni kendine boyun eğdiren efendimin adamıyım. Bana dokunma.

1.2. Sağlıklar

Azərbaycan düğün mərasimlərindəki dua və ya alkışa bənzər sözlü tətbiqlərdən biri də “sağlıq”lardır. Sağlıq ayrı ayrı tanınmış, məşhur kahramanların, el əksakallarının vs. şərəfinə məclis zamanı, özəl vurğu və bənzətmələrlə söylənen xoş sözlərdir. “Sağlıq” diyə isimləndirilməsi, adından da anlaşılacağı üzərə, kendisi için dua edilən kişinin genəlliklə sağlığının (sıhhatli olmasının) istənməsidir: “Allah canını sağ, ömrünü uzun eyləsin”, “Allah can sağlığı versin” vs.

Sağlıqlarda, şanına söz söylənenin dış görünüşünün, göstərdiđi yiğitliğin, kahramanlıqların yanında, onun hayırseverliği, mertliği, üstün insani özəllikləri hatırlanır. Ona uğurlar, uzun ömür, xoş hayat arzulandır. Sağlıqların çalışmamızı ilgiləndirən kısımları da burasıdır. Yəni “sağlıq”larda alkış və dua mahiyətinin olması.

Sağlıq örnəklərinə daş kitabelərdə, oğuznamələrdə, masal və destanlarda da rastlanıyor. Zaman geçtikçe farklı tarixi şahısların adı ilə bağlı sağlıqlar ortaya çıkmış, onların ağız ədəbiyatındaki tutumu günümüze kadar muhafaza edilmişdir. Məsələ: “Ey adil hökmdarım, dünya durduqça senin taht tacın var olsun, abad olsun, senin ədaletinlə ülkenin hər bir karanlıq köşəsi çırakban olsun” və ya “Ey böyük kahraman, senin ülkemizə azatlıq gətirən kədəmlərin daim olsun, daim şanlı şöhrətli, adlı sanlı olasan”¹⁸⁵.

2. Yeminlər

Yemin, insanların kutsal bildikləri varlıqlarla ilgilidir. Yemin etmək (and içmək) kutsal kabul edilmiş, hətta yemini bozan kimseyə də çeşitli cəzalar tətbiq edilmişdir. Hərhangi bir varlığın kutsallığına inanılan zamandan o varlıqla ilgili yeminlər ortaya çıkmışdır.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Nebiyev, *Azərbaycan Halk Ədəbiyatı*, s. 356.

¹⁸⁶ Halil Ağavərđi, *Folklor Terminləri*, Nurlan Yay., Bakü, 2010, s. 45.

Azerbaycan halk inanışlarında, insanların farklı tasavvur ve düşünceleri ile bağlı olan, zamanla değişim yolu geçen yeminlerin genellikle iki kaynaklı olduğu söylenebilir. Birinci kaynak: insanlar mukaddes bildikleri varlıklara yemin ederler. Bu tür yeminlerde dönmezlik, vadedilmiş şeyi, işi mutlaka yerine getirmek, sona vardırmaq katiyeti ve iradesi bir hüküm gibi söylenir. İkinci kaynak: muayyen bir iş, olayla bağlı söylenmiş fikre, söze şüphe ile yanaşıldığı zaman, söylenenlerin gerçekliğine inam yaratmaq için yemin edilir. Her iki halde yeminler tasdik mahiyeti taşır.

Gök cisimleri ve tabiat ile ilgili en yaygın yeminlerden bazıları: “Aya yemin ederim” (“Ay hakkı”), “Güneşe yemin olsun” (“Güneş hakkı”), “Toprağa yemin olsun” (“Toprak hakkı”), “Yere yemin ederim” (“Yer hakkı”), “Işığa yemin ederim” (“Işık hakkı”), Suya yemin ederim” (“Su hakkı”), “Yele yemin olsun” (“Yel hakkı”).

Nimet ve bereketle ilgili günlük kullanılan bazı yeminler: “Tuza yemin ederim” (“Tuz hakkı”), “Bereketle yemin ederim” (“Bereket hakkı”), “Tuz ve ekmeğe yemin ederim” (“Tuz ve ekmeğe hakkı”), “Ekmeğe yemin ederim” (“Ekmeğe hakkı”), “Una yemin ederim” (“Un hakkı”), “Nimete yemin ederim” (“Nimet hakkı”).¹⁸⁷

Dikkat edilirse burada yemin edilen şeyler, birinci dereceli nimetlerdir. Yani hayatın kendisine bağlı olduğu, vazgeçilmez nimetlerdir. Bu sebeple de bu durum, adı geçen nimetlere kıymet, dolayısıyla kutsallık kazandırıyor. Mesela, tuza yalandan yemin eden kimsenin, tuz nimetinden mahrum kalacağına inanılıyor. Ekmeğe yalandan yemin eden kimse, ekmeğin, kendi gözünü kör edeceğine inanıyor.

Aile üyeleri ve diğer Sevilen ve yakınlarla ilgili yeminlere örnekler: “Anamın canı için” (“Annemin canına yemin ederim”), “Atamın canı için” (“Babamın canına yemin ederim”), “Balamın canı için” (“Yavrumun canına yemin ederim”), “Balam canı” (“Yavrumun canına yemin ederim”), “Dayım canı” (“Dayımın canına yemin ederim”),

¹⁸⁷ Efendiyev, **a.g.e.**, s. 101.

“And olsun balamın başına”, (“Yavrumun başına yemin ederim”), “And içirem dayımın canına” (“Yemin ederim dayımın canına”) . Yemin eden kimse, yemininde yalancı olursa, canına/başına yemin ettiği kişinin öleceğine inanılır. Bu yüzden bu tip yeminler, Azerbaycan toplumunda en tesirli yeminlerden sayılır.

İslam dininin tesiri ile ilgili olarak meydana çıkan yeminler ise daha geniş yayılmıştır. “Allah hakkı” (“Allaha yemin ederim”), “İmam hakkı” (“İmama yemin ederim”), “And içirem İmam Hüseyine” (İmama Hüseyine yemin ederim), “Peyğember hakkı” (“Peygambere yemin ederim”), “Evliya hakkı” (“Evliyaya yemin ederim”) , “On iki imam hakkı” (“On iki imama yemin ederim ”), “Ali yolu hakkı” (“Ali yoluna yemin ederim”), “Din hakkı” (“Dine yemin ederim”), “Mezhep hakkı” (“Mezhebe yemin ederim”), “Etağa hakkı” (“Et Ağaya yemin ederim”) vs. Görüldüğü gibi, ilk örnek hariç, diğerleri İslam dinine göre aslında geçerli yemin sayılmaz. Bunlar, kendilerine kutsallık atfedilen ve halk arasında karşı tarafı ikna için yapılan yeminlerdir. İmam, on iki imam, Hz. Hüseyine edilen yeminlerse Azerbaycanda yaygın olan Şiilik inancı ile ilgilidir. Son örnek ise yöreseldir. Etağa evliya olduğu ve kabul edilen bir kişidir. Ayakalarında kemik olmadığı için kendisine “et ağa” denmiştir. Kendisine yemin edilen imam ve ya evliya, yemin yalan olduğu halde, yemin edeni çarpar. Çarpılan ya ölür, ya da ömrünün sonuna kadar bir hastalığa müplele olur.

3. Büyüler (Afsunlar)

Azerbaycan halk inanışlarındaki büyüler, halk arasında ovsunlar/efsunlar (avsunlar) gibi de biliniyor. Türk ve Kafkasya tayfalarında da mevcut olan büyüsel tasavvurlar günlük hayatta ve hayat üzerindeki hükmanlığa nail olma isteğinde önemli yer tutmuştur. Böylece büyüsel inanış ve uygulamalar her zaman canlı olmuştur.

Her hangi bir büyüün hangi maksatla yarandığı genellikle o büyüün konusundan anlaşılıyor. Büyü yapılırken (ve ya afsun okunurken) hangi maksatla söylenildiği bilirse onun manası, özellikleri, tesir alanı bir o kadar açığa çıkıyor.

Halk arasında yelle, rüzgarla, ateşi korumak, seli durdurmak, yıldırımı kazasız atlatmak vs. maksadıyla yapılan bir sıra büyüler vardır. Bunlarda doğa olayları

karşısında aciz kalan insanın sihir, afsun gücüne büyük inamı görülüyor. Bu örnekler de halkımızın mitolojik görüşlerini öğrenmek bakımından önemlidir.

İnsanın hayatı ile yakından ilgili olan bitki ve hayvanları korumak maksadıyla oluşmuş büyüler de halk edebiyatında önemli yere sahiptir. Bunlar içerisinde insanın günlük yaşamında önemli yere sahip meyva ağaçları, belirli bitkiler – buğday, arpa, pirinç, aynı zamanda hayvancılıkla ilgili afsunlar da vardır.

Büyüleyici karakterde olan afsunlar uzun bir gelişim yolu geçmiş ve bu yolda kendine yakın merasim unsurları ile farklı yönlü tarihi-semantik alakalarda olmuş, bazen hatta onlarla karışmıştır. Bunun içindir ki, afsunlar bazen fal, tılsım ve sihir ile aynı tutulmuştur.

Sözlüklerde “afsun” da, “büyü” da aynı mana, fonksiyon taşıyan mefhum gibi izah edilmiştir. Halbuki onlar şekilce bir-birine benzemedikleri gibi, lügavi mana ve mahiyetçe de birbirinden seçilen anlayışlardır. Büyüler vırtle, sihir duası ile bağlıdır ve onu bilen, icra eden de, genellikle kara/siyah, negatif kuvvenin temsilcisi olan cadıdır. Afsunlarsa ise direkt gerçek yaşayış, özellikle de aile hayatı olayları çevresinde tezahür ediyor. Afsunlarda, büyülerdeki gibi ne sihir duası okuyup güvercin şekline giren periler, ne cadılar, ne dervişler (iyi veya kötü niyetleri olmaları fark etmeden), ne de korkulu devler var. Afsunlarda insanın normal yaşamına mani olan, geçim için korku, tehlike yapacak olan kuvvelere karşı mücadele var ve bu da, genellikle, ayin, merasim, sözün sihirli tesir gücü ile hayata geçirilir. Fal ve afsun arasında da buna benzer farklar mevcuttur. Afsun için, söz sihri, başlıca tesir edici vasıta sayıldığı halde, falın icrasında bu yöne çok da önem verilmiyor. Mesela, bir kimse niyet tutup, gözleri yumulu halde bir elinin şehadet parmağının ucunu diğer elinin şehadet parmağının ucuna dokundurabilirse demek ki niyetteki istek, arzu da hayata geçecek.

Afsunu sihirle de aynı tutmak olmaz. İnsanların, pasif şekilde olsa da, genellikle, tabiat olaylarına münasebet, müdahale girişimi kendi aksini sihirde bulmuş. Örneğin, Güneşin, Ayın tutulmasının sebebi cin, şeytan, vs. şer kuvveler olduğu düşünülmüştür. Bu sebeptendir ki, farklı nesnelere bir-birine vurmaları ses çıkarmış ve bununla o kuvveleri korkutup kovacaklarına inanılır. Veya küçük çocuk evden akşam vakti evden çıkarılarken

onun yanına pamuk, şeker, kömür koyarak afsun yapılır. Burada Pamuk - “kaza-beladan uzak ol, mutlu ol, ak günlü, ışıklı hayatın olsun.” demektir. Şeker – “dilin her zaman tatlı olsun”, Kömür – “Sana kötü nazarla bakanın gözü kararsın” – manasındadır. Başka bir örnek: mahsulün çabucak olgunlaşması arzusuyla yaşayan çiftçi, ekin vakti tarlanın kenarında yumurta pişirttirir ve bununla mahsule, sanki, “sen de bu yumurta pişmesi gibi hızlıca olgunlaş”, - diye sihir edermiş.

Basit şekilli sihir, aktif ilişki çevresine dahil olarak, yani sözle birleşerek, yeni biçim kazanmaya başlar. Örnek olarak, sert kuraklık sebebiyle mahsulünün mahvolacağı tehlikesini duyan çiftçi, ilkin merhalede bir kuru taşı ıslatılmış taşın yanına koymakla yağmur arzusunda olduğunu ifade eder, yahut bunun tam tersi olarak, yağmurun çok yağması ile mahsulün mahvolacağı tehlikesinden kaygılandığı zaman yağmurun durması için ağzı açık kapları, ocak üstündeki sacı arkası üstüne çevirmiş, bir kap yağmurunu buharlanıp bitene kadar kaynatır, dolunu ısırmakla onun duracağı, daha yağmayacağı zannedilir, daha sonraki merhalede bu prosedüre – sihre ilave bir büyüsel güç – söz de ilave edilmiştir. “O, iki çakmak taşını bir-birine vurmakla yağmurun müjdecisi olarak yıldırımın yapay benzerini yaratıyor, başka sözle, sihir eder, aynı zamanda hem de:”

Çak taşı,

Çakmak taşı.

Allah versin yağışı-

diye özel bir afsun nağmesi yaradır ve okurdu”.¹⁸⁸ Yahut bedeninde siyil olan kimse eline süpürge alıp yeri süpüre-süpüre bir gecelik yeni Aya hitaben:

Taze ay, seni hoş gördük,

Siyilin yerin boş gördük,

diye üç defa aynı hareketi ve sözleri tekrar eder, bu afsunun siğili düşüreceğine inanılır.

Yaz ayları ekinin, bağ bahçenin ürün verdiği çağdır ve bunun için Güneş ışığının, sıcaklığın çok olması önemlidir. Havaların yağmurlu, çok serin geçmesi ise çiftçinin kaygısını arttırır. Odur ki ailenin ilk çocuğu Güneşi/ışığı, sıcaklığı çağırış maksadıyla gölgeyi döverek tekrarlar şeklinde:

¹⁸⁸ Tehmasib, a.g.e., s. 14.

Gölge dağlara
Gün buralara
afsun nağmesini okur.¹⁸⁹

İnsanlar doğal uğursuzluklara mukavemet göstermek, hastalıkları defedip uzaklaştırmak, ağır emeklerini hafifletmek isteğiyle özel ayinler icra eder ve meselenin mahiyetine uygun konulu bir şiirle, nağme ile onları takip ederler. Örnek olarak, göz seğirdiği zaman bir olayın olacağına inanılır. Hatta böyle bir inanç da mevcuttur ki sağ gözün seğirmesi hayır demektir ve bu taraf, adeta, “yakında sevineceksin”, “yakın kimseye görüşeceksin”, “hoş haber duyacaksın” gibi umut verici sözlerle yorarlar. Sol gözünün seğirmesi ise iyi olmayan, korkulu, tehlikeli, kötü bir haberin başlangıcını haber veren alamet sayılmıştır. Odur ki, sol göz seğirdiği zaman felaketten kurtulmak için uğur sembolü, güneş sembolü sayılan kırmızı renkli ip, kumaş kesigi vs. göz kapağının üstüne yapıştırılır ve seğiren göze sağ elle üç kere sıvazlayarak:

Hayra atarsan at
Şerre atarsan, yat!

sözleriyle afsun edilir.¹⁹⁰

İlginçtir ki, böyle afsunlarda düalist dünya görüşünün izleri de gözükmektedir. Böyle ki, başka bir ayin zamanı oğul isteğinde olan kadın, kızını, bir nevi kutsallaştırılmış, hamilik makamına kaldırılmış taşın yanına getirerek

Ağ taş, kara taş,
Buna bir gardaş¹⁹¹! – diyerek istekte bulunur.

Kaybettiği şeyi arayan insan, adeta, arayış içindeyken:

Bulun bulun, pul¹⁹² veririm
Bulunmazsan kül veririm –

sözlerini tekrar eder.¹⁹³

¹⁸⁹ Abdulla, “Arkaik Folklor Janrları”, *Azərbaycan Edebiyatı Tarihi*, s. 77.

¹⁹⁰ a.g.e., s. 78.

¹⁹¹ Gardaş/qardaş/kardeş kelimesi, Azerbaycan Türkçesinde erkek kardeş için kullanır. Bkz., Altaylı, *Azərbaycan Türkçesi Sözlüğü*.

¹⁹² “Pul” kelimesi, diğer anlamlarının yanında Azerbaycan Türkçesinde genellikle para manasında kullanılır. Bkz., Altaylı, *Azərbaycan Türkçesi Sözlüğü*.

Bu afsunların üçü de bu veya diğer derecede düalist dünya görüşüyle bağlıdır. Sonuncu afsunu icra eden böyle düşünüyor ki, şer kuvveler sırasında olan şeytan onun kaybolduğu şeyin bulunmasına mani olur. Odur ki, o anda yani afsunu söylerken mendilinin ucunu da düğümler. Bununla sanki şeytanın kuyruğunu düğümleyip, onu zararsızlaştırmış olur.

Mahsulün çabuk olgunlaşması, bol olması, hayvanlarının sağlam olması için çeşitli yollara başvurulur, o sırada afsunlar da sık-sık kullanılır. Örneğin, el arasında “Tanrı kuşağı”, “Fatma ninenin hanası (ıstarı)” diye isimlendirilmiş gökkuşağındaki yeşil rengin bolluk, bereket, sarı rengin ise kuraklık, kıtlıkla bağlı olduğuna inanan çiftçi bunu sadece izlemekle kalmıyor, kuraklığı kovmak, kıtlıktan kurtulmak için özel ayin icra eder. O, gök kuşağını görünce toprak üzerinde iki tarla resmi çizer, bunlardan birisinin kendisinin olduğunu düşünür ve:

Fatma nine, Fatma nine,
Sarısı sizin tarlaya
Yeşili bizim tarlaya!

diye eliyle çizdiği tarlalara işaret ederek afsun okur.¹⁹⁴

Sürüden ayrılmış, veya gece dışarıda kalmış evcil hayvanın kurda kuşa yem olmaması için de ayrıca afsun icra edilmiştir. Hayvan sahibi ağzı açık bıçağı kurdun ağzı gibi düşünür ve:

Yağladım,
Zağladım,
Kurdun ağzın
Bağladım

afsun nağmesini okuduktan sonra bıçağın ağzını bağlamakla kurdun da ağzını bağladığına inanır. Hayvan sağ salim bulunduktan sonra afsun yapan kişi bıçağın ağzını açar ki kurdun da ağzı açılsın. Kurdun ağzını bağlı tutmak günah sayılır. Sadece kurtla bağlı afsun ve inançlar hakkında tasavvur hasıl etmek için aşağıdaki örnekte: “Hayvan

¹⁹³ Abdulla, “Arkaik Folklor Janrları”, Azərbaycan Edebiyatı Tarihi, s. 78.

¹⁹⁴ a.g.e., s. 78.

kaybolduğu veya dışarıda kaldığı zaman kurdun ağzını bağlamak için evlilik yapmamış ergen bir kızın yanına gelirler. Kız saçını eline alır ve bir tel ayırıp şöyle der:

Kurdun ağzını bağlıyorum, falancanın hayvanını kurt yemesin. Sonra kız saçından ayırdığı tüyü düğümler, hayvan bulunduktan sonra düğümü açar ki kurdun ağzı açılsın. Buna “kurt ağzı bağlamak” derler.

Başka bir uygulama da şöyledir: Hayvan gece dışarıda kalınca ipi düğümleyip kazanın altına koyarsan, kurdun ağzı bağlanır, hayvanı yemez. Kurdun ağzını bağlamak için, baltanın ağzını yün tarağının ağzına geçirirler.¹⁹⁵

Hayvanlar dabak hastalığına yakalandığı zamansa “...bir erkek eline çok büyük bir tabak alarak, şaman rakslarını hatırlatan hareketler yapar, hasta hayvanlara yaklaşır:

Tabak geldi

Dabak kaç¹⁹⁶

diye afsun okur. Burada dabağın – yani şap hastalığının fena, şer kuvvelerin ameli olması, tabak çalıp ses çıkarmakla onların korkutularak kaçırıldığına inanılır.”

Çocukları hastalıklardan korumak veya iyileştirmek için el arasına halk hekimliği usulleri yanında, afsun da kullanılmıştır. Örneğin, çocuk boğaz ağrısından rahatsızlandığında halk inamına göre yaşlı bir kişi “...iki parmağıyla çocuğun boğazını üç defa sıvazladıktan sonar yavaşça tokat atar ve o, bu işi yaparken mutlaka: “Bir, iki, üç, puç” sözlerini üç defa tekrar eder. O şahıs bir taraftan çocuğun şişmiş bezelerini masaj yapar, diğer taraftan da son tokat ile hastalığı kovmak, mahvetmek ister.¹⁹⁷ Tokadı vurduğu zaman “puç” demesi de bunu gösterir. Puç kelimesi, Azerbaycan Türkçesinde “hiç”, “boş”, “yokluk” demektir.

Çocuğun gece rahatsız olması, rüyada sürekli irkilmesi şer kuvvelerin çocuğa işkence vermesi gibi yorumlanır, buna karşı tedbir görülerek, afsun yapılmış. Bu vakit ağzı açık bir bıçak veya makas, çocuğun yastığı altına konulur ve inanca göre, şer

¹⁹⁵ Ahundov, **a.g.e.**, 1. cilt, s. 279.

¹⁹⁶ Abdulla, “**Arkaik Folklor Janrları**”, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**, s.79.

¹⁹⁷ Tehmasib, s. 18.

kuvveler demir ve demirden hazırlanmış nesnelere korktuğu için çocuğa yaklaşamazlar.

Çocuğu kötü nazardan korumak için de bir sıra afsunlar kullanılmıştır. Şöyle ki, çocuk hastalandığı zaman sürekli esnerse onun nazara geldiği düşünülür. Bu vakit çocuğun annesi sağ eliyle bir tutam tuz alıp onu çocuğun başına üç defa dolandırılır, aynı zamanda her defasında çocuğun sırtının ortasına yavaşça yumruk vura vura “Gözü/nazarı değenin, gözü çıksın” der. Bundan sonra ise:

Tuz, tuz,
Ocakta kız,
Yanıp kül olsun
Balama değen göz

afsun nağmesini okuyarak aldığı bir tutam tuzu ateşe atar. Tuz ocakta çatırtı ile yandığında, nazarı değen kimsenin gözü/nazarının yandığına inanılır.¹⁹⁸

Yahut bir demet üzerlik yakılır, hastalanmış çocuğa onun tütsüsü geldikçe:

Üzerliksin, havasın,
Bin bir derde devasın,
Balama göz vuranın
Gözlerini ovasın.
Üzerlik dana dana,
Ocaktan götür, sana,
Nazarı bed olanın
Gözleri odda yana.
Üzerliğim çatlasın,
Yaman gözler patlasın,
Ağrın, belan dökülsün,
Dert üstünden atlasın

afsun nağmesi okunur.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Abdulla, “Arkaik Folklor Janrları”, Azərbaycan Edebiyatı Tarihi, s.80.

¹⁹⁹ a.g.e., s. 81.

İnsanın günlük yaşamı ve sağlığı ile ilgili yaranan büyüler daha öncelerden evlatsızlık, doğum, şerrin kovulması, evden, ocakdan uzaklaştırılması, yedi kız kardeşe bir erkek kardeş arzulanması istekleri vs. ile bağlı büyüler yaranmıştır. İnsanda korku, nazar, uzak seferden sağ salim geri dönme arzusu vs. ile alakalı da büyüler vardır.

Kulilefun, kulilefun,
Sen bunu yerinde kurut
Kulilefun, kulilefun
Sen bunun ayaklarını yere çak²⁰⁰

Bu afsunla yaklaşması veya hareket etmesi istenmeyen kişinin yerinde kalması isteniyor. Afsunda adı Kulilefun ise yardımı istenen göze görünmeyen bir varlıktır.

Bir kimsenin dil ağzını bağlamak maksadıyla söylenen başka bir büyüde de aynı hususiyet esastır:

Kuf-kuf, kuf-kuf
Gelin, gelin bu oğlanın
Dilini, ağzını bağlayın,
Onu kuyuya sallayın.²⁰¹

Bir sıra büyülerde kozmogonik tasavvurların izi açıkça gözüküyor. İnsan, bazen belirli sembollere ve güçlere yöneliyor, karşısına çıkan herhangi bir engeli defetmekte veya belirli arzuyu gerçekleştirmekte bu sembollere ve güçlere yöneliyor. Büyü ve fallarda burçlarla bağlı düşünce ve tasavvurların insan psikolojisine belirli ses dalgaları vasıtasıyla etki gösteriliyor. Mesela:

Ey Akrep burcu,
Bu cavanın (gencin) gözünün ışığını
Balık burcundan al, geri ver kendisine...
Bırak gözleri anadan doğduğu gündeki gibi olsun...²⁰²

²⁰⁰Nebiyev, **Azerbaycan Folklorunun Janrları**, s. 80.

²⁰¹**a.g.e.**, s. 80.

²⁰²**a.g.e.**, s. 80.

Büyülerin büyük bir kısmı cenaze merasimi, ölüm ve hastalık tasavvurlarını ihata ediyor. Bir çok büyülerde insanlara şerri duygular aşılandığı gibi, onların belirli kısmında da insanı belalardan korumak maksadıyla yönelinen numuneler vardır.

Zamanla halk arasında kurda inamın sarsılması, bedii tasavvurda da kurda münasebetin değişmesine sebep olmuştur. Bu ise kurdun ağız edebiyatında da olumsuzlaşmasına ve onunla bağlı silsile büyülerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu özellikleri “kurt yağı” veya “kurt eli” büyülerinde açıkça görmek mümkündür.

“Kurt eli” afsunu böyledir:

Bir evden kıymetli bir şey veya hayvan çalındığında kurdun sol eli ateşte yakılıyor. Kurdun eli yakılmadan önce böyle bir afsun okunuyor.

Alan eli, talan eli

Al dili, lal dili,

İki gözü, iki yüzü

Müc olsun, büzülsün

Eli kolu bedeninden üzülsün.

Sonra ise ayin yapılıyor, kurdun eli yanıp büzüldükçe hırsız yere yığılıyor, eli ayağı büzülüyor. Hırsız, kurdun eli yakılmadan önce günahını üstlenip, çaldığı eşyayı sahibine geri verirse ayin durdurulur.²⁰³

Görüldüğü gibi buradaki büyü, adaletin gerçekleşmesine hizmet ediyor.

Heccni nalladım

Hüccünü nalladım,

Yol giderken yolun aydın

Sağın aydın, solun aydın.

Sirtına kırmızı taktım.

Ayak altından toprak aldım.

Başın üste gölge saldım.

Yurt yerine mihça (kazık) çaktım

Haccı gez, hüccü gez

Sana hatar yetemez²⁰⁴

Bu afsunla da uzak sefere giden kimse açık yol istenir, başına gelecek muhtemel kaza ve belalardan korunacağına inanılıyor. Hatta bu iş, garantileniyor.

²⁰³ Nebiyev, *Azerbaycan Folklorunun Janrları*, s. 82.

²⁰⁴ *a.g.e.*, s. 67.

Sayna üste üfü üfü

Ayna üstü, üfü üfü

Saman düşüp samanın

Yaman düşüp yamanın

Fatı vurup yoklasın

Tutum elde nohtasın

Yelden gelip gadası

Dilden deyip hatası

Mövlan dedi tohtasın

Kapağını kapasın

Karasını saklasın

Hezre çapır atını

Çektim dikenı, batanı

Ağrı uğru katanı, satanı

Sayna üste üfü üfü

Ayna üstü üfü üfü

Bunlar gibi bir çok hastalığın (diş ağrısı, kulak ağrısı, boğaz ağrısı vs.) tedavisinde de çeşitli büyüler kullanılıyor. Bu tip büyülerde farklı ot ve bitkilerden hazırlanmış ilaçlar kullanılır. Bu ilaçlar ve büyülere olan inam hastalığın tedavisinde iki esas unsurdur.

Bu konuda diğer bir önemli husus da vardır: Şöyle ki büyüün veya afsunun şiirsel sistemi bozulmamalı, tahrif edilmemelidir. Çünkü bu durumda metin ve ritim bozuluyor, manaya hanel gelir ve dolayısıyla da büyü, tesirini kaybeder.²⁰⁵

Otlamak için salınan hayvan eve dönmeyince onu, kurt ve benzeri vahşi hayvanların yememesi için “kurdağzı” büyüsü yapılır. Bu büyü hafızalarda aşağıdaki şekilde kalmıştır.

Aslan ağızlı kurt,

Kaplan ağızlı kurt,

Ağ kurt, kara kurt, boz kurt,

Gözüne perde gelsin,

Dilin derde gelsin

Cenglerin (pençelerin) kurusun

Ağzın kapansın.

Ağzına kara kıl (kilit) vurdum

Tuşladım kara gülleni (silahı) sana

Babam kiriş pay gönderip bana

Neneni kirişledim, çeneni kirişledim

Yaralarını dağladım.

Cenglerini bağladım.

Gözüne perde gelsin.

Dilin derde gelsin.

Yağladım, dağladım.

²⁰⁵ Nebiyev, *Azerbaycan Halk Edebiyatı*, s. 310.

Yoluna tele (tuzak) kurdum. Kurdun ağzın bağladım.²⁰⁶

Bu afsun okunduktan sonra artık o hayvana vahşi hayvanın zarar veremeyeceğine inanılır. Böylece bir veya birkaç gün hayvan kurttan kurtulmuş oluyor. Ancak hayvan, bir akar su üzerinden geçerse, afsun tesirini kaybeder.

Halk arasında hayvanları farklı hastalıklardan korumak, onların neslini çoğaltmak, hayvanlardan daha çok mahsul elde etmek maksadıyla da büyüler ortaya çıkmıştır.

Mesela, atlardaki demirey hastalığının tedavisi ile bağlı okunan afsunda şöyle deniyor:

Keher attan düş kızım	Nenenin parmağında gelmişen
Evine sürüş kızım	Parmakta kayıt (dön).
Közünü kazdım bak, bak	Kökünü kazdım bak, bak
Düşünü yazdım bak, bak	Düşünü yazdım bak, bak.
Kosanın tırnağında gelmişen	Demirov babanı nalladım
Tırnakta kayıt (dön).	Keher attan salladım. ²⁰⁷

Görüldüğü gibi burada, demirey hastalığı kişiselleştirilerek ona hitabediliyor ve hangi yolla gelmişse o yolla da dönmesi istenerek kovuluyor. Ve bu uygulama sayesinde hastalığın gideceğine inanılıyor.

Günlük yaşamda – köpek kapması, at vurması, nazar değmesi, korkuya karşı afsunlar daha geniş yayılmıştır. Mesela: Köpekler olan bahçeye, mahalleye gidenler önceden böyle afsunlar okuyup o bahçeye üflerlerdi.

İt üstü, itin üstü
İtin gözüne tüstü
Üfü üfü, üfü üfü²⁰⁸

Böylece bunu okuyup üfleyen kimse muhtemel köpek saldırısından ve kapmasından emanda olacağına inanıyordu.

²⁰⁶ Abdulla, “Arkaik Folklor Janrları”, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, s.79.

²⁰⁷ Azad Nebiyev, *Neğmeler, İnanclar, Alkışlar*, Yazıçı Yay., Bakü, 1986., s.122.

²⁰⁸ Nebiyev, *Azerbaycan Folklorunun Janrları*, s. 67.

3.1. Yağmurla İlgili Afsun

Eski zamanlardan beri Azerbaycan coğrafyasında yağmur yağdırmak için farklı merasimler yapılmış, çeşitli sihir ve afsunlar kullanılmıştır. Ayini icra edenler, ilk önce yağmurun suni alametlerini ortaya çıkartmaya çalışmışlar. Tabağı, üflenmiş tulumu, dağarcığı tokmakla dövmekle gök gürlemesini; yanan odunu veya ağaç parçasını ocaktan alıp havada döndürerek etrafa kıvılcım yaymakla yıldırımın benzerini; kapları su ile doldurarak içindeki suyu etrafa serpmekle yağmuru çağırarak gibi sembolik ayin ve merasimler yapmış, nağmeler okumuşlar:

Gökten, gökten ne gelir?
Damla-damla yağmur gelir.
Ambarlar dolu dolu,
Senekler sulu sulu,
Bizden hareket,
Yerden bereket,
Gökten yağmur,
Ver tanrım ver.
Yağmur, yağmur ne ister?
Yağmur bollu yağ ister,
Kaşık kaşık bal ister,
Kepekli harman ister,
Bizden hareket,
Yerden bereket
Gökten yağmur
Ver tanrım ver.
Göy, göy, göy olsun,
Arpa, buğday bol olsun,
Alagöz kurban olsun.
Boynumuzda boyunduruk

Dura dura yorulduk,
Acımızdan kırıldık.
Bizden hareket,
Yerden bereket
Gökten yağmur
Ver tanrım ver.²⁰⁹

Yağmur yağmasına özel hassaslık gösterilmesi bir sıra sınamaların/denemeye dayalı inançların da yaranmasına sebep olmuştur: “Sakin havalarda ağaçlardan kuru dallar kopup düşerse, yağmur yağar”, “Hayvanlar az su içerse, bu o demek oluyor ki o gün yağmur yağacak”, “Tavuk civcivlerini kanatları altına alıp hareket etmeden durursa o gün yağmur yağacağına işarettir”, “ Köpek uzandığı yerde o yana bu yana dönemeye başlarsa, yağmur yağacak”, “Kurbağalar sahilde gurlarsa, yağmur yağar”, “Yeşil otu yakarsan yağmur yağar”, “Su kuşu, yuvasını kayalığın suya yakın kısmında yaparsa, havalar kuraklık geçer, yok eğer yukarıda, sudan çok yüksek yerde yaparsa, yağmurlu geçer” vs.

Azerbaycan köylerinde kuraklık zamanı yağmur istenildiğinde “... bir grup insan eline su dolu kap götürür, avucunu su ile doldurup göğe atar, su yere yağmur şeklinde dökülür”. Ve bu olay, aşağıdaki merasim nağmesinin okunmasıyla birlikte gerçekleşir:

Su serpdim, suyu sepdim,
Arana suyu serpdim.
Derelerde göldür ho,
Dağdan gelen seldir ho.
Derelerde göldür ho
Dağdan gelen seldir ho,
Su septim, suyu septim.

Afsunun nakaratı ise koro şeklinde okunuyor. Sonra ise afsun devam ediyor.²¹⁰

²⁰⁹ Behlul Abdulla, “**Meraksim Folkloru**”, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**, s. 110.

Belirli mukaddes ocaklardan alınmış taşları tam ortadan delip suya atarlardı. Mesela: Guba-Konakkend bölgesinde Baba dağından getirilmiş yedi taşı ortadan delip bir ipe dizer ve annenin ilk çocuğu olan kızı onu suya salarak, ipin ucunu kıyıdaki ağaçlardan birine bağlayardı. İpin bağlandığı ağacın, karaağaç veya fındık ağacı olması lazımdı. Taşlar suya salınırken bir grup kişi koro şeklinde şöyle okurlardı:

Taş başım, yaş başım

Yaş oldu, üstbaşım.

Sonra daşı suya salarlardı. Bu zaman da asıl büyücü şöyle okurdu:

Suda taşım, guda taşım, baba taşım

Geler, getmez, yağışım

Sonra ise taşı suya salan kişiler, koro şeklinde tekrar okurlardı.

Taş başım, yaş başım

Yaş oldu, üstbaşım.

Yarın herkes kalkıp yağmur yağdığını görürdü. Baba dağından getirilmiş o taşı sudan çıkarıncaya kadar yarmur durmaz idi. ²¹¹

Hiç durmayan yağmur zamanı yağmurun durmasını ve Güneşin çıkmasını arzulayan kişi Baba dağından getirilmiş taşı ocağın külünde gömer ve ocakta hamuraşı bişirirdi. Hamuru annenin ilk çocuğunun yapması lazımdı. Büyüyü yapan, gömülmüş taşların üzerine köz yığarak afsunu okurdu:

Godu daşı, odu daşı

Godu kessin yağışı

Sonra ise büyücü ocak başına toplananlarla birlikte devam ederdi:

Odu taşı, budu taşı,

Bulutlardan gudu taşı.

²¹⁰ Nebiyev, *Azerbaycan Folklorunun Janrları*, s. 64-65.

²¹¹ Nebiyev, *Azerbaycan Folklorunun Janrları*, s. 65.

Bişirmişem hamuraşı.
Konak gelsin Hodubaşı
Getirsin kızıl güneşi
Götürsün yağışı.

Ocak başına toplanlar koroyu tekrar ederledi:

Godu daşı, odu daşı
Godu kessin yağışı²¹²

4. Nazar

Bir inanış olarak her toplumda mevcut olan nazar Azerbaycan toplumunda da oldukça yaygındır. Azerbaycan Türkçesine “nazar” için daha çok “göz değmesi”²¹³ ifadesi kullanılır. İnanışa göre güzel bir şey görüldüğü zaman oluşan haset duygusu, gözden çıkan bir tür enerji, bakılan eşyalara veya canlılara olumsuz etki eder.

Ancak şu hususu özellikle belirtmek gerekir. Nazar her zaman kıskançlıktan, çekememezlikten veya düşmanlıktan kaynaklanmaz. Fakat çoğu zaman böyle düşünülebilir. Bazen insan çok sevdiği birisine, anne evladına, dede torununa, kadın kocasına, nazarıyla zarar verebilir. Azerbaycanın bazı yerlerindeki inanışa göre de buna mahal vermemek için, karşısındaki şahsa bakan insan, eğer hemen burnunun ucuna bakarsa, nazarın tesiri hemen bozular.

İnsanların, mahsulün ve hayvanların nazardan korunması için birtakım pratiklerin yapılması, inşaat halindeki binalara, ambarlara, ahırlara nal asılması geleneği Azerbaycan halkı arasında da yaygındır. Nazara gelmesi muhtemel hayvanların ya boyunlarına dağdağan asılır, ya da alınlarına muska takılır. Göz alıcı çocukları nazardan korumak için yüzlerine kömür sürerler. Köy, kasaba gibi küçük yerleşim yerlerinde nazarı keskin olanlar herkesçe bilinir. Onların nazarlarından korunmak için, onları

²¹² a.y.

²¹³ Bkz., Altaylı, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**.

gördükleri zaman yol değiştirirler. Yol değiştirme fırsatı olmayanlar ise kaba etlerini kaşırlar. Zayıf bir ihtimal da olsa, işi şansa bırakmamak için, "maşallah" demek lazım. Nazardan korunmak için yapılan nazarlıklara sarımsak konulduğu da görölmektedir. Bu uygulama Türk dünyasının birçok yerinde yapılmaktadır.

Azerbaycanda nazardan korunmanın en etkin silahlarından biri de üzerliktir. Azerbaycan'ın bazı yörelerinde doğumdan sonra on, bazen da kırk gün süreyle yakılan üzerliğin külünü hem annenin, hem de bebeğin alnına sürerler. Bu pratikle, her ikisinin de muhtemel tehlikeye karşı korunduğuna inanılır. Yine bazı yörelerde hamamdan gelen gelin, kız veya damadın önünde üzerlik yakılır. Böylece onların nazardan korunduklarına inanılır. Üzerlik, Azerbaycan manilerinde de yerini almıştır.

Üzerliyim çatlasın
Yaman gözler patlasın
Ağrım, belam dökölsün
Dert üstünden addasın.

Üzerliksen havasın
Bin bir derde devasın
Her yerde sen olasın
Kaza-bela savasın

Üzerlik dene dene
Dökölsün herze çene
Gohum ola, yâd ola
Gözü bu odda yana.

Üzerlik, kök üzerlik
Başında börk üzerlik
Bize yaman bakanın
Gözlerin dök, üzerlik!

Atın taydı üzerlik
Donun ağdı üzerlik
Müşkül işe düşmüşem
Hovdu, hovdu üzerlik.²¹⁴

Azerbaycan'da gelini şer güçlerden, nazardan korumak ve sıkıntılı kadınların onu kendi dertlerine ortak etmemeleri için geline duvak götürülür ve şöyle bir mani söylenir:

Zülf dökmüş yüze dilber
Çıkmıştır düze dilber
Duvak çekin yüzüne
Gelmesin göze dilber.²¹⁵

Azerbaycan'da bazı yörelerde doğumdan sonra on gün, bazen de kırk gün süreyle üzerlik yakılır ve külü hem annenin hem de bebeğin alınına sürülür. Bu uygulama ile muhtemel kötülöklere karşı, bebek ve anne korunmuş olur. Bazı yörelerde hamamdan gelen kız, gelin ve damadın önünde üzerlik yakılarak nazardan korunmaya çalışılır.²¹⁶

Nazara karşı en etkili koruma vasıtalarından biri de Azerbaycanda “göz muncuğu” diye tabir edilen nazar boncuğudur. Göz boncuğu uygulaması, daha ziyade çocuk, iş yeri, ev, hayvan, gelin, son zamanlarda arabalarda kullanılması yaygındır.

Söz konusu bölgede göz/nazar boncuğuna ilâve olarak, dağdağan ağacının genellikle üçgen şeklinde yapılan dağdağanlar da çocukların sırtına veya yakasına takılır. Üzeri Arap harfleri ile yazılı olan ve "dağdağan" denilen üçgen şeklindeki bir levha, hayvanın alınına veya boynuna takılır. Bağa, bostana nazar değmemesi için de ölmüş hayvan kellesinin bir ağacın başına geçirilip, tarlanın ortasına dikilmesi adeti de çok yaygındır.

²¹⁴ Seyidov, *Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Kaynakları*, s.95.

²¹⁵ Makas, *a.g.e.*, s. 136.

²¹⁶ Arık, *a.g.e.*, s. 156.

Eskiden nazarı keskin olanlar eskiden çok mecbur kalınmadıkça düğün-dernek gibi yerlere davet edilmezlerdi. Yıllar sonra çocuk sahibi olanlar, çocuklarının ileride nazar kurbanı olmaması için, erkek çocuklarına Nazaralı/Nezereli adını verirler. Ali adından Hz. Ali kastedilmektedir. İsmi bir başka anlamı ise, Hz. Ali'nin nazarı üzerinde olsun demektir. Dolayısıyla kem gözler ve nazar tesirsiz olur.

Sık sık çocuğu ölen kadınlar, çocuğun yakasına gözboncuğu ile birlikte sarımsak ve köpek pisliği karışımı bir şey takar. Nazarı keskin olanlar genellikle bilindiğinden böyle biriyle karşılaşıldığında apış arası kaşımak suretiyle, nazarı etkisiz hale getirilmeye çalışılır. Böyle biriyle karşılaşan kimse çoğu zaman yolunu değiştirir, adakta bulunur, uzak bir sefere çıkacaksa genellikle bundan vazgeçer. Nazarın tesirini ortadan kaldırmak için bazen tabak, bardak gibi ev eşyalarından biri kırılır. Nazarı keskin olanlar umumi yerlere, özellikle düğünlere mecbur kalınmadıkça çağrılmaz. Bunlar genellikle mavi gözlü, köse sakallı ve seyrek dişli insanlardır. Bunlara gözükme iyi değildir.²¹⁷

Burada kötü nazırlı kimsenin nazarını etkisiz hale getirmede üzerlik, karadiken ve toprağın gücü kullanılıyor. Ve okunup tükürüldükten sonra artık nazarın etki etmeyeceğine inanılıyor.

Nazarla bağı diğer bir büyü ise nazara genel bakış, onun sürati, güçlü tesirini etkisiz hale getiren üzerlik bitkisinin önemi görülüyor.

Çıktım Hicran dağına	Üzerliksen havasın,
Çağırdım yardım et, ay ağa,	Her bir derde davasın
Sordu nedir, de kara	Bednazardan bela gelip
Dedim eyle derde çara	Onu da sen savarsın.
Dedi git üzerlik at ocağa	Üzerlikler çırtlasın,
Üzerlik hene-hene.	Yaman gözler pırtlasın,
Döküldü herzi sene,	Atın ağdı üzerlik,
Dost ola, düşman ola,	Her derdin dermanısın
Nazarı bu odda yana	Hov günüdür üzerlik

²¹⁷ a.g.e., s. 157.

Gara çavış, gada savış.²¹⁸

Dağa çıkarak ağadan (ermişten) nazara karşı yardım etmesini isteyen kişiye, ateşe üzerlik atması emrediliyor. Aslında bu şiir-afsun, baştan sona kadar, üzerlik yakma ve tütsüsünü nazar değmiş kimseye verme ayini esnasında okunur. Üzerlik, Azaerbaycanda nazara karşı en çok kullanılan bitkidir.

Nazarla bağlı afsunlarda kötü göz lanetlenir, üzerlik, nazarı kıran bitki olarak vasfolunur.

Koynunda üzerlik astırmışam	Gözünün oku toprağa
Sırtında karadiken bastırmışam	Ahın toprağa, ufun toprağa
Kalkan sındıran gözüne	Kalkan sındıran gözüne
Kel çatlatan sözüne	Kel çatlatan sözüne
Tfu Tfu...	Tfu tfu tfu, tfu tfu tfu...

Nazarın bir türü de “gösterme”dir. Gösterme, sözün insan gözü karşısında baş veren mucizevi etkisidir. Göstermeler nazar veya göz değmesi ile alakalı olup sözün yöneldiği objenin kısa zaman içinde iflic olması, bozulması, kırılması, düşmesi ve genellikle mahvolmasıdır. Bütün bunlar ise insanın gözü karşısında gerçekleşiyor. Gerçekleşen olayla ilgili durumu kendi gözü ile görenler, bunu akıllara kazıyor, hafızalara yerleştiriyor ve böylece gösterme halk arasında yayılıyor. Göstermenin bir kişiden diğerine geçmesi ve yayılması ile bağlı göstermenin çeşitli versiyonlarının oluşması da mümkündür.

Meryem nine nahırın karşısına çıkmıştı. Ala ineğin dolu memelerine bakıp dedi:

- Oy, of, of! İneğin olduğu zaman da keşke böylesi ola!

Bir az geçti, ala inek düz yolda yere düştü. Dediler ki ineğin kalbi çatlamış²¹⁹

²¹⁸ Nebiyev, *Azerbaycan Folklorunun Janrları*, s. 67.

²¹⁹ Nebiyev, *Azerbaycan Halk Edebiyatı*, s. 362.

Bu örnekte ineğin kalbini çatlatan kötü nazardır. Ancak “gösterme” türünde nazar (göz değmesi), etkisini hemen gösteriyor.

5. Fallar

Bir çok halklarda olduğu gibi Azerbaycan halkı içerisinde de eski zamanlardan beri fala bakma mevcut olmuştur. Fala bakmanın çeşitli şekilleri mevcuttur. Belirli merhalelerde harfler, noktalar ve rakamlarla fala bakma halk içerisinde geniş yayılmıştır. Bazı basit fallar ilkin fallar grubuna dahil ediliyor. Nevruz öncesi dut, armut ve diğer ağaçlardan salıncak asılır ve birbirine yakın kimseler bu salıncakta sallanırlardı. Onlardan birisi kalbinde bir arzu tutarak salıncağı tüm gücüyle ileri iterdi. Salıncak suratini azaltmadan üç veya yedi defa hareket etseydi arzusu gerçekleşecekti. Salıncağın daha erken durması halinde arzunun gerçekleşmeyeceği anlaşılıyordu. Basit fallar grubuna dahil edilen fallardan biri de gözü kapayarak belirli bir otu veya yaprağı koparmak idi. Otun yapraklarının her biri farklı arzu ifade ederdi. Gözünü kapayan kimse onlardan hangisini çekseydi o arzusuna kavuşardı. O yapraklardan biri veya bir kaçı ise uğursuzluk remzi sayılırdı. Bunlara ilave olarak fala bakmalarda bir sıra başka vasıtalarından mesela tuzdan, aynadan, kahveden de istifade ediliyor.

Fal, tutulmuş niyetin muayyen ayinin icrası ile hayata geçip geçmeyeceğini bildirir. Azerbaycan halkının hayatında çok güçlü yeri olan falın esas neveleri bunlardır: odla fala bakma; kuşların uçuşuyla fala bakma; ellerin içindeki hatlar ile fala bakma; fala bakma; su ile fala bakma.

Falın icrası, genellikle, iki şekilde olmuş, onlardan biri göz falı (basit, sade), ikincisi kulak falı (mürekkep/bileşik) adlanmıştır.

Göz falında sözün tesir gücünden çok zayıf şekilde istifade olunduğu halde, kulak falında ses ve söz önemli unsur olmuştur. Göz falı, katılımcıların sayı bakımından da kulak falından farklıdır. Kulak falının icrası zamanı en az iki kişinin katılımı vacip ise, göz falını tek başına da icra etmek mümkündür.

Azerbaycan'da basit fal kısmından sayılan odla fala bakma daha geniş yayılmıştır. Ateşe, hayat, yaşam kaynağı, mutluluğun başı gibi baktığından onun olağandışı gücüne, kurtarma kabiliyetine sahip olduğuna inanılmıştır. Bunun içindir ki hayati önem arz eden problemlerin, zor işlerin çözülmesinde ateşe bir hami, yardımcı, kurtuluş getiren gibi yanaşmışlar. Ateş falına başvurulmasının esasında bu mitolojik tasavvur duruyor.

Ateşe inanın bir sonucu olarak, ateşte yanan odundan etrafa çatırtı ile kıvılcım sıçarsa bundan, o ocak etrafında oturanların gıybeti yapılıyor anlamı çıkarılmıştır. Başka bir inanç ise şöyledir: “Yanan ateşten alev aniden düz kalkarsa, eve misafir gelecektir” vs.

Hamile kadının doğuracağı bebeğin erkek, yahut kız olacağını önceden bilmek için de ateş falına başvurulmuştur. Bu konuda niyet yapılarak kesilmiş hayvanın, içinde su toplanmış bir bezesini ateşe atar ve onu izlerler. Eğer bu beze patlarsa ve içindeki su etrafa saçılırsa demek ki falına bakılan hamile kadının, kızı, eğer ki su havaya fışkırırsa bu da o demektir ki oğlu olacaktır. Yahut bir kimse hastalandığında ona nazar değip değmemesini de ateş falı ile öğrenmeğe çalışmışlar. Niyet tuttuktan sonra bir tutam tuzu hastanın başına döndürüp ateşe atarlar. Tuz çatırtı ile yanarsa bu, o demektir ki ateş, hastaya nazar değdiğini haber verir.

Basit ve bileşik falın sınırlarını birleştiren say ve rakam falında artık bileşik fala mahsus söz de kullanılır. Rakam falında tutulmuş niyet için sayın tek veya çift gelmesi anahtar sayılıyor. Say falında başka vasıtalarla birlikte, pirinç de kullanılır. Çünkü pirinç ve buğday gibi ürünler çoğu zaman kutsal nimet sayılmıştır. Gelin geden kız, baba evinden çıktığı vakit avucunda pirinç tutar ve tanıdık kızların adlarını söyleyerek yere bir pirinç tanesi atar. Sonuncu pirinç atıldığı zaman adı çekilen kızın da yakın zamanlarda gelin gideceği düşünülür. Yahut yine de bir az pirinç alıp sayılar ve çift veya tek gelmesi ile hayır veya şer olacağı belirlenmeğe çalışılır.

5.1. Su ile Fala Bakma

Su ile fala bakma eski fallardan sayılıyor. Büyük ihtimalle su kültüyle ilgilidir. Türk halklarının düşüncesinde su tasavvurlarının çeşitli neveleri vardır. Falla bağlı tasavvurlarda bir “sağır su” anlayışı da vardır. Fala bakmak için su getirmeğe giden kişi kaba su doldururken sesini çıkarmamalıdır. Su fallarının ekseriyeti “lal (dilsiz) su” ile bakılır. Su ile bağlı tasavvurlar halk arasında temizlik, aydınlık, doğrulukla ilişkilendirilmiştir.

Herhangi bir kişinin falına su ile bakmak için kullanılmamış bir kap, genellikle “kase” alınır. Oraya yarım bardak su dökülür. Fala bakan kimse kalbinde falına baktığı kişinin adını tutar. Su karıştırılır. Suyun üzerinde oluşan lekeler o kişinin geleceğinden haber veriyor. Dağ şeklinde oluşan lekeler kişinin uzak bir yolculuğa çıkacağını gösteriyor. Kuş şeklinde olan lekeler iyi bir haber alacağını bildiriyor. Yuvarlak şekilli lekeler kötü bir haber veya göz yaşı demektir. Suyun üzeri lekesiz olursa açık yol ve uzun ömür beklenir.²²⁰ Suyun kullanıldığı bütün fallar “su falı” kabul ediliyor. İğne, yüzük, gerdanlık tanesi ve başka eşyaları suya salmakla bakılan fallarda esas unsur sudur. Bayram günlerinde, düğün günlerinde, haftanın uğurlu günlerinde böyle fallar kurulur ve suyun vasıtasıyla gelecekte haber almaya teşebbüs ediliyor.

5.2. Yıldızla Fala Bakma

Buraya Güneş, Ay ve yıldızlarla fala bakmalar dahildir. Mesela sevdiğin kişinin senin hakkında ne görüşte olduğunu ilmek için “Yedi yıldız” falı kullanılıyor. Haftanın uğurlu günlerinde (salı, perşembe) uyumaya giderken gökte yedi yıldız sayılıyor. Yıldızları saydıktan sonra hiç kimseyle konuşulmadan yatağa giriliyor. Rüyada sevilen kişi görülüyor ve onun fala bakan hakkındaki görüşleri öğreniliyor.²²¹

²²⁰ Nebiyev, *Azerbaycan Folklorunun Janrları*, s. 72-73.

²²¹ Nebiyev, *Azerbaycan Halk Edebiyatı*, s. 317.

Yıldız fallarının büyük bir kısmı Ayla ilgilidir. Mesela, Ay üç günlük olurken kalpte bir arzu tutulur ve her kes uyuduktan sonra avluya çıkılıp Aya bakılır, sonra yatılır. Bu üç gün tekrar ediliyor. Üçüncü gün arzuya nasıl ulaşılacağı veya kalpte tutulan o niyetten vazgeçmesi gerektiği rüyada görülür.²²² Yıldız fallarının ekseriyeti rüya ile ilişkilendirilir. Bir çok hallerde falın başlıca şartı olan “önceden haber alma” rüya vasıtasıyla gerçekleşiyor.

5.3. Nohutla Fala Bakma

Nohutla falına bakılan, kalbinde bir arzu tutar. Bundan sonra 41 nohut alır, onları 3 kısıma ayırırlar. Sonra ayrılmış nohutların bir kısmını alıyor ve onu da iki kısıma ayırırlar. Yeniden bölünmüş bu iki kısmın birinden dört nohut çıkarılıyor. Geride kalan nohutların sayına göre niyetin veya arzunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, insanın yakın zamanda karşılaşacağı olay belirleniyor. Burada nohutların sayı ile bağlı olan rakamlar ve onların remzi manaları esas alınıyor. Rakamların remzi manaları hurufilerin de rakamlara verdikleri manalar esasında belirleniyor.

1 rakamı (bir nohut) – kişinin uzak yola çıkacağını bildiriyor.

2 rakamı (iki nohut) – bir kimsenin haber beklediğini, haberin ona ulaşmamasından dolayı endişe ettiğini bildiriyor. Endişe etmesine gerek yoktur. Beklediği haber gelecektir.

3 rakamı (üç nohut) – sevinç veya hoş haber olacağından haber veriyor.

4 rakamı (dört nohut) – üzücü olay ile bağlı bir toplantı, meclis olacağını bildiriyor.

5 rakamı (beş nohut) – arzu veya niyetin, hedefte tutulan maksadın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini bildiriyor.²²³

²²² a.g.e., s. 317.

²²³ a.g.e., s. 318.

5.4. İnançlarla Fala Bakma

Bu tip fala bakmada çeşitli inanlar esas alınıyor. “Kapı dinleme” veya “kulak dayama”da iyi söz, uğur, kötü söz, uğursuzluk alameti kabul ediliyor. Bir çok başka fallarda da aynı cihet müşahede ediliyor. Birisinin kipriği yüzüne düştüğü zaman ondan kalbinde bir arzu tutması istenir. Arzu tuttuktan sonra kipriğin hangi yüzüne düştüğü sorulur. Doğru cevap verdiği takdirde kalbinde tuttuğu arzu gerçekleşir.

İlk defa yatılan evde yastığın altına ayna konulur. Uyuyan kişi rüyasında geleceğinin nasıl geçeceğini o aynada görür.²²⁴

Hamile gelinin başına gizlice bir girdik tuz dökülüp uzaktan ona bakılır. Eğer o eli ile yüzünü okşarsa kızı, elini çenesine sürerse oğlu olur.²²⁵

Hamile kadın yürümek isterken önce sağ ayağını atarsa bebeği erkek, sol ayağını atarsa kız olur. Bebek, annenin sağ karın boşluğunda olursa erkek, solda olursa kız olur. Yeni doğan bebeğin adı beklede iken kulağına söylenmezse, büyüdüğünde yalancı olur.²²⁶

5.5. Resimle (Kartla) Fala Bakma

Fala bakma şekillerinden biri de resimle/kartla fala bakmadır. Bu tip fallarda burçlarla bağlı kozmogonik tasavvurlar ile birge insan resminin uğur ve uğursuz kutupları, alının darlığı ve genişliği, yüzün yapısı vs. esas alınıyor.

Falın bu nevinde resimlerle, haritalarla, belli ölçülerle fala bakma olup halk arasında geniş yayılmıştır. Burada uğurlu mimikler, sağ ve sol profil resimler, kadın ve erkek resimleri belli manalar ifade ediyor. Resimlerle fala bakmada gözlerin farklı ölçüleri, kalıpları, ayrı ayrı yönlere yönelmeleri, alının geniş veya dar olması, elin büyük ve küçüklüğü anlamlandırılıyor, bu tutumlar belli yorumları doğuruyor. Resimle fala bakmalarda söz ve metnler az kullanılıyor. Yalnız görünüşlerin yorumu ve şerhi esasında fal formülleri belirleniyor²²⁷.

²²⁴ Nebiyev, *Azerbaycan Folklorunun Janrları*, s. 71.

²²⁵ *a.g.e.*, s. 71.

²²⁶ Makas, *a.g.e.*, s. 124-125.

²²⁷ Nebiyev, *Azerbaycan Halk Edebiyatı*, s. 319.

5.6. Kitapla Fala Bakma

Fala bakmaların bir tipi de kitapla fala bakmadır. Azerbaycanda esasen semavi kitaplar – Tevrat, İncil, Zebur ve Kuran bu kitapların bariz örnekleri kabul ediliyor. Bunlardan ilave herhangi bir kitapla da fala bakılabiliyor. Kitap açılır, açılan yerdeki pasaj okunur, pasajdaki konu, falına bakılan kişinin geleceğiyle ilişkilendiriliyor. Hayıra, iyiliğe veya kötülüğe yorulur. Kitapla fala bakmanın Azerbaycanda bin yıldan fazla tarihi olduğu kabul ediliyor.²²⁸

Fallar, Azerbaycan halk kültürünün ilginç ve az öğrenilmiş türlerindedir. Burada sembolik tasavvurlardan tutun da şamanist bakışlara kadar farklı görüşler kendi yansımalarını buluyor.

6. Halk Hekimliği

Halk tedavi yöntemlerine Azerbaycan türkçesinde “türkeçare” deniliyor.²²⁹ Türkeçarelerde halk, tabiata, bitki dünyasına, şifalı bitkilere, otlara ve çiçeklere yüz tutuyor. Farklı hastalıkların tedavisinde halk hekimleri (lokmanları) türkeçare kullanıyor.

Halk arasında türkeçareler yapısına göre iki neviden oluşuyor. Sade Türkeçareler ve Mürekkep Türkeçareler. Sade türkeçarelerin daha eski zamanlardaki inançlara dayandığı kabul ediliyor. Halk arasında onların bir çoğu hala geniş şekilde kullanılmaktadır.

“Sarılık olan kişinin yüzüne aniden tokat vurulduğunda sarılık hastalığı geçer”, “Korkan kişiye su içirirler”, “Korkan kişinin korkuluğunu almak için ocağın duvarına un atarlar. Neden korkmuşsa, resmi duvara düşer, korkuluğu geçip gider”²³⁰ vs.

Türkeçarelerin bu tipinde görüldüğü gibi, inançlar, ayrı ayrı kültürlere sitayiş, başlıca şartlardandır.

İnançların yanında, farklı bitkilerle, otlarla tedavi önemli yere sahiptir: “Dişin ağrıdığında batbat bitkisini yakıp tütsüsünü dişine versen ağrı geçer”, “Bebeğin

²²⁸ a.g.e., s. 319.

²²⁹ Bkz., Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*.

²³⁰ Nebiyev, *Azerbaycan Folklorunun Janrları*, s. 75.

kusmasını durdurmak için kaynatılmış pirinç suyunu yoğurtla karıştırıp verirler”, “Sabahleyin lahanayı yeyip üzerinden süt içmek verem hastalığının ilacıdır”, “Soğuk alan kişiyi keçi yağı ile avuşturup, kızılçık reçeli ie çay versen, soğuk algınlığı geçip gider”, “Sesi batmış kişiye nohut suyu versen, sesi açılır”, “Kuzukulağı mide ekşimesinin ilacıdır”, “Yabangülü, böbrek, mide hastalıkları ve kan basıncının ilacıdır” vs.

Sade türkeçareler ilkin denemelere esaslanıyor, burada mürekkebe terkipler iştirak etmiyordu. Karışık ilaçlar az az hallerde kullanılıyor, söze, sözün gücüne inamla birlikte tabiatın zengin ot ve çiçekleri kullanılıyordu.

Mürekkebe türkeçareler, farklı merhemler, karışıklar esasında hazırlanan tedavi vasıtalarıdır. Bu türkeçarelerde ayrı ayrı bitki, yaprak ve farklı eşyalar kullanılıyor. Mesela: göz ağrıdığı zaman “kaynanmış suyu bakır kapda açık havada ayaz değsin diye koyuyorlar. Sonra gözü onunla yıkayınca ağrı geçiyor”²³¹.

Bir başağrı hastalığının türkeçaresi böyledir: Kekik, kızamıkçık, kedi otu, bir de ısırgan otu kaynatılır, suyuna un dökerek hamur yapıyorlar. Başa ince bez koyup üzerinden bu hamuru sürüyorlar. Bu, başın ağrısını keser ve hastalığı tedavi eder.

Kaşınmaya karşı kullanılan bir başka türkeçareyse böyledir: “Olgunlaşmamış cevizin kabuğunu ezdikten sonra ince bir bezin içine koyarak yüksek bir yerden asıyorlar. Ezilmiş kabuktan damlayan merhem kaşınan yere sürülünce kaşınma geçer”²³².

Kızılca, ateşlenme, baş ağrısı, karın ağrısı, kol bacak kırığı ve bir çok başka hastalıkların tedavisi ile bağlı birçok böyle türkeçareler ortaya çıkmıştır.

“Su çekmiş, iltihaplanmış, yarayı tedavi etmek için iltihap otunu toplayarak kaynatıyor, sonra onun suyuyla hamur yapıyor ve yaranın üzerine koyuyorlar. Bunu her gün iki defa tekrar etmekle yarayı tedavi ediyorlar.”²³³

²³¹ a.g.e., s. 76.

²³² a.g.e., s. 76.

²³³ a. y.

İnancın türkeçare ile tedavide önemi büyüktür. Tüm bu yöntemlerle yapılan tedavilerde lokman ve hasta, hastalığın geçeceğine önceden ve tedavi sürecinde inanması gerekir. İnanç, hastada iyileşmeyi hızlandırıyor.

Kötü nazardan dolayı oluşan yarayı böyle iyileştiriyorlarmış: Tavuğun midesi kına ve tere yağıyla karıştırıp bu yaraya sürülür.

İyileşmesi uzun zaman alan yarayı böyle tedavi ediyorlardı: Yeşil renkli taşla yumurtanın sarısı karıştırılır. Bir parça bezin arasına konularak yaranın üzerine konuluyor. Bu, her gün 3 defa, 3 gün tekrarlanır. Dördüncü gün koyulmuş merhem, 9 gün kalır. Bundan sonra yaranın kökü düşüyor, onun yerine azıcık kaynatılmış lahana konuluyor. Bununla da yara iyileşiyor.²³⁴ Burada ise uğurlu olduğuna inanılan 3 rakamının yine 3 kere kullanılması dikkatçecedir.

²³⁴ a.g.e., s. 76.

SONUÇ

Çalışmamız neticesinde Azerbaycanın halk inanışları bakımından çok zengin olduğunu ve bu zenginliğin, Azerbaycan coğrafyasında yaşamış halkların eski uygarlıklarla olan yakın kültürel ilişkileri sayesinde ortaya çıktığını görüyoruz. Bu coğrafya halkının genelini dini İslam olsa da bölge halkının kültür, inanç ve uygulamalarında, Geleneksel Türk dini, Mecusilik, Yahudilik, Hristiyanlık, Mezopotamya dinlerinin az veya çok şekilde tesirlerini müşahede ediyoruz.

Azerbaycan'da yaşayan halkların esasen İslam dinini kabul etmiş olması bilinen bir husustur. Ancak bazen birtakım değişikliklerle bazen de değiştirilmeden Geleneksel Türk Dini İnanışları devam ettirmiştir. Bu inanışlar nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelmiştir. Bu halk inanışlarının bir kısmı tamamen halk tahayyülüne ve hurafelere dayanırken, bir kısmı da İslam öncesi Geleneksel Türk Dini İnanışlarının sonradan çeşitli şekillerde devam ettirilmesidir.

Manevi folklor yönünden çok zengin olan Azerbaycan sakinlerinin halk inanışları, onların bugüne kadar taşıdığı değerler, Türk kültür tarihi açısından önemle üzerinde durulması gereken hususlardır. Özellikle İslâm öncesi Türk kültürünün izlerini taşıyan bu inanışlar, hala bölge halkının inanç dünyasında canlı şekilde yaşamaktadır.

Halkın hafızasında korunan bu inanışların genel tahlilinden, insanın, hayatının farklı dönemlerinde, zor durumlarında dine, inanca, kutsala olan ihtiyacını ve bu ihtiyaçları farklı uygulamalarla nasıl karşıladığını görmekteyiz.

Sovyetler döneminde tüm dinlere ve inançlara savaş açılmış olduğundan, din ve inanç aleyhinde yapılan propagandanın halk inanç ve dini uygulamalarını da azalttığını söyleyebiliriz. Günümüzde bilimin insanlara ulaşmasıyla, ve halkın kahir ekseriyetinin dini olan İslamı daha doğru kaynaklardan öğrenmesi sebebiyle çalışmamızda bahsetmiş olduğumuz halk inançları ve bunlarla ilgili ayinler, halk hekimliği gibi uygulamaların da zayıfladığını söyleyebiliriz. Son dönemlere kadar ağızdan ağıza, dilden dile geçerek bize ulaşan bu edebi türlerin oluşumunun ve halk ağzında yaşamasının televizyon, internet, akıllı telefon ve diğer vasıtaların baskısı altında kalması da zayıflama ve azalma sebebi olarak gösterilebilir.

BİBLİYOGRAFYA

- ACALOĞLU**, Arif, **BEYDİLİ**, Celal, **Esatirler, Efsane ve Rivayetler**, Şerq-Qerb Yay., Bakı, 2005.
- ACALOV**, Arif, **Azerbaycan Mifoloji metnleri**, Elm Yay., Bakü, 1988.
- AFİFİ**, Abdül Hakim, **Bilimsel ve Dini Açıdan Rüyalar ve Kabuslar**, (Çev. Bünyamin Açıkalın), Rağbet Yay., İstanbul, 2011.
- AHUNDOV**, Ehliman, **Azerbaycan Folkloru Antologiyası** (1. kitap), Azerbaycan SSR EA Neşriyatı, Bakü, 1968.
- AĞAVERDİ**, Halil, **Folklor Terminleri**, Nurlan Yay., Bakü, 2010.
- ALİZADE**, Rövsen, **Azerbaycan Folklorunda Tabiat Kültleri**, Nurlan Yay., Bakü, 2008.
- ALTAYLI**, Seyfettin, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara, 2018.
- ALTUNGÖK**, Ahmet, **Eski İranda Din ve Toplum** (M.S. 226-652), Hikmet Yay., İstanbul, 2015.
- ARASLI**, Hemid, **Kitab-i Dede Korkut**, Azerneşr, Bakü, 1962.
- ARIK**, Durmuş, **Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları**, Öztepe matbaacılık, Ankara, 2005.
- ARIK**, Durmuş, ve diğerleri, **Halk İnanışları**, Grafiker Yay., Ankara, 2017
- ARTUN**, Erman, **Ansiklopedik Halk Bilimi/ Halk Edebiyatı sözlüğü**, Karahan kitabevi, Adana, 2014.
- ARTUN**, Erman, **Türk Halkbilimi**, Karahan kitabevi, Adana, 2015.
- CEFER**, Nizami, **Azerbaycan Yalvarışları Luğati**, Bakü, 2000.
- CEFERLİ**, Meherrem, **BABAYEV**, Natiq, **Nahçıvan Folkloru**, Naxçıvan, 2010.
- CELİLOV**, Firudin, **Azerbaycan dilinde “Al” köklü sözler**, Azerbaycan Filologiyası meseleleri, (1. kitap). Elm Neşriyatı, Bakü, 1983.
- COTTERELL** Arthur, **STORM** Rachel, **Büyük Dünya Mitoloji Ansiklopedisi**, (çev. Emel Lakşe), Alfa Yay., İstanbul, 2011.

- ÇORUHLU**, Yaşar, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabcacı Yay., İstanbul, 2011.
- EFENDİYEV**, Paşa, **Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı**, Elm ve Tehsil Yay., Bakü, 2012.
- ELİADE**, Mircea, **Dinler Tarihine Giriş**, (çev. Lale Arslan), Kabcacı Yay., İstanbul, 2003.
- ELİYEV**, Rafiq, **Mahfilik Grifi yahut Mif**, (Felsefe, Din ve Dil Düğünü), Ziya-Nurlan Yay., Bakü, 2002.
- EROĞLU**, Ahmet Hikmet, **Türk Halk İnançlarına Giriş**, Aziz Andaç Yay., Ankara, 2006.
- GÜNAY**, Ünver, **GÜNGÖR**, Harun, **Başlangıçlarından günümüze Türklerin dini tarihi**, Rağbet Yay. İstanbul, 2007.
- HEKİMOV**, Mürsel, **Halkımızın Deyimleri ve Duyumları**, Maarif Yay., Bakü, 1986.
- HEVİLOV**, Hevil, **Azerbaycan Etnografyası**, Azərneşr, Bakü, 1991.
- KERİMOV**, Mahmud ve diğərleri, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**, (6 ciltte, 1. Cilt), Elm Yay., Bakü, 2004.
- MAKAS**, Zeynelabidin, **KALAFAT**, Yaşar, **Aras Vadisinde Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları**, Berikan yayınevi, Ankara, 2017.
- NEBİYEV**, Azad, **Azerbaycan Folklorunun Janrları**, Bakü, 1983.
- NEBİYEV**, Azad, **Azerbaycan Halk Edebiyatı**, Çıraç Yay., Bakü, 2009.
- NEBİYEV**, Azad, **Azerbaycan Mifologiyası**, Bakü Üniversitesi Yay., Bakü, 2002.
- NEBİYEV**, Azad, **Merasimler, Adetler, Alkışlar**, Bakü, 1992.
- NEBİYEV**, Azad, **Neğmeler, İnanclar, Alkışlar**, Yazıçısı Yay., Bakü, 1986.
- NEBİYEV**, Azad, **Sehirli Sünbüller** (Azerbaycan Mifleri), Genclik Yay., Bakü, 1990.
- PAŞAYEV**, Sednik, **Azerbaycan Halk Efsaneleri**, Yazıçısı yay., Bakü, 1985
- PİRSULTANLI**, Sednik Paşa, **Azerbaycan Efsane ve Rivayetlerinin Edebiyat Anıtlarımızla Karşılaştırmalı Tetkiki**, Qismet Yay., Bakü, 2008.
- SARIKÇIOĞLU**, Ekrem, **Din Fenomenolojisi** (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri), Fakülte kitabevi, Isparta, 2011.

- SCHİMMEL**, Annamarie, **Tanrının Yer Yüzündeki İşaretleri**, (çev. Ekrem Demirli) Kabalcı Yay., İstanbul, 2004.
- SEYİDOV**, Mireli, **Gam-Şaman ve Onun Kaynaklarına Umumi Bakış**, Gençlik Yay., Bakü, 1994.
- SEYİDOV**, Mireli, **Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Kaynakları**, Yazıçı Yay., Bakü, 1983.
- SEYİDOV**, Mireli, **Azerbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken**, Yazıçı Yay., Bakü, 1989.
- ŞEFİZADE**, Baloğlan, **Zerdüşt, Avesta, Azerbaycan**, Elm Yay., Bakü, 1996.
- ŞÜKÜROV**, Ağayar, **Azerbaycan Mifologiyası tedqiqi tarihinden** “Çıraq” Yay., Bakü, 2005.
- ŞÜKÜROV**, Ağayar, **Mifologiya**, (3. Kitap, İran Halklarının Mifologiyası), Elm Yay., Bakü, 1995.
- ŞÜKÜROV**, Ağayar, **Mifologiya**, (6. Kitap, Qedim Türk Mifologiyası) “Elm” Yay., Bakü, 1997.
- TEHMASİB**, Memmed Hüseyin, **Halk Edebiyatımızda Merasim ve Mevsim Nağmeleri**, Bakü, 1945.
- VELİYEV**, Vagif, **Azerbaycan Folkloru**, Maarif neşriyatı, Bakü, 1985.
- VELİYEV**, Kamil, **Elin Yaddaşı, Dilin Yaddaşı**, Gençlik Yay., Bakü, 1988.
- WİLKİNSON**, Philip, **Efsaneler ve Mitler**, (çev. Emel Lakşe), Alfa Yay., İstanbul, 2014.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

Akram Najafov 18.07.1985 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyetinin Laçın rayonunda doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini Baküde tamamladı. Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesinden Haziran 2010 senesinde mezun oldu.

2012 yılında Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri/Dinler Tarihi anabilim dalı yüksek lisans programına kabul edilmiş ve söz konusu programda eğitimini tamamlayarak AZERBAJYCAN HALK İNANIŞLARI başlıklı çalışmasıyla 24 Haziran 2019 tarihinde savunmaya girmiş ve başarılı bulunmuştur.